

МОВО ЗНАВСТВО

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ
ІНСТИТУТУ МОВознавства
ім. О.О. ПОТЕБНІ
ТА УКРАЇНСЬКОГО
МОВНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО
ФОНДУ
НАН УКРАЇНИ

ЛИСТОПАД
ГРУДЕНЬ

2018

ЗАСНОВАНИЙ У СІЧНІ 1967 РОКУ
ВИХОДИТЬ ОДИН РАЗ
НА ДВА МІСЯЦІ

ЗМІСТ	Шевченко Л. І., Дядищева-Росовецька Ю. Б. Проблеми наукової школи в харківській славистиці середини XIX ст.: О. О. Потебня і П. О. Лавровський	3
	Пономаренко В. П. Етніміка сучасних європейських мов і проблема національних стереотипів	11
	Васильєва Л. П. Роль сучасних українсько-південнослов'янських двомовних словників у створенні української національної лінгвістичної інфраструктури.	20
	Дель Гаудіо С. Діалектні картини Італії та України: спроби порівняння.	30
	Ричкова Л.В., Станкевич А. Ю. Спеціалізована мовна база даних з використанням текстів білоруських регіональних газет (<i>Rychkova L. V., Stankevich A. Yu. Specialized language data base incorporating the texts of the regional Belarusian newspapers</i>)	39
	Купріянов Є. В., Любченко Т. П. Електронний словозмінний словник іспанської мови: його структура, зміст і параметризація.	46
	РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ	
	Єрмоленко С. С. Складенко В. Г. Дослідження з етимології та історичної лексикології української мови : До 80-річчя від дня народження.	63
	Дьячок Н. Просяник О. П. Фердинанд де Соссюр: деміфологізація концепції.	68
	Коваль Л. Войцехівська Н. К. Конфліктний дискурс: структурно- семантичний і комунікативно-прагматичний аспекти	70
	НАУКОВЕ ЖИТТЯ	
	Хроніка	74
	Любомир Омелянович Белей	78
	Зміст журналу «Мовознавство» за 2018 рік	79

© Інститут мовознавства
ім. О. О. Потебні
НАН України, 2018

© Український
мовно-інформаційний
фонд
НАН України, 2018

CONTENTS	Shevchenko L. I., Dyadyshcheva-Rosovets'ka J. B. Problems of scientific school in Kharkiv Slavic studies in the mid-19th century: O. O. Potebnia and P. O. Lavrovs'ky	3
	Ponomarenko V. P. Ethnonyms of modern European languages and the problem of national stereotypes	11
	Vasylyeva L.P. The role of modern Ukrainian-Southern-Slavonic bilingual dictionaries in the formation of Ukrainian national linguistic infrastructure	20
	Del Gaudio S. Italian and Ukrainian dialect landscapes: contrastive attempts	30
	Rychkova L.V., Stankevich A. Yu. Specialized language data base incorporating the texts of the regional Belarusian newspapers	39
	Kupriyanov Ye. V., Lubchenko T. P. Electronic inflectional dictionary of Spanish: structure, contents, and lexicographic parameters	46
REVIEWS AND ANNOTATIONS		
	Yermolenko S.S. Skliarenko V.H. Studies in etymology and historical lexicology of the Ukrainian language	63
	Dyachok N.V. Prosyanyk O.P. Ferdinand de Saussure: demythologization of his theory	68
	Koval L. Voytsekhivs'ka H.K. Discourse of conflict: structural-semantic and communicative-pragmatic aspects.	70
SCIENTIFIC LIFE		
	News items	74
	Lubomyr Omelianovych Beley 	78
	Contents of «Movoznavstvo» journal 2018 issues	79

Л. І. ШЕВЧЕНКО, Ю. Б. ДЯДИЩЕВА-РОСОВЕЦЬКА

ПРОБЛЕМИ НАУКОВОЇ ШКОЛИ В ХАРКІВСЬКІЙ СЛАВІСТИЦІ СЕРЕДИНИ ХІХ СТ.: О. О. ПОТЕБНЯ І П. О. ЛАВРОВСЬКИЙ

У статті розглянуто проблеми непростого спілкування двох яскравих представників інтелектуального кола в харківській славістиці середини ХІХ ст. — Олександра Опанасовича Потебні та Петра Олексійовича Лавровського, «учня й учителя». Виявлено парадоксальну ситуацію, коли функції «вчителя» змушений був виконувати талант, а «учня» — геній.

Ключові слова: О. О. Потебня, П. О. Лавровський, наукові школи, харківська славістична традиція, міфологічна теорія, учень, учитель.

Плюралістичне розуміння поняття «наукова школа» ставить дослідника в ситуацію необхідності визначення базової категорії, характеристики якої мають аналізуватися. Ідеться про те, що інституційно поняття «наукова школа», вироблене ще в ХІХ столітті й актуалізоване в численних дослідницьких практиках, становить певну єдність науковців, які можуть працювати в різних установах, але мають спільного вчителя і спільний погляд на розвиток своєї наукової дисципліни. Цей учитель (іноді дистанційований територіально і хронологічно) відкрив новий напрям у науці, запропонував новий, кардинально відмінний від інших метод дослідження, заснував нову наукову дисципліну. Наукова школа може бути міжнародною, термін її існування — кілька генерацій. Як відомо, у фундаментальних науках значення наукових шкіл може нівелюватися з поширенням загальносвітової наукової парадигми¹.

¹ Порівняймо з поняттям «наукова школа», визначеним сучасними нормативними документами: «Наукова школа Київського національного університету імені Тараса Шевченка — це колектив <...> фахівців, які працюють в структурних підрозділах університету в одному напрямі досліджень під керівництвом відомого вченого (вчених). Колектив наукової школи формується відповідно до історичних традицій університету, спрямованих на формування поколінь професійної, наукової та культурної еліти України». І далі: «Ознакою наукової школи є сформований потужний науковий колектив із докторів наук (не менше 5) та кандидатів наук (не менше 10), який виконує науково-дослідницьку роботу за напрямками цієї школи». І хоч згадуються-таки визнання «українською та світовою науковою громадськістю» (щоправда, маються на увазі «Державні премії України, відзнаки Президента, Кабінету Міністрів України, почесні звання, дипломи, тощо, за останні 5 років»), та все ж таки це бюрократично-адміністративне утворення, що визнається як таке керівництвом за чіткими кількісними критеріями («4.3. Наявність керівника (1–3) дослідницького колективу. Керівник — доктор наук, професор (як правило), штатний співробітник університету, який підготував 3–5 кандидатів наук, систематично бере участь у наукових конференціях університету, всеукраїнських і міжнародних, має публікації у виданнях, зареєстрованих у МОН України, міжнародних журналах.

Характеристики такої наукової школи є диференційними й водночас значною мірою властивими науковому простору певного часу. Проте в сукупності певних характеристик можна спостерегти виразні контури наукового мислення персоналій тієї чи іншої школи, домінантних епістем, теорій і концепцій, розглядуваних школою, як це спостерігаємо у пражському, швейцарському чи інших світових наукових співтовариствах.

Коли йдеться про наукову школу в харківській славістиці, диференційні ознаки її, як неодноразово підкреслювали серйозні дослідники, — це інноваційність, енциклопедичність, синкретичний (комплексний) підхід до аналізованих явищ, персоналізований розвиток традиції, що виявляється як сформована парадигма гуманістичних цінностей ученого.

Так, характерною для харківської славістики завжди була інноваційність — і не тільки в постановці важливих для науки питань, а саме у пріоритетному, першому формулюванні цих питань. Зокрема, актуалізована світовою наукою, сформульована й розгорнута у працях В. фон Гумбольдта думка про особливості, відмінності сприйняття й мовної репрезентації різними народами явищ об'єктивної дійсності, уже 1806 р. висловлюється й обґрунтовується І. С. Рижським у праці «Введение в курс словесности».

Л. А. Лисиченко, дослідник лінгвістичних традицій Харківської історико-філологічної школи, наголошує й на тому, що «за сто років до Ф. де Соссюра» Іван Орнатовський розрізняє мову, мовну діяльність і мовлення. А отже, виникає підстава «для перегляду питання про пріоритет харківського вченого в цьому сенсі. Геніальним передчуттям сформульованої на сто років пізніше Ф. де Соссюром фундаментальної трихотомії Language — Langue — Parole, — вважає Л. А. Лисиченко, — можна вважати розрізнення професором І. Орнатовським дару слова, тобто природної необхідної здатності людини повідомляти інших про свої думки, почуття різними звукозмінами (Langue у Соссюра); языка, тобто створеного людьми способу висловлювати свої думки різними звукозмінами, прийнятими в кожному народі окремо, або певним ужитком слів, притаманним одному лише народові (Language) і мовлення, тобто висловлювання думок словами (речь — Parole)»².

Інша, також визначальна для харківської славістики та продуктивна для науки, характеристика виявляється в концептуально сформульованому і послідовно здійсненому синкретичному підході до аналізу досліджуваних явищ — мови, історії, культури, соціуму. Саме в харківській славістиці лінгвістична проблематика спирається на комплекс аргументів із суміжних

4.4. Наявність не менше 20 наукових статей у наукометричних базах Web of Science та Scopus, опублікованих за останні 5 років членами дослідницького колективу у фахових виданнях України та у зарубіжних рецензованих виданнях, за науковим напрямом школи. <...>

4.6. Наявність не менше 1 докторської та 4 кандидатських дисертацій захищених за останні 5 років, підготовлених під керівництвом представників наукової школи»).

Така наукова школа має проходити «реєстрацію та атестацію». Подаються два додатки: «Додаток 1. Кваліфікаційна карта наукової школи» (заповнюється станом на дату атестації / подачі заявки про реєстрацію) і «Додаток 2. Відомості про колектив наукової школи» (Положення про Наукові школи Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — http://science.univ.kiev.ua/research/scientific_school/polozhennya-pro-naukovi-shkoly-kyyivs%60kogo-natsional%60nogo-universytetu-imeni-tarasa-shechenka/).

² Лисиченко Л. А. Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції. — Х., 2015. — С. 59.

галузей знання про людину, як це відбувалося в гуманітаристиці XIX ст., як це відбувається і сьогодні. Так, В. Н. Каразін був не тільки одним із засновників і першим ректором Харківського університету (організатором науки, якщо говорити в категоріях нашого часу), але й автором періодики з українознавчих питань, зокрема «Українського вісника». І ще — засновником філотехнічного товариства, «яке ширило технічні методи в сільському господарстві» і про особливу роль якого в історії України вважала за необхідне згадати Н. Д. Полонська-Василенко³. Цьому великому громадянину, увічненому в назві Харківського національного університету, належить дієвий заклик до жертв на створення університету. І всі, хто відгукнувся (брати Квітки, І. І. Срезневський, Є. М. Філомафітський, Р. Т. Гонорський, їхні друзі, учні й наступники), ентузіастично втілюють ідею всебічного представлення й розвитку української культурної свідомості, мови, історії, формування духовних і цивілізаційних перспектив українського народу. Літератори, журналісти, видавці, університетські професори, мовознавці й фольклористи — компетентності всіх цих наукових професій і спеціалізацій різною мірою присутні в діяльності дослідницького кола харків'ян — як періоду передісторії Харківської славистичної школи, так і її сформованості.

Якщо прикласти ці й інші вже запропоновані характеристики до співпраці на історико-філологічному факультеті П. О. Лавровського та О. О. Потебні, то виникає ряд питань щодо непростих стосунків двох достойних представників харківського інтелектуального кола. Зауважимо, йдеться про взаємозалежності у відносинах «учитель — учень». З юридичного факультету Харківського університету на історико-філологічний О. О. Потебня перейшов, як він сам пригадував 1886 року, «по собственному побуждению и под влиянием Мих. Вас. Неговского, тогда студента медиц[инского] ф[акультета], усердного и счастливого собирателя произведений малорусской народной словесности»⁴. Ідеться про рано померлого харківського фольклориста й українофіла, тоді студента 5-го курсу медичного факультету, який записав, за даними П. О. Куліша, 1160 творів українського фольклору. Сам О. О. Потебня зауважив: «Помнится, что рукописный сборник Неговского был толщиной в аршин “in fol[io]”»⁵. Дві думи в записках М. В. Неговського були надруковані у відомій антології Володимира Антоновича і Михайла Драгоманова. У цьому ж листі О. О. Потебня пригадує своїх університетських викладачів у такій формі: «Русскую словесность я слушал у Н. Тр. Костыря (очень мало, т. к. он вскоре умер) и А. Л. Метлинского, издателя ценного и для нынешнего времени сборника “Народные южнорусские песни”. Киев, 1854; славянские наречия у П. А. Лавровского, русскую историю у А. П. Зернина, педагогику и потом русскую словесность у Н. А. Лавровского. Из них в живых остался только последний, которому заглазно жму руку»⁶. Як бачимо, нікого з названих викладачів, і П. О. Лавровського також, О. О. Потебня не називає своїм учителем. Слід зазначити, що й М. Ф. Сумцов у біографічному нарисі про О. О. Потебню для Енциклопедичного словника Брокгауза і Єфрона писав: «В університеті користувався порадами та книжками (“по-

³ Полонська-Василенко Н. Д. Історія України : У 2 т. — К., 1992. — Т. 2. — С. 278.

⁴ Листи О. О. Потебні // Олександр Опанасович Потебня : Ювіл. зб. до 150-річчя з дня народження. — К., 1962. — С. 92.

⁵ Там же.

⁶ Там же.

собиями” — Л. Ш., Ю. Д.-Р.) П. і М. Лавровських»⁷. Сам О. О. Потебня в цьому контексті каже лише про П. О. Лавровського.

Призначений на службу до гімназії, він «по совету П. А. Лавровского, воспользовался первой возможностью для того, чтобы, отказавшись от жалованья и исполнения обязанностей, готовиться к экзамену на степень магистра славян[ской] словесности». Склавши цей іспит, О. О. Потебня знову ж таки «по рекомендации того же П. А. Лавровского и ходатайству факультета был прикомандирован к университету <...>»⁸. В іншому автобіографічному листі О. О. Потебня згадує, що саме «П. О. Лавровський познайомив його з працями відомих учених — Франца Міклошича й Вука Караджича, давав йому книжки зі своєї особистої бібліотеки»⁹.

Не підлягає сумніву, що П. О. Лавровський допоміг О. О. Потебні вкорінитися в Харківському університеті. Але факти, наведені В. Ю. Франчук, свідчать, що в категоріях компаративістики рецепція ідей і наукової особистості П. О. Лавровського в науковій діяльності О. О. Потебні була одночасно як інтегральною, так і диференційною. При цьому з боку П. О. Лавровського вона була не дуже й альтруїстичною. В. Ю. Франчук зазначає, що його організаційна допомога почалася «1856 р., коли П. О. Лавровського було обрано членом-кореспондентом Петербурзької академії наук. Постало питання про його переїзд до Петербурга, та слід було підготувати заміну»¹⁰. Це, можливо, пояснює й поблажливість під час прийому магістерських іспитів братами Лавровськими, про що згадував сам Потебня. Якимось не взято було до уваги дослідниками і той факт, що молодого вченого було прийнято на кафедру славістики, хоча за особистими науковими уподобаннями йому логічним був би прямий шлях на кафедру руської словесності.

Водночас В. Ю. Франчук коректно і справедливо наголошує на допомозі О. О. Потебні професором П. О. Лавровським під час підготовки магістерської дисертації. Зокрема, вона пише: «Обсяг праці — введення в неї прикладів з усіх слов'янських мов — безперечно свідчить про велику допомогу його вчителя-славіста П. О. Лавровського. Насамперед привертає увагу кількість збірок слів'янської народної поезії, використаних у дисертації. Одержати їх О. О. Потебня міг лише з особистої бібліотеки Лавровського, оскільки зібрання книжок слов'янськими мовами в університетській бібліотеці було невелике. Дисертація свідчить, що дослідник проаналізував приклади всіх слов'янських мов — сербської, словенської, болгарської, чеської, польської, лужицької»¹¹. Наголосимо й на тому, що клопотання про друк дисертації за казенний кошт також свідчить про участь П. О. Лавровського у становленні наукової біографії О. О. Потебні.

Як відомо, конфлікт виник згодом, коли 1865 р. О. О. Потебня подав як докторську дисертацію дослідження «О мифическом значении некоторых обрядов и поверий» (далі «О мифическом значении...»). Історико-філологічний факультет Харківського університету, керуючись негативною друк-

⁷ Сумцов Н. Ф. Потебня // Энциклопедический словарь / Изд. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон; под ред. К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского. — СПб., 1898. — Т. 24-а. — С. 727.

⁸ Листи О. О. Потебні. — С. 92–93.

⁹ Цит. за: Франчук В. Ю. Олександр Опанасович Потебня. Сторінки життя і наукової діяльності. — К., 2012. — С. 55.

¹⁰ Там же. — С. 64.

¹¹ Там же. — С. 65.

ваною рецензією Петра Лавровського, не прийняв її до захисту. З документів, наведених В. Ю. Франчук, випливає, що колишній науковий керівник не прийняв критику О. О. Потебнею його праці про повноголосся. Дослідниця зазначає: «Слід узяти до уваги, що в архіві М. Ф. Сумцова зберігається лист ровесника Потебні, учителя й журналіста М. Ф. Лободовського, який спілкувався з ним у 60-ті роки. Лободовський прямо пише, що несхвальне ставлення братів Лавровських до Потебні в цей час було викликане участю молодого філолога в зібраннях революційно налаштованої молоді»¹². І це вже інший аспект проблеми — світоглядний. Дослідниця також прихильно поставилася до гіпотези О. П. Преснякова, за якою на заваді гармонійним стосункам стали «патріотичні ідеали й демократичні переконання» О. О. Потебні. «Будуючи своє дослідження на матеріалах народних казок, переказів, пісень та прислів'їв, Потебня показав, що майже всі християнські свята й обряди слов'ян є трансформацією давніх язичницьких обрядів з багатою міфологічною основою»¹³.

Поглянемо уважніше на деякі деталі цієї болісної для О. О. Потебні ситуації. Перше, що спадає на думку: авторитетний славист не поділяє поглядів молодшого і ще не досить авторитетного колеги. Але ж сам П. О. Лавровський був лише на 8 років старшим за О. О. Потебню, і він захистив докторську дисертацію у 28 років, тоді як Потебня подав докторську на захист у 30. Так, у минулому столітті в академічних колах Москви і Ленінграда підозріло сприймали науковців, які намагалися захистити докторську в цьому віці, але ж не варто беззастережно переносити таке ставлення до Харківського університету XIX століття.

Далі, це безперечно, О. О. Потебню, коли він наважився критикувати працю свого колишнього і безумовно авторитетного наукового керівника, підвело ідеалістичне сприйняття стосунків усередині наукового товариства. В. Ю. Франчук цитує лист з архіву, де О. О. Потебня писав: «У таких справах немає своїх, тільки ті, з ким ти сходишся в поглядах. Я не думаю, щоб П. О. Лавровський був настільки дріб'язковим, аби ображатися з приводу заперечень, у яких немає й тіні упередженості»¹⁴. На жаль, О. О. Потебня помилявся.

Цікавий і такий аспект. О. О. Потебня і сам П. О. Лавровський по-різному оцінювали об'єктивність критики П. О. Лавровським дисертації О. О. Потебні. П. О. Лавровський у листі до І. І. Срезневського стверджував: «Усвідомлення, виразне переконання, маса незаперечних фактичних доказів говорять мені, що праця пана Потебні позитивних достоїнств не має майже зовсім, ні піввисновку з чималого його твору не можна прийняти в науку»¹⁵. О. О. Потебня ж трохи згодом написав прайському знайомцеві А. Патері: «Я певний, що він зробив це не тому, що твір поганий, а тому що я йому не подобаюсь»¹⁶. Сучасна наука має дослідницькі ресурси для того, щоб з'ясувати, хто з них мав рацію.

¹² Там же. — С. 138.

¹³ *Пресняков О. П.* А. А. Потебня и русское литературоведение конца XIX — начала XX века. — Саратов, 1978. — С. 21.

¹⁴ *Франчук В. Ю.* Зазнач. праця. — С. 134.

¹⁵ Там же. — С. 140.

¹⁶ Там же. — С. 135.

Почнемо з теоретико-методологічних засад праці «О мифическом значении...». В. Ю. Франчук пише про них: «То був час панування в Росії міфологічної теорії. У Німеччині захоплення міфологією вже почало слабнути. 1859 р. побачила світ знаменита передмова німецького вченого Т. Бенфея до “Панчатантри”. Вона поклала початок новому напрямку — вченню про літературне й побутове запозичення, яке спричинило обмежене використання міфологічної теорії. Проте в Росії 60-х років це вчення не встигло ще зміцніти, хоча на ниві міфологічного дослідження повір’їв та обрядів Потебня мав талановитих попередників — І. І. Срезневського, Ф. І. Буслаєва, О. М. Афанасьєва, почасти О. М. Бодяньського»¹⁷. Можливе, на нашу думку, й деяке перформатування акцентів. Те, що 1859 р. вийшов з друку маніфест бенфеїзму, зовсім не означало, що це відразу спричинилося до «обмеженого використання міфологічної теорії» у світі. Як відомо, фундаментальна праця А. Куна «Сходження вогню та божественного трунку» вийшла друком 1859 р., його ж «Про стадії міфотворення» — 1873 р. Праця В. Шварца «Походження міфології <...>» вийшла 1860 р., його ж багатотомні «Поетичний погляд на природу греків, римлян та германців <...>» — у 1864–1979 рр., праця В. Маннгардта «Демони жита» — 1868 р. Класичне дослідження М. Мюллера «*Essay on comparative mythology*», з яким О. О. Потебня рахувався і з яким полемізував усе життя, було надруковано ним у Лондоні 1858 р., за рік до післямови Т. Бенфея, а «Нашарування мови» — 1868 р. А ось «*Zoological mythology*» італійця А. де Губернатіса — лише в 1872 р. Нарешті, другий і третій томи «Історичних поглядів слов’ян на природу» О. М. Афанасьєва вийшли в 1868 і 1869 рр. Свою працю О. О. Потебня написав 1863 р., а видано її було 1865 р. А отже, не можна погодитися, що з погляду методології вона була застарілою.

Якщо ж придивитися до конкретних претензій П. О. Лавровського, то вони здебільшого зводяться до суб’єктивного несприйняття міфологічних екзегез О. О. Потебні. Але чи справді зближення наприкінці розділу про Бабу Ягу цієї постаті з Неділею та П’ятницею «не витримує наукової критики»¹⁸? Автор спирався на подібність функцій цих міфічних істот, і чому ми маємо відкидати його гіпотезу, приймаючи гіпотезу В. М. Проппа, що Баба Яга є мертвим предком по жіночій лінії? Чи мало й тепер у фольклористиці аналогічних карколомних гіпотез? Цікаво, що й сам П. О. Лавровський не був вільним від гріха конструювання довільних міфологічних зближень. Так, у статті 1862 р. «Исследование о мифических верованиях у славян в “облако” и “дождь” в связи с другими подобными же верованиями у древних родственных народов» він зазначає: «Тільки з усвідомленням погляду міфічного на подружні стосунки неба й землі та на небо з дощем як на посередників їх поєднання, стають цілком зрозумілими й знаменними багато виразів у народній літературі, так само як і деякі обряди, які без такого усвідомлення видаються набором слів, що не мають сенсу, простонародною нісенітницею. До числа подібних виразів слід віднести зіставлення в піснях падіння дощу з походом милого до милої або з виходом заміж, як у таких віршах однієї південноруської пісні:

«Ой у саду дрібний дощик імжить,
Милесенький до милої біжить...»

¹⁷ Там же. — С. 35.

¹⁸ Там же. — С. 136.

Або в іншій пісні:

«Ой не піде дрібен дощик без грому, без хмари,
Ой не піде дівка заміж без людського поговору й слави»¹⁹

(Пер. В. Ю. Франчук).

Наведені приклади є зразками «психологічних паралелізмів», пізніше вивчених О. М. Веселовським, а в них «йдеться не про *ототожнення* людського життя з природним і не про *порівняння*, що передбачає свідомість нарізності порівнюваних речей, а про *зіставлення*) за ознакою дії, руху: дерево хилиться, дівчина кланяється — так у малоросійській пісні»²⁰. Але якщо йдеться про таке, зрештою, формальне зіставлення, чи може спиратися на них міфологічна гіпотеза П. О. Лавровського?

Може здатися вельми дошкульним закид П. О. Лавровського, що О. О. Потебня «не зовсім дозволено обминає старослов'янське наріччя», чим, мовляв, «сам відрізав собі шлях до розшуку істини»²¹. Мабуть, конкретна старослов'янська мова тут ні до чого, і П. О. Лавровський має на увазі наукову реконструкцію праслов'янської мови, яка в ті часи була на початковому етапі. Адже уявімо собі, що йшлося про повноцінно відтворену праслов'янську мову, яку О. О. Потебня у своїх міфологічних етимологіях обминав. Чи такий це вже був злочин оте її проминання? Звернімося до аналогії. Сучасний український компаративіст указує на такі кардинальні методологічні відмінності між компаративістикою і студіями над інтертекстуальністю: перша «досліджує зв'язки між літературними явищами в усьому багатстві їх ідейно-художньої своєрідності, з урахуванням біографій та особистостей письменників та соціальних, політичних, релігійних, культурних тощо контекстів виникнення та функціонування. Що ж до досліджень інтертекстуальності, то вони мають за матеріал лише зв'язки між текстами». Далі: «Компаративіст повинен пояснити, як виникла подібність між літературними явищами, вияснити характер та специфіку дослідженого зв'язку, дослідник інтертекстуальності цю проблему принципово ігнорує»²². Якщо користуватися методом «великих дужок», чи не побачимо ми в отім «обминанні старослов'янського наріччя» О. О. Потебнею аналог сучасних досліджень інтертекстуальності, що їх ніхто не вважає ненауковими? З іншого ж боку, коли сучасний лінгвіст наважується вивчати зв'язки української мови з тим же санскритом, хіба він не змушений обминати безліч мов-посередниць, що про них наука нічого не знає? А в науці важливо буває лише вказати на паралель, залишивши на попередників (чи наступників) експертизу генетичного зв'язку.

Отже, з сучасного погляду великої єресі в дисертації О. О. Потебні не було. У деяких працях сьогодні можемо прочитати, що «подальший розвиток етнографічної науки підтвердив припущення Потебні, а факти виявилися зовсім не одиничними й досить поширеними. Тобто при Потебні факти ще не

¹⁹ Лавровский П. А. Исследование о мифических верованиях у славян в «облако» и «дождь» в связи с другими подобными же верованиями у древних родственных народов // Учен. зап. Второго отд-ния Императ. Акад. наук. — 1863. — Кн. 7. Вып. 2. — С. 14–15.

²⁰ Веселовский А. Н. Историческая поэтика. — Ленинград, 1940. — С. 101.

²¹ Росовецький С. Інтертекстуальність у літературі (методологічні нотатки) // Руска література. Исследования : Сб. науч. тр. — К., 2006. — Вып. 9. — С. 28.

²² Там же.

були відомі. А він знав без фактів!»²³. Це не так. І водночас можна висловити переконання, що недоліки дисертації були другорядними порівняно з її позитивними якостями. Припускаємо, що коли б не розгромна рецензія П. О. Лавровського, вона пройшла б факультетське обговорення і була б успішно захищена. Так, наприклад, В. В. Стасов захистив 1869 р. в Петербурзькому університеті докторську дисертацію «Походження руських билин», хоча всі три опоненти відкинули її ідеї.

Таким чином, у середині XIX ст. наукова школа в харківській славистиці ще перебувала у процесі становлення. Цей процес був би послідовнішим, якби П. О. Лавровський не ділив свій талант між славистикою й адмініструванням, і протегував би він не лише О. О. Потебні, а й кільком його молодшим колегам. Для цього О. О. Потебня мав би бути лише славістом за покликанням і не таким різнобічно обдарованим, яким був. Школа, яка вже мала прекрасну передісторію, не могла бути швидко створена тому, що П. О. Лавровський залишив Харківський університет. Але навіть приязні стосунки між ним і О. О. Потебнею було розірвано через парадоксальну ситуацію, коли функції «вчителя» змушений був виконувати талант, а «учня» — геній. Додамо й важливу суперечність у світогляді «учителя» й «учня». Ситуація вибухнула, коли спрацювали два детонатори: О. О. Потебня наважився на критику статті «учителя», а «учитель» у відповідь розгромив докторську дисертацію «учня».

У сучасній лінгвістиці звертають увагу лише на переживання Олександра Потебні. Парадокс у тім, що не такому обдарованому, як О. О. Потебня, ученому цей афронт міг би назавжди зруйнувати наукову кар'єру. Але не О. О. Потебні, найцитованішому мовознавцеві не лише у нас, а й у європейській лінгвістиці. Було також кинуте тінь на репутацію відомого українофіла О. М. Бодянського, який надрукував розкритиковану дисертацію у трьох томах «Чтений в имп. Обществе истории и древностей российских». За що ми сьогодні, безумовно, вдячні йому.

Справжню наукову школу з цілісним науковим світоглядом на історико-філологічному факультеті Харківського університету створив уже сам О. О. Потебня трохи згодом.

L. I. SHEVCHENKO, J. B. DYADYSHCHEVA-ROSOVETSKA

PROBLEMS OF SCIENTIFIC SCHOOL IN KHARKIV SLAVIC STUDIES IN THE MID-19th CENTURY: O. O. POTEBNIA AND P. O. LAVROVSKY

The article explores the concept of «scientific school» in its historical, traditional sense and modern interpretation. The analysis of the formation, development and complex ways of formation of Kharkiv historical-philological school in the nineteenth century is offered. The role of P. O. Lavrovsky in the formation of O. O. Potebnia as a researcher-humanitarian is emphasized: it was his support for the preparation of O. O. Potebnia for the examination of the master's degree in Slavic literature, the assignment to the university, the formation of a comparative worldview and the further reception of ideas in the world of scientific Slavic studies, primarily linguistics and folklore.

Keywords: O. O. Potebnia, P. O. Lavrovsky, scientific schools, Kharkiv Slavonic tradition, mythological theory, student, teacher.

²³ Рассказов Ю. Пророк в отсутствие отечества : Из критич. заметок о подлинном значении Потебни и открытых им современ. представленый // Потебня А. А. Мысль и язык. — М., 1999. — С. 250.

ЕТНОНІМІКА СУЧАСНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВ І ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ СТЕРЕОТИПІВ

У статті розглянуто основні проблемні моменти, що стосуються класифікації і функціонування різнорідних етнічних назв у романських, германських, слов'янських та інших мовах. Крім метонімізації етнічних і відетнічних назв, увагу зосереджено на етнофілізмах як відображенні національних стереотипів, а також на інших експресивних етнізмах. Іншу частину присвячено фразеологічним одиницям з етнічними компонентами, які своєрідним чином відбивають особливості етнічної ментальності.

Ключові слова: європейські мови, етнічні назви, етнофілізми, фразеологія, вторинні значення, етнічні стереотипи.

Дослідження етнічних назв є незмінно актуальним, хоча б тому що в цій царині існує чимало нез'ясованих питань і неоднозначних тлумачень. Інтерес становить вивчення етнічних назв у плані розгляду цілих систем, що передбачає компаративний аналіз матеріалу різних мов. Це набуває особливого значення за сучасних умов інтенсифікації міжнародних зв'язків, а етнічні назви є відображенням мовних контактів як частини зв'язків міжетнічних.

Класифікація етнічних назв у вітчизняній мовознавчій традиції передбачає їх поділ на авто- та алоетнічні, що визначається їхнім походженням. Самоназви на зразок *українці* або *Polacy, English, Français, italiani, españoles, Portugueses* тощо становлять більшість, що є цілком логічним. Нестандартними є випадки на зразок укр. *мадари*, в яких етоетнічна назва не є основною (відповідаючи за походженням самоназви у вихідній мові), або з наявністю двох синонімічних назв, диференційованих на рівні узусу, пор.: с. *Босанци* «боснійці, жителі Боснії» і *Бошняци* «босняки, мусульмани». Також окремо стоять назви з позитивною експресивністю на кшталт укр. *елліни*¹ (на відміну від автоетнічного *Έλληνες*) або російського історизму *россы*.

В етимологічному плані своєрідний виняток становить самоназва *българи*², що має, згідно з відомою концепцією, тюркське походження й означає «суміш народів» (у деяких енциклопедичних джерелах болгар називаються народом скіфського роду, а нині повністю слов'янського, у зв'язку з чим варто згадати відому гіпотезу про сарматське, тобто іранське, походження слов'ян).

У другому із зазначених лексико-семантичних розрядів ідеться про іншомовні назви етносів, які етимологічно не збігаються із самоназвами і свідчать про неповторність історії мов і мовних контактів, пор.: укр. *гре-*

¹ Коваль А., Контілов В. Крилаті слова в українській літературній мові. — К., 2011. — С. 408.

² Български етимологичен речник. — София, 1971. — Т. 1. — С. 99.

ки, албанці, вірмени, фіни тощо. Характерними в цьому розумінні є нерідко згадувані назви росіян у низці мов: лтс. *krievi*, ест. *venelased*, фін. *Venäläiset* тощо (від назв кривичів та венедів). Це також відповідні найменування в удмуртській або якутській мовах, що мають, за визначенням О. М. Трубачова, «контактне походження».

У слов'янському контексті хрестоматійним прикладом є назви німців³. З російської історії відомо, що за часів Петра I словом *нгъмцы* («німими») називали також інших європейців, насамперед голландців, а також данців, норвежців; дещо раніше (у XVI ст.) ця назва поширювалася також на англійців та шотландців, балтомовних пруссів (самоназву яких, як відомо, було засвоєно германцями-пруссакми) і навіть венеціанців. В узагальненому значенні назва вживається у виразах на зразок укр. *глухий німець* або пареміях, напр.: рос. *что русскому хорошо, то немцу — смерть*. Особливістю в цьому випадку є те, що назви того ж походження закріпилися в більшості слов'янських мов, а під впливом російської назви сформувалися відповідні найменування в багатьох інших (до того ж генетично віддалених) мовах народів колишньої Російської імперії: осет. *немыцаг*, чеч. *немыцой*, каз. *немістер*, узб. *nemislar*, тат. *немецлар*, башк. *немецтар*, мар. *немыч*, якут. *ниэместер* тощо; пор. запозичене рум. (розмовне) *nețî*, а також уг. *németek* (можливо, слов'янського або германського походження). Характерною рисою слов'янських назв є те, що на час утворення вони мали певний експресивний (негативно маркований) заряд, який згодом нейтралізувався.

У семантичному плані «нормативні» словникові етноніми як такі є зразком відносних характеристик і не мають чітко виражених конотацій. Водночас показовим є той факт, що назви представників згаданого вище етносу в інших європейських мовах мають інше і в багатьох випадках також негерманське походження, створюючи досить своєрідну й різноманітну картину. Якщо більшість германських назв — когнати нім. *Deutsch* (від двнім. *diutisc* «народний»⁴), з якими безпосередньо співвіднесені іт. *tedeschi*, сард. *tedescos*, маловживане порт. *tudescos*⁵ і негативно марковане ісп. *tudescos*⁶, найменування в деяких неіндоевропейських мовах (наприклад, у в'єтнамській), то в інших реалізуються, наприклад, типово балтійські лит. *vokiečiai* і лтс. *vācieši* (гіпотетично скандинавського походження), а також назви на зразок вал. *Almaenwyr*. З того самого джерела (від лат. *Alemanni* германського походження, букв. «всі люди») походять назви у більшості романських мов: фр. *Allemands*, кат. *alemanys*, ісп. *alemanes*, порт. *alemães* (від самоназви західногерманського племені алеманів, територіально найближчого до романізованої Галлії), додамо до них тадж. *Олмонӣ*, курд. *Alman*, тур., аз. *Almanlar*, тат. *алманнар*, — іранські й тюркські найменування запозичено з французької мови, це стосується й відповідної арабської назви. Натомість рум. *germani* (існує також прикметникова форма *nețesc* «німецький») має ту саму етимологію (імовірно кельтську), що й англ. *Germans*, болг. і макед. *германци*, алб. *Gjermanët*, гр. *Γερμανοί*, ірл. *gearmánaigh* і гел. *gearmailtich*

³ Етимологічний словник української мови : В 7 т. / Редкол.: О.С.Мельничук (гол.ред.) та ін. — К., 2003. — Т. 4. — С. 99.

⁴ Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. — 23, erw. Aufl. — Berlin ; New York, 1995. — S. 175.

⁵ Lello J. e Lello E. Dicionário Prático ilustrado. — Porto, 1976. — P. 1210.

⁶ Toro y Gisbert M. de. Pequeño Larousse ilustrado. — La Habana, 1968. — P. 1033.

(припускається кельтське походження лат. *germanus* «рідний; близький; справжній», від якого пішли ісп. *hermano*⁷, порт. *irmão*, кат. *germà* «брат», фр. *Germain* «германець» і *germain* «германський» і «двоюридний»). До цього ряду належать відповідні назви в таких генетично й географічно віддалених мовах, як вірменська, індонезійська, африканська мова йоруба; пор. фін. *saksalaiset* й ест. *sakslased* (від іншої германської племінної назви — саксів).

Водночас розмовний характер мають нині застарілі укр. *германи*, рос. *германцы* (у значенні «німці») або п. *German* (також у збірному значенні), синонімом якого є *Szwab* (від назви етнічної групи, також з негативною конотацією) або (суто негативне) *Szkap* (поєднання застарілого позначення кастрованого барана із запозиченою з німецької мови назвою невеликої миски), пор. серб. *швабо*, хорв. *Švabo*, що набули поширення під час Другої світової війни. Чимало подібних найменувань виявляється не тільки в слов'янських мовах: порівняймо так само зневажливі (на відміну від уживаних донедавна, загалом жартівливих нім. *Ossi* і *Wessi* на позначення німців НДР і ФРН) (австр.) *Piefke*, (швейц.) *Gummihals*, нід. *mof*, англ. *Kraut*, (амер.) *Heinie*, *Hermann*, (брит.) *Jerry* тощо.

Отже, за семантичними ознаками етнімічні деномінації (переважно другого типу) можна поділити на власне етніміми й так звані етнофолізми; їх називають також етнофобізмами або національними прізвиськами, тобто йдеться про особливий розряд екзоетнімів, позначених переважно пейоративною конотацією. Характерними прикладами є укр. *кацапи*, *москалі* (*московці*, *москвини*), *ляхи* (пор. «нейтральне» лит. *lenkai* «поляки» давньоруського походження), менш відомими — *гамсели* (з кримськотатарської мови, іронічне прізвисько, дане чорноморцями мешканцям Таврійської губернії) або ж *рутенці* — зневажлива назва західноукраїнської інтелігенції, яка підтримувала політику австро-угорського уряду щодо українців⁸. Згадаймо й такі характерні і загалом поширені назви, як укр. *австріяки*, п. *kacapy*, *moskale* або рос. *хохлы* (плюс «новітні» *укры*, *укропы*), а також *чухонь/чухна*, *хачи(ки)*, *банабаки*, *чурки*, *чучмеки*, *чалдоны*, *азеры/ары*, *лабасы* тощо.

Такі назви можна віднести до експресивних етнімів; у сучасних студіях їх зараховують до атрибутів так званої мови ворожнечі або вважають своєрідним виявом ксенофобії. Водночас слід наголосити на тому, що всі вони перебувають фактично поза межами літературної норми, однак подекуди використовуються зі стилістичною метою навіть у наукових працях: «Гоголь був цілком свідомий національної відмінності українців від *москалів...*»⁹ (з монографії літератора й публіциста П. Голубенка, вперше виданої 1987 р. на Заході).

З історичних причин деякі назви — показовими в цьому сенсі є укр. *жиди*, рос. *жиды* (запозичені в давні часи з італійської мови, тоді як іт. *giudeo* — від лат. *Jūdaeus* — має гебрійське походження) — в деяких мовах лише з часом набули негативних ознак (згадаймо фольклорне *Вічний Жид*). Натомість назви того ж походження в інших (переважно слов'янських) мовах — п. *Żydzi*, ч. *Židé*, лит. *žydai*, уг. *zsidók* тощо — залишилися нейтральни-

⁷ Corominas J. Breve diccionario etimológico de la lengua castellana. — Madrid, 1998. — P. 317.

⁸ Словник української мови : В 11 т. — К., 1977. — Т. 8. — С. 913.

⁹ Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. — К., 1993. — С. 283.

ми, пор. укр. *євреї* (арамейське), рос. *евреи*, бр. *яўрэй*, болг. *евреи*, гр. *εβραίοι*, рум. *evrei*. (Наведемо з цього приводу образний коментар російського кінорежисера С. Говорухіна: «До речі, щодо питання про антисемітизм у сталінському СРСР. “Єврей” був синонімом слова “інтелігент”, принаймні, так було в нас, на Середній Волзі, у найбільш інтернаціональному регіоні Росії, <...> і якщо розумний, з гарними манерами, окулярами на носі, грає в шахи й на скрипці, а ще й книжки читає, отже, єврей <...>»¹⁰.) Додамо до цього іншу російську назву євреїв — *иудеи*, уживану в дореволюційній Росії і нині вже застарілу в етнонімічному розумінні. Цікаву паралель спостерігаємо в англійській мові, де етнофоронім *Scotchman* «шотландець» із часом набув дерогативного значення, тож у сучасній мові замість нього вживається *Scotsman*.

Однак переважна більшість етнофобізмів має іншу історію, не пов'язану з перенесенням значення, соціолектне походження і, як правило, єдине й до того ж загалом пейоративне етнонімічне значення. Порівняймо, наприклад, відверто зневажливе англ. амер. *kikes* (можливо, з мови їдиш) щодо євреїв (насамперед з Росії або колишнього СРСР) або *Canuks* (пов'язане радше з назвою країни), що стосується (переважно франкомовних) канадців, *Aussies* («австралійці»), *Kiwis* («новозеландці»), *Dagos* (зневажлива назва італійців, іспанців, португальців, від іспанського імені *Diego*; пор. рос. *фрицы*), *Frenchies* «французи», *Japs* «японці», *sandniggers* (букв. «піщані нігери», досить образливе «араби», пор. ісп. *arenosos* (букв. «піщані») у тому ж значенні (з комунікативного досвіду автора), *gooks* «корейці», згодом «в'єтнамці» (та інші жителі Південно-Східної Азії). Семантичну еволюцію таких назв можна простежити на прикладі англ. *Hottentots* («готтентоти», від нід. *hottentot* «заїка»), яке в сучасній мові є позначенням невихованої, грубої людини (пор. укр. *вандали* тощо).

У слов'янському контексті показовими є також приклади на зразок рос. *бульбаши*, *ляхи*, або новішого *пшеки* «поляки», *лягушатники* «французи» (пор. укр. *жабоїди*), *макаронники* «італійці» (пор. англ. *Frogs* «французи», фр. *macaronis*, ісп. *spaghetitis*, нім. *Spaghettifresser* «італійці»), а також п. *kartoflarze* або *kartoflanniki* «німці». Усі ці назви об'єднує те, що в їхній основі — характерні продукти харчування, і це дає підстави стверджувати, що переважає елемент жартівливості, як у суфіксальних (зокрема демінутивних) дериватах, пор.: рос. *французишка*, *немчура*, *китаї́за*, *япошка*, *америкос*, *мекс(у)кос*, ісп. *franchón*, *franchote*, *franchute* (відоме щодо французів зневажливе *gabacho* окситанського походження) або фр. *franchouillard* «француз», *fran(s)quillon* (пор. укр. розм. *україонець*), з ними можна порівняти фр. *Portos* «португалець», *Pollack* «поляк», ісп. *catalino* «каталонець». Є також усічені форми на зразок порт. *portuga* (жартівлива назва португальців у Бразилії), *tuga* (те саме в Африці), *brazuca* (назва бразильців, що перебувають за кордоном) або *japa*, що нагадує те саме рос. *япошка*. Інший приклад — уживане в мові суахілі та інших мовах банту загалом нейтральне слово *mzungu* стосовно білих людей.

Згадаймо у зв'язку з цим зневажливе англ. *Nigger* (про темношкірих людей), яке від кінця 70-х років XX ст. перебуває під офіційною забороною, натомість значного поширення набула стилістично нейтральна назва, виникнення якої датується 60-ми роками, а саме *African Americans* «афроамери-

¹⁰ Говорухин С. Интервью Гордону// Бульвар. — 2011. — № 13 (309). — С. 10.

канці», засвоєна багатьма іншими мовами; з макроетнонімічними назвами такого зразка можна порівняти (амер.) *Amerindians* «індіанці» (на тій самій основі виникли фр. *Amérindiens* та інші подібні назви), якому на сучасному етапі відповідає назва *Native Americans* «корінні (вроджені) американці». Інша річ — пейоративні назви, пов'язані з певними історичними колізіями, на зразок фр. *Boches* — зневажливої назви німців, поширення якої датується роками Першої світової війни. Однак її можна вже віднести до розряду історизмів, як і синонімічне рос. *фрицы* часів Другої світової війни.

Літературні етнонімічні назви є стилістично нейтральними, це засіб дистанціювання від представників інших етнічних спільнот. Однак картина істотно змінюється за умов набуття ними вторинних значень, які нерідко вже не мають безпосереднього відношення до етнічної або національної належності, тобто відбувається деонімізація таких назв як етнонімічних. Ідеться про специфічний розряд відетнонімних назв (на зразок укр. *краватка*, *чешки*, *румунки*, *болгарка*, *фінка*, *іспанка* тощо), що є свідченням різних міжетнічних зв'язків і важливим культурологічним джерелом.

Відетнонімні назви відрізняються від експресивних етнонімів принципом утворення і стилістичними ознаками, до того ж ідеться про різні лексико-семантичні групи.

З етнофобізмами певною мірою перетинаються жаргонні прізвиська на зразок рос. *френч* «француз», *финик* «фін» або англ. *Spinach* («шпинат») у значенні «іспанець». Характерною особливістю таких назв є їхня відносна недовговічність. Наприклад, застарілою є зневажлива назва (укр.) *піндоси* стосовно етнічних греків, що проживали на території Російської імперії, або бессарабських караїмів, натомість так само застаріле рос. *пундосы*¹¹ віднедавна вживається як сленгова назва американців замість *янки*.

В Іспанії також досі вживаними є такі (певною мірою зневажливі) назви, як *moros* («маври»), що поширюється на різних азійців та африканців, *polacos* «каталонці», *charnegos* (від кат. *xarnegos* «хорти», насамперед у мовленні жителів Каталонії) «іспанці» (негативної конотації вже немає), *maquetos* (від баск. *maqueto* «дурний»), звідки походить також розм. *Maketania* «Іспанія» — загальна назва для емігрантів у Країні Басків (цілком можливо, що в основі виникнення таких назв — нерозуміння баскійської мови, а це нагадує історію формування слов'янських назв німців) тощо.

Чи не найбільше подібних розмовних назв існує в іспанській мові Латинської Америки. Причину вбачаємо в поширеності цієї мови на значній території і в наявності багатьох національних варіантів. Однак особливість таких найменувань полягає в тому, що переважна їх більшість фактично не має негативної маркованості, за винятком широковідомого *gringos*, що походить від назви греків, але стосується переважно американців, англійців та італійців¹², тож ідеться загалом про назви жартівливі (цей висновок спирається також на комунікативний досвід автора й свідчення інформантів). Наведемо найпоширеніші й найвиразніші з них: *boricuas* (індіанське) «пуерториканці», *chicanos* (від назви міста *Chicago*) на позначення американців мексиканського походження, *mariachis* (маріачі, тобто виконавці фольклорних музичних творів) «мексиканці», *guajiros* (селяни на Кубі) «кубинці», *haitianos* («гаїтян-

¹¹ Словарь современного русского литературного языка : В 17 т. — М. ; Л., 1959. — Т. 9. — С. 1197.

¹² *Americanismos. Diccionario ilustrado* Sopena. — Barcelona, 1983. — P. 308.

ці») «темношкірі» (в сусідній Домініканській Республіці). Досить популярними є центральноамериканські розмовні назви: *ticos* «костариканці», *nicas* «нікарагуанці», *chochos* «т. с.» (від експресивного вигуку; цю назву можна порівняти з українським мікроетнонімом *лемки*), *panas* «панамці». Так само територіально обмеженими є власне південноамериканські назви на зразок *gauchos* «аргентинці».

Деякі з них, що фіксуються лише в окремих національних варіантах, мають історичне підґрунтя і зберігають негативну конотацію, особливо коли стосуються жителів сусідньої країни, в чому відчуються вияви своєрідного трибалізму або ж традиційного суперництва в різних сферах. Характерними прикладами є зафіксовані в різних джерелах перуанські *monos* («мави») стосовно еквадорців і *rotos* («драні») — про чилійців. Варто також згадати багатозначне слово *cholo* «цивілізований індіанець; метис», а також «перуанець» (у Чилі) або «болівієць» (у Перу); до того ж (у різних варіантах) існує ціла низка різних переносних значень («боягуз», «плебей» тощо). Подібним чином назва індіанців, що населяли свого часу південне узбережжя ріки Ла-Плати (територію нинішнього Уругваю), — *charrúas* — переноситься на позначення всіх уругвайців, а типово парагвайське *kurepas* (від *kuré piré* «свиняча шкіра» мовою гуарані) позначає аргентинців. Водночас в аргентинському варіанті існують такі назви, як *bolitas* («кульки») «болівійці», *paraguas* («парасольки») «парагвайці», *yoruguas* «уругвайці», *brasucas* «бразильці».

Характерною особливістю етнонімічних назв є їхня наявність у значній кількості фразеологічних зворотів, що свідчать про історичний «стаж», а також різні уявлення про представників інших етносів. Найдавніші мають біблійне походження і вживаються нині в переносному значенні, яке може мати й негативні відтінки, пор. укр. *вавилонська вежа*, англ. *Tower of Babel*, нім. *Turmbau zu Babel*, фр. *tour de Babel* тощо. Важливим історичним джерелом виразів такого роду є антична міфологія і література, пор. укр. *троянський кінь*, англ. *Trojan Horse*, фр. *cheval de Troie* (від лат. *equus Trojanus*). У зв'язку з цим цілком прозорою є мотивація сучасних назв на зразок англ. *Trojan Horses* (укр. *трояни*, *троянці*) на позначення шкідливих електронних програм. Що ж до латинських джерел, то прикладами можуть бути лат. *Punica fides* і фр. *foi punique*, ісп. *fe púnica* «віроломство», букв. «пунічна віра». Ця частина лексичного арсеналу своєрідно відбиває історію народів, зокрема історичні колізії, особливості менталітету, способу життя, різні аспекти соціокультурного характеру.

Показовими прикладами є вирази з лінгвонімами, як, скажімо, лат. *plane et Latine loqui* «говорити ясно і щиро» (букв. «ясно і по-латинському»). Реліктовий характер мають деякі сучасні вирази, найпоказовішими з яких є іт. *capire il latino* «розуміти, про що йде мова» (букв. «розуміти латину») і, навпаки, *non capire il latino* «не розуміти простих речей», а також фр. *être au bout de son latin* (букв. «бути наприкінці своєї латини») у значенні «заходити в глухий кут». Водночас назви іншого давнього європейського етносу та його мови виступають у багатьох образних виразах, як-от: іт. *parlare (in) greco* «розмовляти грецькою» з переносним значенням «говорити нісенітницю», ісп. *hablar en griego* «т. с.», фр. *cela est du grec pour moi* або порт. *isso para mim é grego* букв. «це для мене грецьке», пор. англ. *it is Greek to me* «це для мене зовсім незрозуміле»; спільною основою в цьому випадку виступає середньовічний латинський вираз *Graecum est: non potest legi* «це грецьке,

це не можна прочитати», пор. гр. *avtá gia méva Kivézika* букв. «це для мене китайська (мова)» (пор. укр. *китайська грамота*)¹³.

Звернімося до іменних словосполучень. У цьому плані ілюстративними можуть бути рум. *precizia germană* «німецька точність», іт. *orologio svizzero* «швейцарський годинник» — про пунктуальну людину, ісп. *hora inglesa* (букв. «англійська година») «точний час». Нерідко йдеться про загальні характеристики людини, способу її життя тощо. Так, наприклад, в іронічному значенні назва *грек* уживається у французькому вислові (*ne pas*) *être un grand Grec* (букв. «(не) бути великим греком»), що означає «(не) бути дойдою». Подібним чином сема «латинський; латинська мова» набуває семантичних відтінків, пов'язаних з наукою, освітою і т. ін., пор.: фр. *cela sent le pays latin* (букв. «від цього пахне латинським краєм») «від нього ще пахне “школою”», *les ânes parlent latin* (букв. «віслюки розмовляють латиною») «дурні люблять пишномовність» або ісп. *saber mucho latin* («добре знати латину») у значенні «бути хитрим». (Згадаймо відомий з вітчизняної історії іронічний коментар Б. Хмельницького щодо трьох польських воєначальників напередодні битви під Пилявцями у вересні 1648 р., яких він схарактеризував словами *перина, латина і дитина*; друге прізвисько стосувалося відомого своєю освіченістю М. Остророга.) Сема «латина; латинська мова» виявляється досить продуктивною й семантично багатопланою в контексті фразеології романських мов. До наведених вище долучимо ще такі показові приклади, як ісп. *coger en mal latin* (букв. «хапати на поганій латині») у значенні «впіяти кого-небудь на помилці», *decirle los latinos* (букв. «наговорити йому/їй латиною») у переносних значеннях «оженити на собі» і «благословити» і порт. *perder o seu latin* (букв. «губити свою латину») «марнувати час».

Видається логічним те, що для позначення ясності, прозорості мовлення використовуються назви (в тому числі образні) відповідних мов, напр.: ісп. *hablar en buen romance (cristiano)* (букв. «розмовляти гарною романською (християнською) мовою»), порт. *bem vê que lhe falo português* (букв. «ви ж бачите, що я розмовляю португальською»); пор. рос. *я вам русским языком говорю* або фр. *je vous le dis en bon français* («кажу це вам доброю французькою»), іт. *parlare italiano* («говорити італійською») або рум. *românește îți spun* (букв. «кажу, здається, румунською»). У протилежних за змістом випадках виступають зазвичай назви генетично віддалених мов, найчастіше грецької або турецької, напр.: ісп. *hablar en griego*, іт. *parlare in greco* «говорити грецькою» або *parlare turco* «говорити турецькою», рум. *vorbi turcește* «т. с.».

Чимало виразів у різних мовах стосується способу життя. Йдеться насамперед про такі звороти, як іт. *fare vita da zingaro* «жити циганським життям», тобто «бродяжити, бурлакувати». Водночас варто згадати й дещо парадоксальне за змістом іт. *fare l'inglese* «чинити, як англієць» у значенні «вдавати нерозуміння», синонімічними є вирази *fare l'indiano* «прикидатися індіанцем» і *fare l'albanese* «прикидатися албанцем», яким в іспанській мові відповідає не менш цікаве *hacerse el sueco*, букв. «ставати шведом». А от рум. *a fi turc / ca turcul* («робити по-турецькому / як турок») означає «бути впертим» або навіть «поводитися по-дурному»; тут напрошується порів-

¹³ Словник української мови : В 11 т. — К., 1973. — Т. 4. — С. 155.

няння з історичним розмовним значенням укр. *турок* (пор. рос. *турок* як прізвисько ¹⁴).

До такого типу зворотів можна віднести образні вирази на зразок фр. *boire comme un Polonais* («пити, як поляк») у значенні «пити по-чорному», що йде від наполеонівських часів, *boire comme un Suisse* «пити, як швейцарець» або *faire à la prussienne* («робити по-прусському») «бути зовсім п'яним». Звісно, що не слід абсолютизувати значення як конкретний зміст таких виразів, вони радше відображають уявлення певної частини французів, зумовлене складними історичними обставинами, зокрема війнами. Те саме стосується загалом і виразів фр. *fumer comme un Suisse* «палити, як швейцарець», іт. *fumare come un turco*, букв. «палити, як турок», рум. *a fuma cu un turc* «т. с.». Існує також не менш виразне іт. *bestemmiare come un turco* «лягтися, як турок», пор. фр. *jurer comme un Anglais*, «лягтися, як англієць». Ці вирази стосуються вже поведінки людини за певних обставин, зокрема й етикету прощання, що засвідчено загальномовною фразеологічною ізоголовою. Маємо на увазі вирази на зразок укр. *nimi по-англійському*. Нелегко пояснити, чому саме відомі своїми шляхетними манерами англійці стали в цьому разі зразком недостатньої вихованості. Широковідоме рос. *уходить по-английски* є досить давнім запозиченням (калькою), в основі якого — фр. *s'en aller à l'anglaise*, один з численних доказів «специфічного» сприйняття французами англійського характеру і стилю поведінки; тут також слід зважати на численні історичні конфлікти і традиційно неоднозначний характер відносин між двома країнами. Останній приклад є лише одним з кількох наявних варіантів — словники фіксують також *filer à l'anglaise* «тікати по-англійському», пор.: ісп. *irse a la inglesa*, іт. *andarsene all'inglese*, рум. *a pleca englezește* «іти по-англійському». Водночас аналогічним англійським виразом є *(to) take a French leave* «іти (іхати) по-французькому», а німецьким — *sich auf französisch verabschieden* «прощатися по-французькому» (існує також розм. *sich auf englisch empfehlen* «прощатися по-англійському», регіональними варіантами є північно-західне *holländisch abfahren* «іхати по-голландському» або північне *sich auf polnisch empfehlen* «прощатися по-польському»), яким за змістом відповідають ісп. *marcharse a la francesa*, іт. *andarsene alla francese* «іти по-французькому», а також порт. *despedir-se à francesa* «прощатися по-французькому». Відоме також іт. діал. *andarsene alla spagnola* «іти по-іспанському».

Досить характерним у цьому розумінні є фр. *traiter qn à la turque* «обходитися з ким-небудь по-турецькому» («дуже суворо, жорстоко, безжалісно»), з чим можна порівняти, скажімо, приказку *Les amis ne sont pas des Turcs* «Друзі — не турки». А от вираз *traiter à l'anglaise* («чинити по-англійському») вживається у значенні «поводитися безцеремонно». Така неприваблива якість, як скупість, евфемістично позначається в численних виразах з етнонімічними компонентами, як-от: фр. *faire anglaise* (букв. «робити по-англійському») у значенні «підкидати монету, щоб визначити, чия черга платити за питво» або ж «ділити рахунок порівну», ісп. *pagar a la inglesa* («платити по-англійському») «платити у складку», у Латинській Америці те саме називається *pagar a la americana*, тобто «платити по-американському»; водночас

¹⁴ Вальтер Х., Мокиєнко В. М. Большой словарь русских прозвищ. — М., 2007. — С. 548.

в англійській мові цим виразам відповідає за значенням *(to) go Dutch* «чинити по-голландському».

Існує також ціла низка свого роду квазіпорівнянь, які за значеннєвими характеристиками наближаються до власне порівняльних виразів. Характерними прикладами можуть бути, скажімо, фр. *faire la lessive du Gascon* (букв. «влаштовувати гасконське прання») з оригінальними значеннями «надягати брудну сорочку навиворіт» або «пускати пил в очі»; не менш виразним є своєрідний французький гумор, що виявляється, скажімо, у давньому виразі *porter les chaussures russes* (букв. «носити російські черевики») «ходити без шкарпеток». Слід виокремити фразеологічні одиниці оцінного характеру на позначення певних дій або ситуацій, наприклад, іт. *mescolare ebrei e samaritani* («змішувати євреїв із самаритянами»), що означає «звалювати все до однієї купи», в основі протиставлення — історичний факт, а саме відхід вавилонських колоністів у Палестині від іудаїзму. Іншим прикладом є порт. *ver-se grego*¹⁵ (букв. «опинитися греком»), тобто «бути у складному становищі». Відповідь так само слід шукати в давній історії: згідно з історичною версією, греками називали в Європі також циган, оскільки вважалося, що вони походять з Малої Азії, яка в ті часи була, як відомо, заселена греками; циганське життя асоціювалося з постійними труднощами. Образні вирази нерідко набувають афористичного характеру, пор.: фр. *Garde-toi d'un Gascon ou Normand, l'un hâble trop et l'autre ment* «Стережися нормандця й гасконця — один багато говорить, а другий бреше», рум. *doar nu vint turcii* (букв. «але ж турки не прийшли») «не варто поспішати». Згадаймо також афористичну фразу *Grattez le Russe et vous trouverez le Ta(r)tar* «Пошкребіть росіянина і ви знайдете татарина» (з алюзією на поєднання різнохарактерних рис і татарський «субстрат»). Схоже явище спостерігаємо у випадку з іншим французьким висловом: *L'emploi du dieu russe n'est pas une sinécure*, тобто «Посада російського бога — не синекура», що містить загалом прозорий іронічний натяк.

Розглянуті факти і явища мають універсальний характер, специфіка ж полягає в тому, що відповідні форми вербалізації в різних мовах надають інформацію, яка стосується історії різних етносів, їхніх культурних, психологічних та інших особливостей, створюючи повнішу картину того, що називається етнічною ментальністю.

V. P. PONOMARENKO

ETHNONYMS OF MODERN EUROPEAN LANGUAGES AND THE PROBLEM OF NATIONAL STEREOTYPES

The article outlines and focuses on the main problem issues regarding classification and functioning of heterogeneous ethnonymic names in Romance, Germanic, Slavonic and other languages. Besides of metonymization of ethnic and derivative ethnonymic names, attention is concentrated on ethnopholisms representing national stereotypes, as well as on other expressive ethnonyms. Another part deals with phraseological units with ethnonymic components, which reflect in a peculiar way certain features of ethnical mentality.

Keywords: European languages, ethnonyms, ethnopholisms, phraseology, secondary meanings, ethnic stereotypes.

¹⁵ Lello J. e Lello E. Dicionário Prático ilustrado. — Porto, 1976. — P. 581.

РОЛЬ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКО-ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ДВОМОВНИХ СЛОВНИКІВ У СТВОРЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

У статті йдеться про засади укладання навчальних тематичних словників як засобів навчання іноземної мови, які через відповідну організацію лексики можна підвести під вимоги комунікативного методу. Специфіка цих словників передбачає співіснування системного опису лексичного рівня мови чи його фрагментів та орієнтацію на навчання різних видів мовленнєвої діяльності. Представлено реалізований проект зі створення українсько-сербського, українсько-словенського та українсько-хорватського тематичних словників.

Ключові слова: тематичний словник, потреби користувача, принципи і параметри укладання словників, організація лексики, українсько-сербський/словенський/хорватський тематичний словник.

Останніми роками українська лексикографія успішно розвивається у двох напрямках — поглибленого опрацювання класичних зразків словникарства (К. Г. Городенська, В. В. Дубічинський, В. А. Широков та ін.) та розвитку її нових галузевих напрямів, орієнтованих на актуальну для сьогодення антропоцентричну парадигму. У цьому плані особливо важливими є словники, які не лише демонструють формальні відношення між елементами їх структури, а й відображають певну корелятивність слів, загальну інтегрованість їх смислових складників, направлених на «уявлення механізмів організації лексики»¹, деталізацію внутрішньої системності й значеннєвих перспектив репрезентованих одиниць (Х. Касарес, П. Роже, О. М. Демська-Кульчицька). Об'єктами опису в них переважно є змістові та/або концептуальні сутності², лексикографічна кваліфікація яких уможливорює активне володіння мовленням та активізацію знань про закономірності й оптимальні моделі його жанрового функціонування³, що перебуває у сфері інтересів прагмалінгвістики, комунікативної, когнітивної лінгвістики, а також інших сучасних, тісно пов'язаних з проблемами вдосконалення навичок комунікації лінгвістичних напрямів. У системі національних лінгвістичних ресурсів та національної лінгвістичної інфраструктури України актуальним вважаємо укладання на-

¹ Карпіловська Є. Принципи моделювання системної організації лексики в словниках інтегрального типу // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство : Зб. наук. ст. — Чернівці, 2003. — С. 42.

² Паршин П. Б. Типы словарей и принципы лексикографического описания. — <http://www.philol.msu.ru>.

³ Горошко Е. И. Языковое сознание: гендерная парадигма. — М. ; Х., 2003. — 440 с.

вчальних словників як засобів навчання іноземної мови. У цій площині серед різних типів словників на особливу увагу заслуговують тематичні. Мета цієї статті — коротко висвітлити засади укладання українсько-південнослов'янських двомовних тематичних словників з урахуванням комунікативних намірів адресата для реалізації необхідних йому комунікативних інтенцій у різних ситуаціях спілкування південнослов'янськими мовами в ході навчального процесу, перекладу, практики, комунікації з носіями мови тощо. Дослідження здійснене на матеріалі реалізованого у Львівському національному університеті ім. Івана Франка міжкафедрального проекту з укладання перекладних тематичних навчальних словників.

У комплексі аналізованої проблеми передусім варто звернутися до мовної діяльності особистості в аспекті вираження її пріоритетів стосовно комунікативних намірів, що передбачає виявлення особливостей розкриття людського чинника в практиці укладання словників. Ідеться насамперед про соціальний контекст: сучасний користувач певного словника націлений головню на таку діяльність, яка має забезпечити успішний перебіг комунікації. Він сподівається на те, що словник не лише міститиме інформацію про конкретне слово як явище самодостатнє, а й охоплюватиме засоби, які сприятимуть реалізації потрібних йому комунікативних інтенцій. Отже, при створенні тематичних двомовних словників необхідно зважати на передумови виявлення способів урахування фактора адресата. Слід наголосити, що перекладні тематичні словники сприяють реалізації прагматичних намірів представників двох комунікативних культур при їх спілкуванні, тому тут варто брати до уваги також когнітивний досвід двох мовних спільнот.

Засади укладання різних типів словників з орієнтацією на потреби користувача активно обговорюються в лексикографічній науці. Зокрема, Р. Хартман сформулював дванадцять принципів, якими повинні керуватися укладачі словників для максимального врахування потреб користувачів⁴. Більшість з них стосується конкретних способів урахування чинника адресата. Учений окреслив також параметри використання словників⁵, якими фактично обґрунтовував когнітивно-прагматичний підхід до їх укладання (від урахування параметрів словника та особливостей діяльності користу-

⁴ При цьому, на думку Р. Хартмана, слід ураховувати такі моменти: 1) адресат словника, тобто для кого укладається певний словник; 2) відсутність повної співвіднесеності між передбачуваним і реальним використанням словника; 3) при класифікації словників необхідно керуватися потребами користувачів; 4) відсутність повної відповідності між уявленнями автора й оцінкою користувача щодо реноме словника; 5) аналіз потреб користувачів, який повинен передувати словниковому проекту; 6) існування різних груп користувачів, які мають різні потреби; 7) потреби користувачів, що визначаються різними чинниками, найважливішим з яких є мета їхньої діяльності; 8) потреби користувачів можуть змінюватися, зокрема відповідно до часу й місця; 9) досконалі словникові характеристики містять у собі низку різноманітних психолінгвальних процесів; 10) лексикографічної досконалості треба навчати; 11) рекомендації мають стосуватися користувача, а лексикограф повинен володіти всіма наявними засобами; 12) дослідження потреб щодо використання словників має заохочуватися й надалі (*Hartman R. R. K. On Theory and Practice // Lexicography: Principle and Practice*. — London ; New York, 1983. — P. 3–11).

⁵ Параметри використання словників: 1. Типологія словників або визначення їх інформаційних категорій (тобто того, що подано у словнику). 2. Типологія користувачів або визначення їх соціальних ролей (хто потребує словника). 3. Аналіз потреб чи визначення контексту діяльності користувача (для чого потрібен словник). 4. Аналіз якості словникових рекомендацій (як знайти в словнику потрібну інформацію) (*Ibid*).

вача до пріоритету мети його діяльності тощо). Якщо наведені принципи і параметри спроектувати на сучасний стан розвитку словникарства, чітко виявиться особливість, пов'язана з когнітивним та прагматичним підходом до лексикографічного вивчення мови. Когнітивна лінгвістика, як відомо, ґрунтується на органічному зв'язку мови й досвіду певного етносу, його мовної картини світу, ціннісних орієнтацій, тобто вивчення мовних феноменів має неодмінно опиратися на когнітивну інформацію, а це спонукає до розгляду засад мовленнєвої діяльності під новим кутом зору. Через це по-іншому осмислюються й питання щодо напрямів реалізації когнітивного підходу в лексикографії. В українському словникарстві цей підхід набуває активного розвитку, дедалі частіше створюються словники, зорієнтовані на потреби користувача⁶.

Варто зазначити, що й надалі залишається помітною прогалина в українсько-південнослов'янській лексикографії — бракує будь-яких сучасних словників, у тому числі тих, які користувач може задіяти для мовленнєвої діяльності в різних галузях знань. Це неминуче позначається і на недостатньому задоволенні відповідних комунікативних амбіцій мовців, і на практиці викладання південнослов'янських мов у вишах. З огляду на це, у Львівському національному університеті було прийнято рішення реалізувати проект з укладання українсько-південнослов'янських навчальних словників: «Українсько-сербського тематичного словника»⁷, «Українсько-словенського тематичного словника»⁸ та «Українсько-хорватського тематичного словника»⁹, які вийшли друком у 2015–2016 рр.

Вибір для укладання саме цього типу словника у проекті був зумовлений основоположним у методиці викладання іноземних мов тематичним принципом навчання лексики. Отже, розділи та підрозділи словника, як і будь-якого підручника, посібника, є не що інше, як тематично зорієнтований набір лексичного матеріалу. На необхідності створення словника, який використовувався б і як словник, і як методичний посібник, свого часу наголошував у своїх працях, присвячених питанням лексикографії, Ю. Д. Апресян¹⁰.

При розгляді лінгвокультурологічних засад тематичного принципу навчання лексики доцільно зосереджувати увагу на понятті певної галузі чи тематичної групи. На підготовчому етапі роботи над словником, який має базуватися на зазначених принципах, укладачі дослідили відомі у словникарстві найпоширеніші варіанти тематичних словників стосовно способу поділу лексичного матеріалу в їх розділах і підрозділах. Згідно з першим варіантом, слова у словниках здебільшого розташовані не за певними принципами або схемами, а асоціативно, коли попереднє слово ніби потребує наявності наступного для розкриття теми чи підтеми розділу. Згідно з другим

⁶ Асоціативний словник української рекламної лексики / Т. Ю. Ковалевська, Г. Д. Солюгуб, О. Г. Ставченко. — О., 2001. — 116 с.; Українсько-польський тематичний словник / Я. Рігер, О. Демська-Кульчицька. — Л., 2007. — 704 с.

⁷ Українсько-сербський тематичний словник / Л. П. Васильєва, Б. М. Сокіл. — Л., 2015. — 349 с.

⁸ Українсько-словенський тематичний словник / Л. П. Васильєва, Я. Воллмаєр-Лубей, Б. М. Сокіл. — Л., 2015. — 359 с.

⁹ Українсько-хорватський тематичний словник / Л. Васильєва, Б. Сокіл, О. Ткачук. — Л., 2016. — 353 с.

¹⁰ Апресян Ю. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола. — М., 1967. — С. 47–52.

варіантом, лексичний матеріал розміщується за алфавітним принципом, що іноді може суперечити самій суті тематичності словника. Другий варіант упорядкування матеріалу в навчальних тематичних словниках подекуди спонукає авторів відступати від тематичного принципу для наведення слів, пов'язаних асоціативно. Існує ще один варіант розташування словникового матеріалу — за частинами мови (ця ідея розміщення слів у тематичних розділах належить П. М. Роже, він втілював її у словнику «Тезаурус англійських слів і висловів...» (1855), перевиданому 1964 р.)¹¹. Цей принцип було обрано при створенні словників «Тематичен руско-български речник»¹² та «Słownik tematyczny języka niemieckiego»¹³. Зазначимо, що тематичний принцип організації словникового матеріалу був задіяний у фразеологічних словниках (для класифікації словосполучень чи навіть речень). Тут уже навіть поділ фразеологізмів на тематичні групи демонструє їх системний характер, дає змогу підійти до вивчення цієї підсистеми комплексно, розкривши їх варіантність у певній значеннєвій групі. Наприклад, «Slovník české frazeologie a idiomatiky»¹⁴ відрізняється від решти фразеологічних тлумачних словників розміщенням матеріалу: фразеологізми в ньому об'єднано певним загальним значенням і згруповано в більші тематичні розділи. Подібний до нього за способом організації матеріалу «Словарь образных выражений русского языка» — тлумачний тематичний фразеологічний словник, який полегшує засвоєння матеріалу через приклади вживання фразеологічних одиниць у розмовному мовленні¹⁵. Щоправда, названі словники є одномовними, і хоча вони мають на меті насамперед систематизувати й пояснити значення певних фразеологізмів однієї мови, усе ж можуть використовуватись у викладанні мови як іноземної у вищих навчальних закладах. Тематичний принцип застосовується також у двомовних фразеологічних словниках: у них організація матеріалу з певної теми скеровує користувача до системного вивчення фразеологічного складу обох мов. Зокрема, так побудовано перекладний тематичний словник «Русско-болгарский тематический словарь фразеологизмов»¹⁶.

Аналіз різних зразків тематичних словників дає підстави для висновку, що тематичний принцип класифікації матеріалу доволі зручний і доцільний для використання при комплексному вивченні різних рівнів лексичної підсистеми певної мови (при викладанні її як іноземної). Саме тому в лексикографії цей напрям варто розвивати й доповнювати новими підходами. Особливо корисні такі словники для викладання слов'янських мов як іноземних, передусім для мов південнослов'янських, вивчення яких в Україні на сьо-

¹¹ Roget P. M. Thesaurus of English words and phrases classified so as to facilitate the expression of ideas and assist in literary composition. — London, 1852. — 273 p.

¹² Див. про це: Костюшко О. Тематичні словники у сучасній слов'янській лексикографії // Проблеми слов'янознавства. — 2003. — Вип. 53. — С. 271–280.

¹³ Słownik tematyczny języka niemieckiego / G. Hatała, M. Bielicka. — Zielona Góra, 1996. — 254 s.

¹⁴ Slovník české frazeologie a idiomatiky / Fr. Čermak, J. Hronek, J. Machač a kol. — Praha, 1983–1994. — D. 1–4.

¹⁵ Словарь образных выражений русского языка / Т. С. Аристова, В. Н. Телия. — М., 1995. — 366 с.

¹⁶ Влахов С. Русско-болгарский тематический словарь фразеологизмов. — В.-Тырново, 1994. — 272 с.

годні майже не забезпечене вітчизняними підручниками і посібниками¹⁷, а в навчальному процесі часто використовують застарілі або не завжди такі, що відповідають рівню українського користувача, зарубіжні видання. З огляду на це, важливими є зусилля викладачів двох кафедр Львівського університету щодо створення повноцінних навчальних тематичних словників, передусім для студентів свого університету.

Робота над словниками розпочалася з аналізу дискурсивних практик різних галузей знань. Він допоміг, по-перше, виділити словник загальнонавчальних слів, а також спеціальних назв/термінів, що лів в основу реєстру певної тематичної галузі словника, по-друге, виявити специфіку їх лексикографічного опису, по-третє, встановити інформацію, що її варто подати в словнику, завданням якого є успішне здійснення міжкультурної комунікації в межах певної галузі знань. Після цього українською мовою було укладено реєстр словника.

Усебічна політична взаємодія, тісні економічні та наукові контакти, активна міжкультурна комунікація, глобалізаційні процеси, характерні для сучасного світу, ставлять перед викладачем іноземної мови завдання забезпечити ефективну комунікацію студентів у багатьох галузях знань. З огляду на це, в тематичних словниках велику частку становить лексика спеціальних сфер. Це пояснюється тим, що між загальнонавчальною і спеціальною лексикою постійно відбуваються процеси взаємопроникнення на рівні обміну мовними знаками (термін — загальнонавчальне слово і навпаки: загальнонавчальне слово — термін) та у використанні спільних словотвірних моделей. Саме тому межа між загальнонавчальною та спеціальною лексикою стає доволі умовною. Щоправда, з цього приводу існують різні позиції науковців: одні констатують повний розрив між терміном і загальнонавчальним словом,

¹⁷ Серед південнослов'янських мов, які в наш час вивчають у вищих навчальних закладах України, лише для викладання хорватської мови на сьогодні існують повноцінні підручники та посібники (Хорватська мова для українців / Л. Васильєва, Д. Пешорда. — Л., 2000. — 238 с.; Хорватська мова / Л. Васильєва, Д. Пешорда. — Л., 2007. — 312 с.; Хорватська мова : Зб. вправ / Л. Васильєва, Д. Пешорда. — Л., 2007. — 128 с.). Ще в 90-ті роки було видано кілька українсько-західноєвропейських тематичних словників (Українсько-англійський тематичний словник / К. Богуцький — К., 2001. — 484 с.; Базовий тематичний німецько-український словник / Б. Карпусь, О. Кудіна. — К., 1998. — 169 с.; Базовий тематичний словник з іспанської мови / Н. Корбозерова. — К., 1999. — 128 с.). З огляду на наявність великої кількості перекладних українсько-західноєвропейських та інших типів перекладних словників, де задіяні українська та західноєвропейські мови (зокрема, в другій половині ХХ ст.), в українській термінографії з'явився новий тип словника — тлумачно-перекладний, який може бути двомовним, тримовним та багатомовним, наприклад: Українсько-російсько-англійсько-німецький тлумачний та перекладний словник термінів ринкової економіки / За ред. Т. Р. Кияка. — 2-е вид. — К., 2003. — 621 с. Узагалі тлумачно-перекладний словник є працею поліфункціональною, яка передбачає розв'язання низки проблем: принципи добору реєстрових слів, побудови словникової статті, розмежування значень, визначення термінів, передавання значень термінів однієї мови засобами іншої, розроблення термінів-словосполучень тощо. Прикладом утілення зазначених проблем є тримовний тлумачно-перекладний «Словник української біологічної термінології» (відп. ред.: Д. М. Гродзинський, Л. О. Симоненко). — К., 2012. — 744 с.. На думку Л. О. Симоненко, українсько-інослов'янська лексикографія на цей час розвивається дуже повільно, тому в ряді випадків представлена одиничними виданнями або не представлена взагалі (Симоненко Л. О. Основні напрями розвитку сучасної української термінографії // MEGALING`2013. — <http://megaling.ulif.org.ua/tezi-2013-rik/simonenko-l-o-osnovni-napryamki-rozvitku-suchasnoyi-ukrayinskoyi-terminografiyi.html>).

інші — наголошують на їх єдності. Зокрема, О. Веремчук стверджує, що внаслідок «використання терміна у незвичних для нього мовних ситуаціях відбувається нівелювання термінологічної семантики, що призводить до поступового переходу слова зі спеціальним значенням до загальноновживаного лексичного фонду»¹⁸. Протилежної думки дотримується В. М. Перерва: термін, де б він не вживався, завжди залишається терміном — мовним знаком, який інформує про певний об'єкт дійсності доти, поки існує цей об'єкт; він завжди виконуватиме свою основну функцію — збереження й передавання інформації¹⁹. Ця думка є слушною в тому розумінні, що спеціальна лексика, ужита в переносному чи образному значенні, надалі зберігає зв'язок зі спеціальною галуззю знань, а отже, і співвіднесеність з об'єктом дійсності. При цьому на зв'язок між терміном і загальноновживаним словом вказує те, що значна частина спеціальних слів є продуктом семантичної деривації в межах наявного мовного матеріалу. Джерелом для нової номінації в спеціальних галузях знань слугує власне мова, а базовим компонентом — змістовий бік цієї мови, склад її семем. Лише потрапивши в терміносистему, загальноновживане слово набуває додаткового значення. Таким чином, мінімальною одиницею тематичного розподілу лексики у словнику має стати не лексична одиниця, а лексико-семантичний варіант. У процесі роботи над словниками нерідко траплялися випадки, коли слово мало кілька значень, які були достатньо віддаленими одне від одного і входили до складу кількох тематичних груп. Більше того, спостерігалася належність лексико-семантичних варіантів до різних сфер, у тому числі наукових.

Наприклад, слово *тіло*²⁰ належить і до тематичної групи «Людина» (підгруп «Частини тіла», «Будова тіла» — «Deli telesa», «Zgradba telesa») і до тематичної групи «Фізика» (підгрупи «Рідини й тверді тіла»)²¹:

тіло(матерія)	telo, snov
аморфне ~	amorfna snov
анізотропне ~	anizotropna snov
ізотропне ~	izotropna snov.

Слово *миша*, перейшовши з розряду загальноновживаної лексики (а з неї до зоологічної) до комп'ютерної, змінило свою семантичну характеристику, через що зайняло місце у двох тематичних групах — «Інформатика» та «Тварини». У процесі розвитку його основне загальнономовне поняття переросло в спеціальне/наукове поняття.

¹⁸ Веремчук О. Стилистична транспозиція термінологічної лексики в сучасній українській мові (кодифікаційний аспект). — Рівне, 2010. — С. 51.

¹⁹ Перерва В. М. Перерождаются ли термины в общем употреблении // Современная русская лексикография. — Ленинград, 1980–1981. — С. 91–92.

²⁰ Слово *тіло*, зокрема в публічному інтернет-словнику, має значення: 1) «Матерія, речовина, що так чи інакше обмежена в просторі; окремий предмет у просторі», 2) «Організм людини або тварини в цілому з його зовнішніми і внутрішніми проявами», 3) «Тулуб людини або тварини», 4) «Шкірно-м'язовий покрив людини або тварини; м'язи, м'ясо тощо». — <http://ukrlit.org/slovnyk/%D1%82%D1%96%D0%BB%D0%BE> [24].

²¹ Тут і далі приклади наводимо за кн.: Українсько-словенський тематичний словник.

Під час роботи над словниками наступною важливою проблемою стало введення до нього спеціальних слів/термінів з метою виконати головне завдання: представити лексичний арсенал, який розкриває загальну панораму сучасної науки та розвитку суспільства і цим забезпечує успішне спілкування. Отже, до словника, крім загальноновживаної нормативної лексики, обов'язково має входити й галузева лексика/термінологія. Загальновідомо, що словниковий склад мови активно поповнюється саме за рахунок галузевої і термінологічної лексики. За підрахунками вітчизняних і зарубіжних учених, понад 90 % нових слів, що нині з'являються в сучасних європейських мовах, належить до лексики спеціальної. Збільшення кількості термінів істотно випереджає зростання загальноновживаних слів²². При цьому вибрати з величезної кількості номінацій потрібний для користувача термін дуже непросто. На важливості надзвичайно ретельного відбору слів до словника наголошував В. В. Дубічинський²³. У нашому випадку відбір кожного терміна відбувався після консультації з фахівцями окремих галузей, а також у результаті вивчення потреб користувачів — студентів-філологів. Зрештою був сформований значний за обсягом перелік тематичних груп і підгруп спеціальної лексики, зокрема з галузі філології.

На початок XXI ст. в українській та південнослов'янських термінологіях виникла велика кількість нових назв, у тому числі спеціальних, які ще не набули значного поширення в популярній літературі, не ввійшли до багатьох існуючих словників, але часто використовуються в засобах масової інформації, в усному мовленні представників української, сербської, словенської та хорватської лінгвокультур, наприклад: *бестселер*, *антицелюлітний*, *депіляція*, *целюліт* та ін. При введенні їх до словника укладачі керувалися тим, що «включення до реєстру словника того чи того терміна зумовлене насамперед його загальноприйнятістю і поширенням у лексичній системі мови»²⁴, як, наприклад, тлумачення низки слів і висловів, пов'язаних з косметологічною галуззю, та їх переклад в «Українсько-словенському тематичному словнику»:

антицелюлітні процедури	anticelulitna terapija
депіляція	depilacija
бразильська~	brazilska~
егіпетська~, цукрова ~	egipčanska~, sladkorna~/ ~ s sladkorjem
воскова́ ~	~ z voskom
~ стрічками з воском	~ s trakovi

Формат статті не дає змоги висвітлити особливості комунікації в різних комунікативних сферах, пропонованих у словнику, проте можна прокомен-

²² Рычкова Л. В. Многоязычные базы данных в терминологии и терминографии // Современная лексикография: глобальные проблемы и национальные решения. — Иваново, 2007. — С. 154.

²³ Дубичинский В. В. Теоретическая и практическая лексикография. — Вена ; Х., 1998. — С. 49–50.

²⁴ Паламарчук Л. С. Терминологическая лексика в общезыковом (филологическом) словаре // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. — Ленинград, 1976. — С. 253.

тувати їх загалом крізь призму можливостей дискурсивних практик користувачів. Для цього задіяні вислови, що характеризують мовну поведінку у відповідних ситуаціях спілкування в межах кожного з тематичних розділів. Крім обов'язкових для певної галузі знань загальноновживаних чи спеціальних слів у таких розділах, у них, здебільшого наприкінці тематичних груп/(під) розділів, наведені словосполучення, які можна розглядати як факультативні, але бажані для засвоєння, оскільки вони можуть слугувати для успішної діяльності комунікантів. Це переважно дієслівні словосполучення з іменниками та прикметниками, що мають відповідні щодо мовної норми керування. Зразки керування дієслів забезпечують правильність практичної комунікації у відповідній комунікативній ситуації.

При розробці структури словників укладачі керувалися потребами українських і сербських/словенських/хорватських користувачів. З огляду на це, важливо було максимально спростити їхню структуру: там немає посилань, матеріал згруповано у дві колонки, відповідно до заголовків та підзаголовків певної лексичної теми, повний перелік тем зазначено у змісті покажчика.

Особливості структури словників зумовлені також намаганням укладачів максимально врахувати комунікативні наміри адресатів. З цією метою слова в межах певних підгруп лексики розташовані в алфавітному порядку, винятки й відступ від цього принципу допускають при наведенні слів, пов'язаних асоціативно. На це довелося піти в наведенні матеріалу, наприклад, у тематичній групі «Механіка рідин і газів (Mehanika tekočin)» чи в підгрупі «Дні тижня (Dnevi v tednu)»:

дина́міка	dinamika
ста́тика	statika
рух ідеа́льної ріди́ни	gibanje idealne tekočine
рух в'язко́ї ріди́ни	viskoznost tekočin
поне́ділок	ponedeljek
поне́ділковий	ponedeljkov
вівто́рок	torek
вівто́рковий	torkov
среда́	sreda
четве́р	četrtek
п'я́тниця	petek
субо́та	sobota
субо́тній	sobotni
неді́ля	nedelja
неді́льний	nedeljski
де́нь	Dan
ті́ждень	teden

Авторам доводилося зважати на характерні мовні особливості українців і сербів/хорватів/словенців. Їх наочно ілюструють нетрадиційні для тематичних словників рубрики, представлення низки географічних назв, а також найменування мешканців українських, словенських/хорватських/сербських

міст. Таких лексем користувач не знайде навіть у великих за обсягом лексикографічних виданнях:

Львів	Lvov
львів'янин	Lvovčan
львів'янка	Lvovčanka
Велене	Velenje
веленьчанин	Velenjčan
веленьчанка	Velenjčanka
веленьчани	Velenjčani

Словники призначаються передусім для студентів вищих навчальних закладів, але їх можна використовувати для роботи на мовних курсах, для самостійного вивчення лексики розмовної української та сербської, словенської чи хорватської мов. Вони можуть придатися туристам, оскільки їх призначення — сприяти опрацюванню конкретних важливих для повсякденного спілкування тем, а також тем, пов'язаних із загальними проблемами професійної комунікації південнослов'янськими або українською мовами як іноземними, що було реалізовано через залучення загальноновживаної та спеціальної лексики різних галузей (бібліотечної і видавничої справи, транспорту, культуру, інформатики, географії, точних, природничих, гуманітарних наук, військової сфери тощо). Перевагу у словнику надано загальноновживаній лексиці, проте лексичний матеріал цього типу охоплює не лише побут, а й найважливіші для існування будь-якого соціуму сфери: освіти, медицину, торгівлю, адміністрацію, політику тощо.

Кожна з трьох складових частин цього проекту має свою специфіку. Зокрема, через певні особливості способів творення слів у словенській мові до деяких назв професій, спортсменів, представників політичних чи інших течій, напрямів тощо до словенської частини словника введено їх відповідники для осіб жіночої статі. Через особливості системи акцентуації у словенській частині словника вказано лише місце наголосу тощо. Траплялися зміни і в реєстрі словників — вони зумовлені передусім постійними зрушеннями в суспільному житті, які відразу відбиваються в мові, особливо в її лексичній/термінологічній підсистемі. Так, стали надбанням минулого і вийшли з активного вжитку, зокрема в галузі інформатики, слова *diskéta*, *sídíróm* тощо, які ще входять до українсько-сербського словника. Від цих слів, з огляду на їх пасивізацію, автори відмовилися в українсько-словенському та українсько-хорватському тематичних словниках.

Принагідно зазначимо, що сьогодні в Україні не видано жодного двомовного українсько-сербського, українсько-хорватського чи українсько-словенського словника, то ж автори, працюючи над реєстром тематичних словників, керувалися передусім вимогами до укладання коротких двомовних словників і тематичних словників інших мов. До роботи було залучено весь наявний арсенал тлумачних словників української, сербської, хорватської та словенської мов, а також комп'ютерний варіант «Словники України

Інституту мовно-інформаційних досліджень»²⁵. Це була перша спроба двомовних українсько-сербського, українсько-хорватського та українсько-словенського лексикографічних видань, які, на переконання авторів, корисні для всіх, хто цікавиться цими мовами. Словники придатні для перекладу українських і сербських/словенських/хорватських текстів, у тому числі з застосуванням комп'ютера. Електронна версія уможливило пошук потрібного слова у відповідному лексичному оточенні.

Таким чином, проблема створення українсько-інослов'янських словників (особливо, коли другу частину словника становить одна з південнослов'янських мов) надалі залишається актуальною. Між тим, укладені і вже видані тематичні словники можуть використовуватись і як звичайний перекладний словник, і як навчальний посібник для вивчення загальнонавчальної і спеціальної лексики певної мови. Це, сподіваємось, сприятиме розвитку українсько-інослов'янської навчальної лексикографії та лексикографії загалом, а також приверне увагу до проекту викладачів західнослов'янських мов, а можливо, і східнослов'янських, зокрема, білоруської.

L. P. VASYLYEVA

THE ROLE OF MODERN UKRAINIAN-SOUTHERN-SLAVONIC BILINGUAL DICTIONARIES IN THE FORMATION OF UKRAINIAN NATIONAL LINGUISTIC INFRASTRUCTURE

The article deals with the principles of compiling educational thematic dictionaries as means of teaching a foreign language, which though their relative vocabulary organization, can be subjected to the requirements of the communicative method. Their specificity involves the coexistence a systematic description of the language lexical level or its fragments with an orientation towards the teaching of various speech activity types. The implemented project on creation of Ukrainian-Serbian, Ukrainian-Slovenian, Ukrainian-Croatian thematic dictionaries is presented.

Keywords: thematic dictionary, user needs, principles of compiling dictionaries, vocabulary organization, Ukrainian-Serbian / Slovenian / Croatian thematic dictionary.

²⁵ Словники України. Версія 1.04./ [Національна академія наук України] Інститут мовно-інформаційних досліджень. — К., 2004 (на CD).

ДІАЛЕКТНІ КАРТИНИ ІТАЛІЇ ТА УКРАЇНИ: СПРОБИ ПОРІВНЯННЯ

Стаття присвячена систематизації основних засад італійської діалектної класифікації. Уперше в межах контрастивних студій зроблено спробу порівняти італійську діалектну картину з українською, що має на меті сприяння розвитку подальших досліджень як італійсько-українських, так і романсько-слов'янських діалектів узагалі.

Ключові слова: діалектологія, італійські та українські діалекти, зіставна діалектологія.

Вступні зауваження. В українському мовознавстві існують численні студії про походження, розвиток і членування діалектів української мови, натомість дослідження італійських діалектів є обмеженими і часто неточними. У цій статті ми спробуємо систематизувати основні теоретичні засади, розвиток і членування італійських діалектів порівняно з українськими.

Зрозуміло, що порівняння діалектних картин двох країн, у яких розмовляють неблизькоспорідненими мовами, не завжди є простим завданням. Це залежить від низки факторів, таких як поняттєвий апарат і термінологічний інструментарій різних мовознавчих, зокрема діалектологічних, традицій, які можуть дещо різнитися. Загалом це стосується усталеної та довготривалої традиції романської діалектології в зіставленні зі східнослов'янськими.

Як відомо, поняття і дефініція діалекту в італійській та українській лінгвістиках не зовсім збігаються. Це пов'язано з тим, що маємо відмінні критерії поділу діалектної території Італії та України, а також зумовлено різними підходами до формування діалектології як самостійної дисципліни. Питання діалектної диференціації посідає важливе місце в історії мовознавчої науки обох країн. Мовна, зокрема діалектна, картина Італії більш диференційована, ніж України. Крім власне «італійської» мови ¹ на основі флорентійського (то-сканського) діалекту, існують різні мовні варіанти, які звичайно називають «діалектами».

Саме ці аспекти разом з критеріями поділу діалектної території обох країн є об'єктом нашого дослідження.

1. «Діалект» в італійській та українській лінгвістичних традиціях. Існує певна неоднозначність у вживанні терміна «діалект» у різних лінгвістичних традиціях. Як уже зазначалося в нашому попередньому дослідженні ², це поняття дещо відмінне в італійській та українській (і в цілому в східнослов'янських) традиціях і взагалі в романістиці, германістиці та слов'яністиці.

В італійському мовознавстві термін «діалект» залежно від уживання вказує або на варіант певної мови, або на мову звичайно обмеженого поширення

¹ Італійська мова виконувала переважно писемно-літературну та об'єднувальну функції в середовищі інтелектуалів і літераторів різних держав Італії до возз'єднання її в другій половині XIX ст.

² Del Gaudio S. The concept of «dialect» in the east Slavic tradition and in western European languages // Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. — К., 2015. — Вип. 29. — С. 7–20.

у протиставленні з іншою мовою³. У першому випадку це типова ієрархія між мовою-Х та її (суб-)варіантами, тобто діалектом у вузькому розумінні, наприклад італійська мова та її безпосередні діалекти області Тоскани. У другому випадку йдеться про специфіку італійської мовної картини, де під поняттям «діалект» мають на увазі справжні мови, які через низку історико-політичних причин не отримали офіційного статусу. Таку розбіжність у дефініції власного терміна можна пояснити складною мовною історією Італії, що пов'язано з багатовіковим існуванням різних держав на Італійському півострові⁴. Тому щодо італійської діалектної та соціолінгвістичної ситуації, крім слова «діалект», доречніше в деяких випадках ввести поняття «мова-діалект», оскільки численні так звані діалекти, як відомо, мають свої довготривалі літературні та культурні традиції.

В електронній енциклопедії Треккані⁵ діалект визначається як лінгвістична система, яка має певне географічне і культурне обмеження або яка втратила автономію чи престиж порівняно з іншими системами, з якими вона генетично пов'язана.

В українському мовознавстві діалект розглядають як територіальний різновид національної мови, між ним і національною мовою є відносна структурна близькість⁶. Це визначення збігається з першим пунктом італійської дефініції, тобто діалект у вузькому розумінні. Факт, що діалект є засобом спілкування людей, об'єднаних спільною територією, також стосується його вузького трактування в італійській традиції⁷. Додаткові аспекти, пов'язані з діалектом, як, наприклад, елементи матеріальної і духовної культури, особливості історико-культурної традиції, самосвідомість тощо, дозволяють ширше трактувати це мовне явище.

Схематично спільні й відмінні характеристики діалекту в італійській та українській діалектології можна проілюструвати таким чином (див. табл. 1):

Таблиця 1

Спільні характеристики	Відмінні характеристики	Екстралінгвістичні критерії:
певна системність	відношення до національної мови	історико-культурна традиція;
територіальність	структурна «близькість» з національною мовою	питання престижу та автономії
генетичний зв'язок з подібними (діалектними) системами	—	самосвідомість

³ Beccaria G. L. (*acura di*). Dizionario di linguistica e di filologia, metrica, retorica. — Torino, 2004. — 884 p.

⁴ Відомо, що після римського періоду (від VI ст. н. е.) процес розвитку відмінних розмовних варіантів латини прискорився. На процес впливав, з одного боку, мовний субстрат давньої Італії (доримського періоду), з другого, — взаємодія усного латинського мовлення з мовами народів, що осіли на територіях колишньої Римської імперії.

⁵ [http://www.treccani.it/enciclopedia/latino-e-italiano_\(Enciclopedia-dell'Italiano\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/latino-e-italiano_(Enciclopedia-dell'Italiano)/).

⁶ Гриценко П. Ю. Діалект // Українська мова : Енциклопедія / Ред. кол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови). — 2-е вид. — К. 2004. — С. 145.

⁷ Пор. дефініцію в енциклопедії Треккані. — <http://www.treccani.it/enciclopedia/dialetto>.

Крім відмінності в дефініції діалекту, інша істотна відмінність полягає в тричленному ієрархічному відношенні між діалектними одиницями, яке відоме в українській (і певною мірою в східнослов'янській у цілому) діалектології, проте відсутнє в італійській та в більшості діалектних класифікацій європейських мов (див. табл. 2).

Таблиця 2

Ієрархія діалектних одиниць в українській діалектології	Відсутність ієрархії
говірка	Мова-мовлення певної місцевості, наприклад: «il dialetto torrese» (діалект Торре Аннунціата). Сукупність «мовлень» цілого ареалу, наприклад: сицилійський, неаполітанський діалекти тощо ⁸
діалект, або говір	
наріччя	

Як бачимо, в італійській діалектології діалект у вузькому розумінні може бути мовленням однієї місцевості, подібним до української говірки, а також стосуватися кількох населених пунктів або включати ціле регіональне / надрегіональне явище, як і наріччя.

2. Історичні класифікації діалектів Італії та України. Інтерес до італійських діалектів (крім спроб ще в античний період пояснити діалектну варіацію (відхилення від норм) і пізнішої праці А. Данте, 1305 р., про тогочасну діалектну ситуацію Італії⁹) бере свій початок з XVI ст., коли з'явилися перші праці, присвячені деяким аспектам діалектів, наприклад наявності діалектизмів у літературних творах, глосарій (*idioticon*) та ін. Проте спроби аналізу як італійських, так і українських діалектів у сучасному розумінні сягають останньої чверті XVIII ст. — першої половини XIX ст. Тут варто згадати внесок Б. Біонделлі та О. Шафонського. Праця Б. Біонделлі «Есе про галло-італійські діалекти»¹⁰, на думку К. Тальявіні, свідчить про «перехід з емпіричної лінгвістики до наукової»¹¹. О. Шафонський у праці «Черниговское наместничество. Топографическое описание» вперше спробував поділити територію тогочасної України (Малої Русі) на три «смуги», тобто на наріччя¹². Він брав до уваги лише деякі фонетичні ознаки, наприклад рефлекс [о] в новозакритому складі в різних наріччях¹³. Свідчення про ді-

⁸ Grassi C., Sobrero A., Telmon T. Introduzione alla dialettologia italiana. — Roma; Bari; Laterza, 2003. — P. 41.

⁹ У IX–XV частинах праці Данте «De Vulgari Eloquentia» (1305), зокрема в X книзі під назвою «De varietate idiomatis in Italia a dexteris et a sinistris montis Appennini», спостерігаються численні «сучасні» роздуми діалектологічного та соціолінгвістичного характеру. Твір цей можна справді вважати першим описом діалектів Італії початку XIV ст. (пор.: http://alighieri.letteraturaoperaomnia.org/translate_italian/alighieri_dante_de_vulgari_eloquentia.html; див. також: Tagliavini C. Le origini delle lingue neolatine. Introduzione alla filologia romanza. — Bologna, 1982. — P. 11; Grassi C., Sobrero A., Telmon T. Fondamenti di dialettologia italiana. — Roma; Bari; Laterza, 1997. — P. 71–72).

¹⁰ Biondelli B. Saggio sui dialetti gallo-italici. — Milano, 1853. — P. 693.

¹¹ Tagliavini C. Op.cit. — P. 12–13.

¹² Шафонский А. Ф. Черниговское наместничество. Топографическое описание. — К., 1851. — 724 с.

¹³ Москаленко А. А. Нарис історії української діалектології. — О., 1960. — С. 4–5.

алектні явища цього часу ще мають несистемний характер, наводяться без необхідної локалізації.

Наукові засади італійської діалектології закладені в працях Г. І. Асколі. Результати його дослідження були опубліковані в журналі «Archivio glottologico italiano» («Італійський мовознавчий архів») під назвою «Діалектна Італія» («L'Italia dialettale», 1882–1885). У своїй класифікації відомий діалектолог-романіст спирається на інтралінгвістичні критерії і розглядає питання діалектної диференціації з погляду синхронії та діахронії. Основними критеріями залишаються ступінь «лінгвістичної віддаленості» певного «діалекту» щодо латинської мови та тосканського діалекту. Спостереження вченого про типологічну близькість тосканського діалекту з латиною стало загальноприйнятим. Типологічні параметри ґрунтуються насамперед на фонетико-фонологічних і, меншою мірою, на граматичних та лексичних ознаках. Г. І. Асколі за історичним поділом територій виділяв чотири діалектні групи:

1. Діалекти «неолатинського» походження, тобто романського типу, які не властиві Італії:

- франко-провансальські діалекти,
- ладінські діалекти (ретороманська підгрупа, яка поширена в Швейцарії та північно-східній Італії).

2. Галло-італійські діалекти (відрізняються від власне італійської системи, але розташовані на території Італії).

3. Діалекти, які більшою або меншою мірою відрізняються від тосканських, але формують з ними певну (хоч інколи віддалену. — С. Д. Г.) систему:

- венеціанський діалект,
- корсиканський діалект,
- діалекти центральноіталійських регіонів Умбрія та Марке,
- діалекти римської території,
- діалекти неаполітанських провінцій та ін.

4. Тосканський діалект (на основі якого сформувалась італійська писемно-літературна мова).

В історії української діалектології важливим етапом у розвитку діалектних студій також можна вважати другу половину XIX ст. Деякі теоретичні засади цього були закладені в працях О. О. Потебні: «О звуковых особенностях русских наречий», «Заметки о малорусском наречии», «К истории звуков русского языка» та ін.¹⁴ Учений розрізняв такі говори: український, подільський, галицький, карпаторуський, або гірський, волинський та північні. Вартим уваги є те, що О. О. Потебня підкреслив значення даних живої народної мови для з'ясування явищ історії української та інших слов'янських мов.

Незважаючи на вагомий внесок О. О. Потебні, М. О. Максимовича¹⁵ та інших учених-діалектологів XIX ст., справжнім основоположником української діалектології одностайно вважають К. П. Михальчука¹⁶. Порівнюючи фонетичні та морфологічні ознаки українських говорів, учений урахував і

¹⁴ Потебня О. О. О звуковых особенностях русских наречий. — Воронеж, 1866. — 156 с.; Потебня О. О. Заметки о малорусском наречии. — Воронеж, 1871. — 135 с.; Потебня О. О. К истории звуков русского языка. — Варшава, 1879. — 86 с.

¹⁵ Максимович М. А. Начатки русской филологии. — К., 1848.

¹⁶ Михальчук К. П. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины // Труды этнограф.-стат. экспедиции в Западнорусской край. — СПб., 1872. — Т. 7. Вып. 1. — С. 453–512.

їхні етнографічні особливості. У праці «Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины» діалектолог виділив три нареччя, а саме поліське, українське, червоноруське (русинське, або руснацьке), окреслив їхні межі і внутрішню диференціацію на менші мовно-територіальні утворення¹⁷. На думку С. П. Бевзенка, «класифікація українських говорів на три нареччя, здійснена К. П. Михальчуком, була найбільш вдалою з усіх спроб»¹⁸.

Початок розвитку італійської та української діалектологічної традиції можна порівняти так (див. табл. 3):

Таблиця 3

Італійська традиція	Українська традиція
Попередники діалектології XVI-XVIII ст.	З 2-ї пол. XVIII ст. зроблено перші спроби окреслити межі поширення поодиноких, переважно фонетичних, явищ: А. Шафонский (1778-1851)
Bernardino Biondelli: <i>Saggio sui dialetti galloitalici</i> (1853-1854)	А. А. Потебня: «О звуковых особенностях русских наречий» (1865 р.), «Заметки о малорусском наречии» (1870 р.)
Ascoli, Graziadio Isaia: <i>Saggi ladini</i> (1873). Журнал «Archivio glottologico italiano»	К. П. Михальчук. «Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины» (1878)

У першій половині XX ст. італійський діалектолог К. Мерло певною мірою продовжив і розширив теорію та наукову спадщину Асколі, а також теорію субстрату¹⁹. Дослідник поділив італійську територію на три основні діалектні групи, спираючись переважно на два критерії: фонетичні ознаки діалектів і роль субстрату. Основними діалектами групи є: 1) північні діалекти (кельтський субстрат), 2) тосканські діалекти (етруський субстрат), 3) південно-центральні діалекти (італійський, або умбро-самнітський, субстрат). На його думку, основною причиною пізнішої діалектної варіації був вплив різних давньоіталійських мов, що існували до римського періоду, на територіальні варіанти латинської мови²⁰.

Проблема діалектного членування української мови в першій половині XX ст. мала різне розв'язання залежно від вихідних принципів діалектної класифікації і використання мовних даних. Як відомо, вагомим був внесок Московської діалектологічної комісії, праць В. Ганцова, І. Зілінського та ін.²¹

¹⁷ Див.: Москаленко А. А. Нарис історії української діалектології. — О., 1960. — С. 19–20.

¹⁸ Бевзенко С. П. Українська діалектологія. — К., 1980. — С. 29.

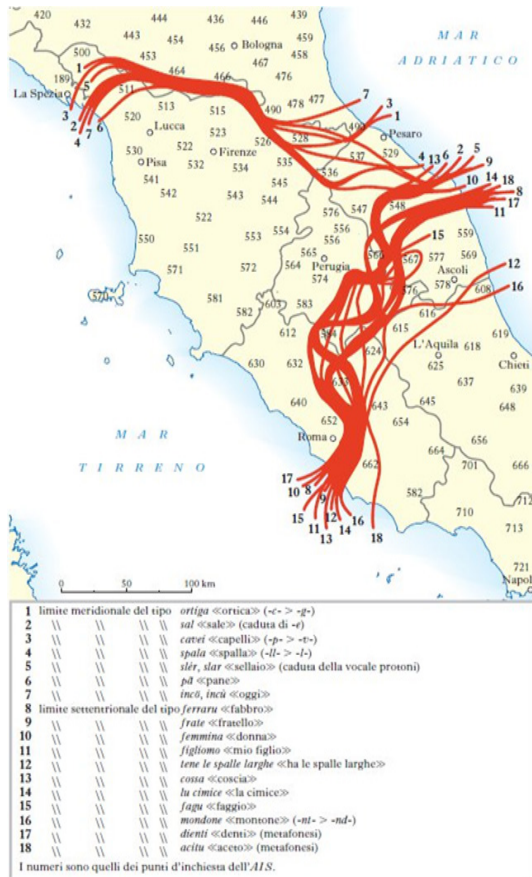
¹⁹ Першим розробником теорії субстрату вважають історика К. Каттанео (див.: Beccaria G. L. Op. cit. — P. 722).

²⁰ Merlo C. Il sostrato etnico dei dialetti italiani. — Pisa, 1933. — P. 24.

²¹ Дурново Н. Н., Соколов Н. Н., Ушаков Д. Н. Опыт диалектологической карты русского языка в Европе // Труды Москов. диалектол. комиссии. — М., 1915. — 140 с.; Ганцов В. Характеристика північних дифтонгів і шляхи їх фонетичного розвитку // Зап. іст.-філол. від. УАН. — К., 1923. — Кн. 2–3. — 124 с.; Зілінський І. М. Карта українських говорів. — Варшава, 1933. — 20 с.

У 1930-х рр. в українській діалектології домінував поділ українських говорів на дві основні групи, запропонований К. Михальчуком: південне і північне наріччя, а в межах останнього — західне і східне.

У довоєнний і післявоєнний періоди в Італії авторитетною була постать німецького вченого-романіста Г. Рольфса, класифікація діалектів якого ґрунтувалася передусім на геолінгвістичних критеріях²². Німецький діалектолог виокремив певну кількість фонетичних, морфологічних і лексичних особливостей і розмежував ареали, для яких виділені ознаки є характерними, а в яких вони повністю відсутні. Виходячи з аналізу даних, призначених для доповнення «Лінгвістичного та етнографічного атласу Італії й південної Швейцарії»²³, він підтвердив пасмо ізоглос уздовж умовної лінії: Ла Спеція — Ріміні, що попередньо було здійснено в працях В. фон Вартбурга²⁴. Така умовна лінія проходить від Тирренського моря до Адріатичного і приблизно об'єднує згадані вище міста. Крім того, заслугою Г. Рольфса, на думку Тальявіні,²⁵ було ототожнення (встановлення) пасма ізоглос, яке проходить від Рима до міста Анкона і відділяє середньоіталійські й тосканського типу діалекти від середньопівденних (див. рис.).

²² Rohlf G. La struttura linguistica dell' Italia. — Leipzig, 1937. — P. 27.

²³ Atlante linguistico ed etnografico dell' Italia e della Svizzera meridionale. — Milano, 1987 (pop.: Jaberg K., Jakob J. Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz. — Zofingen, 1928–1940).

²⁴ Von Wartburg W. Die Ausgliederung der Romanischen Sprachräume. — Bern, 1950. — P. 158.

²⁵ Див.: Tagliavini C. Op. cit. — P. 404.

Зауважимо, що зазначені вище межі мають не тільки лінгвістичну, а й географічну та історичну релевантність. Ця класифікація вченого, з деякими корективами, є досі актуальною.

Якщо провести паралель з українською діалектологією 1950–1960-х рр., то можна порівняти внески Г. Рольфса і Ф. Т. Жилка.

Праці Ф. Т. Жилка «Нариси з діалектології української мови», «Говори української мови», друге видання «Нарисів з діалектології української мови», концепція «Атласу української мови» та ін. репрезентують важливий етап у розвитку української діалектології другої половини ХХ ст. У цьому контексті вартий також уваги «Італійський лінгвістичний атлас» («Atlante Linguistico Italiano»). Незважаючи на те, що концепція Атласу сягає 1920-х рр., через низку причин перший том був виданий лише 1995 р., і публікація атласу досі триває. Він являє собою найбільше зібрання діалектних матеріалів і містить 5 млн діалектних карток і 10 тис. етнографічних фотокарток²⁶.

3. Діалектні картини Італії та України: сучасні класифікації. Починаючи з 1970-х рр. чимало діалектологів приділяло увагу питанню поділу і класифікації італійської діалектної території. Серед них можна згадати Дж. Девото, Ж. Мулячича, Дж. Б. Пеллегріні²⁷. Безсумнівно, найважливішою класифікацією діалектів Італії, яка й досі залишається актуальною, є класифікація Пеллегріні. Він виділив п'ять лінгвістичних систем для італо-романської²⁸ групи діалектів: 1) ладіно, 2) діалекти північної Італії, 3) діалекти Тоскани (тосканські діалекти), 4) середньопівденні діалекти, 5) діалекти Сардинії.

Кожний з наведених діалектів поділено на менші одиниці (підваріанти). Новизна в класифікації Пеллегріні, на відміну від Асколі, полягає в тому, що він відносив ладінські та фріульські варіанти до італо-романської групи, а також об'єднав в одну групу разом з іншими діалектами північної Італії варіанти Венето та Істрії, тоді як Асколі вбачав певний взаємозв'язок між венеціанським діалектом, діалектами Сицилії та «неаполітанськими провінціями» з діалектами Тоскани. На думку Асколі, ладінські та фріульські діалекти не є питомими для Італії. Класифікація Пеллегріні залучає не тільки інтралінгвістичні, а й екстралінгвістичні критерії — географічні, історичні та культурні. Слід додати, що він також опосередковано розглядає самоідентифікацію мовців, для яких італійська мова є «мовою-дахом» (пор. нім. Dachsprache), тобто мовою, до якої вони себе відносять²⁹.

Проблемам діалектного членування української мови того ж періоду присвячені праці С. П. Бевзенка, зокрема «Діалектні групи і говори укра-

²⁶ Bartoli M. G. (dir.) *Atlante linguistico italiano*, a cura di U. Pellis & L. Massobrio : In 9 vol. — Roma, 1995-2018; Див. також: <http://www.atlantelinguistico.it/>.

²⁷ Devoto G., Giacomelli G. *I dialetti delle regioni di Italia*. — Firenze, 1972. — P. 282; Muljačić Ž. *Die Klassifikation der romanischen Sprachen // Romanisches Jahrbuch*. — 1972. — N 18. — S. 23–37; Pellegrini G. B. *I cinque sistemi dell'italo-romanzo // Saggi di linguistica italiana: Storia, struttura, società*. — Torino, 1975. — P. 55–87; Pellegrini G. B. *Carta dei dialetti d'Italia*. — Pisa, 1977. — P. 68.

²⁸ Усі італо-романські діалекти визначають як первинні, оскільки процес їхнього формування приблизно збігається з варіантом, який пізніше став основою італійської стандартної (літературної) мови.

²⁹ Kloss H. *Abstandsprache und Ausbausprache // Sociolinguistics: an International Handbook of the Science of Language and Society / U. Ammon, N. Dittmar, K. Mattheier (eds)*. — Berlin, 1987. — S. 302–308.

їнської мови» та «Українська діалектологія»³⁰. Хоча дослідник і подає в них специфічне групування деяких піднаріч і говорів, все ж відповідно до усталеної традиції він виділяє також три основні діалектні масиви української мови: поліський, або північноукраїнський, південно-західний і південно-східний³¹.

Сучасні італійські діалектологи працюють у межах так званих змішаних критеріїв, тобто як екстра-, так і інтралінгвістичних. Залежно від потреб і цілей дослідження діалектологи можуть використовувати діахронічний та структурно-синхронний підходи³².

Загальноприйнятим у сучасній українській діалектології лишається поділ говорів на три наріччя³³ на основі класифікації, запропонованої К. Михальчуком наприкінці XIX ст. Таке членування підтверджується матеріалами «Атласу української мови». Відомо, що північні й більшість південно-західних говорів, на відміну від південно-східних, є старожитніми. Ці два наріччя, співвідносні між собою, принаймні історично зберігають численні архаїчні риси. Натомість південно-східні діалекти, які лягли в основу нової української літературної мови, є більш гомогенними, що зумовлено різними історичними факторами, такими як стабільність vs. міграційні рухи пізнішого періоду тощо. Південно-східне і південно-західне наріччя взаємодіяли протягом XIX–XX ст. у процесі становлення і збагачення нової літературної мови³⁴.

Висновки. Як бачимо, зіставлення діалектних картин Італії та України підтвердило, що діалектне розмаїття Італії є виразнішим порівняно з українським. Незважаючи на загальноприйняті класифікації і тенденції, проблеми членування італійських, а також певною мірою українських говорів, над якими працювали різні покоління діалектологів протягом останніх двох століть, ще не розв'язані остаточно. В українській діалектології принцип поділу на діалекти, запропонований К. П. Михальчуком і удосконалений Ф. Т. Жилком, С. П. Бевзенком та ін., став класичним.

Хоча ми залишили поза увагою найтипівіші ознаки діалектних явищ, що лежать в основі італійських і українських класифікацій, все ж відзначимо, що сучасні італійські класифікації ґрунтуються на змішаних критеріях. У поділі основних діалектних територій досі зберігається ареальна концепція Рольфса, тобто межі Ла Спеція — Ріміні й Рим — Анкона, яка відділяє діалекти північного ареалу від основних італійських діалектів. Водночас класифікація Пеллегріні, з деякими корективами, також має достатнє поширення в італійській діалектології.

На підставі викладеного коректніше, на нашу думку, говорити про діалекти Італії, ніж італійські діалекти.

³⁰ Бевзенко С. П. Діалектні групи і говори української мови. — О., 1975. — 120 с.; Бевзенко С. П. Українська діалектологія.

³¹ Докладніше див.: Бевзенко С. П. Українська діалектологія. — С. 7.

³² Grassi C., Sobrero A., Telmon T. Op. cit. — P. 51.

³³ Щодо класифікації українських діалектів див. також: Гриценко П. Ю. Діалектологія // Українська мова : Енциклопедія / Ред. кол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови). — 3-є вид. — К., 2007. — С. 155–156.

³⁴ Див., наприклад: Матвіяс І. Г. Варіанти української літературної мови. — К., 1998. — 168 с.

Що ж до українських діалектів, то вони більш гомогенні, ніж діалекти Італії. Проте тосканські та інші центральнііталійські діалекти, які безпосередньо пов'язані з італійською літературною мовою, також досить гомогенні.

При зіставленні діалектних систем двох обстежуваних мов можна порівнювати різні їхні аспекти, зокрема: діалектну ситуацію макродіалектних зон обох країн; конкретні мовні явища (фонетико-фонологічні, морфологічні, синтаксичні тощо — наприклад, відсутність або наявність певного фонетичного вияву, вокалізм неаполітанського «діалекту» з вокалізмом української мови, *habere*-конструкції тощо); слід також окреслити основні типологічні особливості синтаксису двох обмежених діалектних зон та ін.

Подальше зіставлення діалектної картини Італії з групуванням українських діалектів є завданням майбутніх студій. На нашу думку, такі дослідження можуть привести до корисних і цікавих лінгвістичних спостережень.

S. DEL GAUDIO

ITALIAN AND UKRAINIAN DIALECT LANDSCAPES: CONTRASTIVE ATTEMPTS

Classifications of Italian and Ukrainian dialects are rather numerous in the respective dialectal / linguistic traditions. Yet Ukrainian outlines of Italian dialects are both limited in number and tendentially inexact. At the same time Italian descriptions of Ukrainian dialects, with very few exceptions, are basically inexistent in Italy. For this reason in this paper we made an attempt at presenting a first comparative taxonomy of both Italian and Ukrainian dialects, e. g. basic classification and subdivision criteria. The underlying aim of this contribution intends to increase the further development of Italian-Ukrainian and, more at large, Romance-Slavic comparative dialectal studies.

Keywords: dialectology; Italian and Ukrainian dialects; contrastive dialectology.

SPECIALIZED LANGUAGE DATA BASE INCORPORATING THE TEXTS OF THE REGIONAL BELARUSIAN NEWSPAPERS

Main principles of creation of the full-text database incorporating the texts of regional Belarusian mass-media being elaborated as an experimental basis within the framework of the research project «Functioning of the Belarusian language in bilingual regional mass media» are described. The choice of the bilingual regional newspapers texts as the authentic language material is justified and the annotation system is explained.

Keywords: linguistic resources, Belarusian language, interaction of languages, regional newspapers, full-text database, meta-annotation system, mixed-type corpus.

The creation of representative linguistic resources on an authentic Belarusian language material is a very urgent task for language planning in the Republic of Belarus. Firstly, de facto, the communicative matrix of the Belarusian language is not complete in terms of its real use, as Belarus provides an example of predominantly Russian-speaking region not belonging to Russia itself. Secondly, the issue of delimitation of authentic primary Belarusian-language texts from secondary texts of translations into Belarusian becomes rather difficult in practice, since as a rule only the texts already translated into Belarusian become apparent while the original texts in Russian remain behind the scene, since they serve as an intermediate language material in the creation of the final Belarusian texts. Thirdly, the real distribution of languages in various discourses in the complex context, which is comprised by the official bilingualism and the interaction of two closely related by their origin East-European languages as well as by the interaction of the appropriate linguocultures, requires investigation.

Within the framework of the research project «Functioning of the Belarusian language in bilingual regional mass media» being fulfilled in the frames of the State Programme of Scientific Researches of the Republic of Belarus, agreement A70-16, an original electronic language resource — a full-text database of regional Belarusian mass-media (RBM) is created, representing meta- and thematically annotated regionally distributed corpus of texts, which is in its final version should be regionally volume-balanced. As the main aim of the project is to study the peculiarities of the Belarusian language real usage in the regional newspapers of Belarus, RBM is planned to include the full texts of the newspapers, reflecting the interaction of the two state languages in the context of the Belarusian-Russian linguocultural community. Considering the purpose of revealing the regional peculiarities as well, namely those, which result from the influence of bordering languages and cultures, the mass media are chosen from all the regions of the Republic of Belarus, which border other countries, so the newspapers from Minsk region are not included.

It is known that the functioning of the language in a permanent contact with other language(s) has its own characteristics, which under certain conditions can be fixed in the usual norm, adapting to the functioning in different conditions, especially in the oral and written speech of bilinguals in the conditions of interaction of cultures (see, for instance, [Smułkowa, 2000]) and other numerous publications on the problem of language contact). From this point of view, the Belarusian language was not investigated, and the question of regional variation of its literary form was not raised at all. Nevertheless, this task is very relevant for the language building in the Republic of Belarus, and its solution is possible only by creation and use of the targeted representative language resources on the material of authentic texts as an experimental evidence base for such kind of the research.

We should mention here that in traditional academic lexicography the texts of newspapers publications have been considered as «sources of an unconventional type» [Korovanenko, 1995, p. 35] (here and further the citations were translated by L. Rychkova). However, in the 90s of the twentieth century, the attitude of lexicographers to the print media has changed dramatically. The inclusion of media in the range of the important language material for the creation of language resources is due to a number of factors, among which the following should be noted as the most significant: 1) reassessment of the «language standard»; 2) considering the newspapers as «inexhaustible donors of neology»; 3) the reflection of «standardized phrases ready for lexicographical use as words» in the texts of media; 4) a wide range of «expressive-stylistic means» presented in the texts of newspapers; 5) their function of the «conductor of terminology»; 6) the trend of «resurrection of obsolete vocabulary» explicit in the newspapers; 7) the function of the newspaper as the «supplier of regional geographic and international vocabulary» [Korovanenko, 1995, p. 35–37]. If we consider the Belarusian regional newspapers, one more feature is of utmost importance — that is the character of their bilingualism, when any author can chose Belarusian and / or Russian as a language of his / her publication on his / her own. This feature makes it unnecessary to translate any text and proves authenticity of the texts in Belarusian functioning in such newspapers. Besides, the texts, which reflect the interaction of languages in the same newspaper publication, represent «mixed language material» first differentiated during the procedure of the first mixed-type corpus creation, namely the illustrative linguistic corpus of Grodno region mass media [Rychkova, Stankevich, 2017]. This corpus based on the sources that included both authentic texts in Belarusian and Russian allowed to show the peculiarities of the Russian language in the bilingual (Russian-Belarusian) regional media of Belarus and designate the research direction for studying, besides Belarusian, regional features of the Russian language in Belarus as well. The illustrative linguistic corpus of Grodno region mass media is an open electronic (digital) resource and is freely accessible through the regional module (Corpus of regional and foreign press) of the media corpus in the frames of the Russian National Corpus. In order to be able to work only with the illustrative linguistic corpus of Grodno region mass media one must go to the search window of the regional module at <http://ruscorpora.ru/search-regional.html> and create the appropriate subcorpus using meta-characteristics of the country and region.

In the modern world, «the creation and effective use of information resources» is considered «as the most important factor in the social and economic development of mankind» [Antopolski, 2004, p. 8]. As a rule, information resources are understood as «separate documents and separate arrays of documents, documents

and arrays of documents in information systems, data banks, other information systems» [Antopolski, 2004, p. 12]. Citing this definition, A. Antopolsky rightly notes that not always the data circulating in information systems can be identified only as documents, i.e. texts and data with a different structure, supplied with unique details for their search and distinguishing them among a number of other similar documents. Nevertheless, this is exactly the document approach that was taken as the basis for the development of meta-annotation for full-text electronic language resources. Combinations of tags, attributed to texts as information objects, allow identifying each specific text and, accordingly, select only such sets of texts (= information arrays) that possess a set of specific meta-text characteristics by tag values.

The infological model of RBM takes into account its complex nature as a type of full-text annotated electronic language resource, for which, taking into account the goal of the performed research, an important characteristic of the region, which, when implemented, creates the possibility of working with both the resource as a whole and with data sets representing the newspapers from specific region(s) has been provided.

The system of RBM meta-annotation represents the infological model of the resource and includes the following characteristics of the texts as search objects:

A. Structural markup (limited only to paragraphs);

B. Meta-markup, which includes the following set of characteristics (meta-parameters):

1. Author (an open list of values);
2. Title (an open list of values);
3. Date (an open list of values, though they should be given in the format DD.MM.YYYY);
4. Topic (a closed list of values provided – is given below);
5. The name of the newspaper (an open list of values);
6. Region (a closed list of values, which includes the following items: «Grodno region», «Gomel region», «Brest region», «Vitebsk region», «Mogilev region»);
7. The quantity of tokens (an open list of values);
8. The Internet address of the source to which a certain article belongs (an open list of values);
9. Language of the text of the article (a closed list of values, which includes the following options: «ru» ('Russian'), «be» ('Belarusian'), «mfr» ('Russian with Belarusian inclusions'));
10. Language of the headline of the article (with the same list of options as for the meta-parameter 9 — «Language of the text of the article»).

The list of values for the meta-parameter 4 — «Topic» is divided into 2 sets: 1) general values (these values are used for the general, not specialized content); 2) specialized values (those values are directly related with special fields of knowledge).

The general values of the meta-parameter «Topic» are as follows: 1) «administration and management»; 2) «the army and armed conflicts»; 3) «astrology, parapsychology, esoterics»; 4) «business, commerce, economics, finance»; 5) «home and household»; 6) «health and medicine»; 7) «leisure, sights and entertainment»; 8) «art and culture»; 9) «crime»; 10) «forestry»; 11) «science and technology»; 12) «education»; 13) «politics and public life»; 14) «law»; 15) «nature»; 16) «industry»; 17) «accidents»; 18) «travelling»; 19) «reli-

gion»; 20) + «agriculture»; 21) «sports»; 22) + «construction and architecture»; 23) + «engineering»; 24) + «transport»; 25) «private life».

The value «science and technology» can be used isolated in annotation of the texts or it can be used in combination with any general value marked above by «+», as well as in combination with a certain value from the list of the specialized values (see below).

The closed list of the specialized values of the meta-parameter «Topic» is divided into 3 subsets: a) natural sciences; b) applied sciences; c) humanities. All the specialized values can be used only in combination with the general value «science and technology».

The values belonging to the subset of natural sciences are as follows: 26) «astronomy»; 27) «biology»; 28) «geography»; 29) «geology»; 30) «computer science»; 31) «mathematics»; 32) «statistics»; 33) «physics»; 34) «chemistry».

The subset of values belonging to applied sciences includes the following items: 35) «military affairs»; 36) «medicine»; 37) «energy».

Finally, the humanities subset comprises 10 more values: 38) «art history»; 39) «history»; 40) «cultural studies»; 41) «political science»; 42) «psychology»; 43) «religious studies»; 44) «sociology»; 45) «philology»; 46) «philosophy»; 47) «economy».

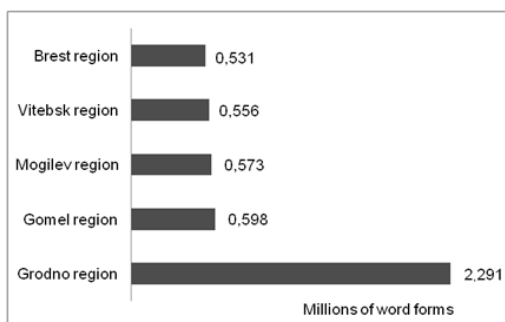
Comparison of the lists of general and specialized values shows the explicit correlations between certain items:

- 2) «the army and armed conflicts» — 35) «military affairs»;
- 4) «business, commerce, economics» — 47) «economy»;
- 6) «health and medicine» — 36) «medicine»;
- 8) «art and culture» — 38) «art history»/ 40) «cultural studies»;
- 13) «politics and public life» — 41) «political science»;
- 19) «religion» — 43) «religious studies».

Such a correlation is a very valuable tool for the study of consubstantial lexis as it provides an option to find thematically correlated texts, which belong to general and / or scientific discourse. The analysis of the variety of texts in contemporary newspapers shows that specialized texts are no longer represent exceptions from the rule [Rychkova 2014, 2015].

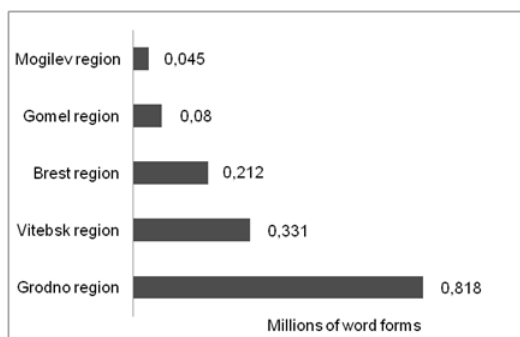
Like in the illustrative linguistic corpus of Grodno region mass media, the system of meta-annotation used for infological modeling of RBM is based on the variety of parameters of the meta-annotation elaborated for the Corpus of regional and foreign press in the frames of the Russian National Corpus. However, it is replenished with a unique parameter (10 — Language of the headline of the article). This meta-parameter is very important for RBM as it gives possibility to find not so rare cases of texts written in Belarusian but having headlines written in Russian as well as quite rare occasions of the Russian texts with Belarusian headlines. Therefore each headline in RBM has a parallel representation in the form of a set of lemmas, that can be considered as one more distinguishing feature of the infological model of RBM.

The current state of RBM is far from being regionally balanced in volumes of the language material (see the diagram in the picture 1 below) and especially it concerns the texts published in Belarusian (see the diagram in the picture 2). The list of all the newspapers processed in the RBM distributed by region is given in the attachment to the article.

Picture 1. Distribution of the whole volume of language material in RBM by the regions of Belarus

This means that the main attention further should be paid to the replenishment of the RBM in order to ensure the regional balance of the language material and enlarge the volume of the Belarusian language material proper.

Picture 2. Distribution of Belarusian language material in RBM by the regions of Belarus

When completed, RBM can be used in an independent manner for different scientific and educational purposes, and its infological model described above makes it obvious that RBM can be also easily included into the Corpus of regional and foreign press in the frames of the Russian National Corpus for the open access through Internet.

REFERENCES

- Antopolski, 2004 — Антопольский А. Б. Информационные ресурсы России. — М., 2004. — 423 с.
- Korovanenko, 1995 — Корованенко Т. А. Источники нового академического словаря // Очередные задачи русской академической лексикографии. — СПб., 1995. — С. 31–43.
- Rychkova, Stankevich, 2017 — Рычкова Л. В. Лингвистический корпус СМИ Гродненщины: технология создания,

- Rychkova, 2015 — направления использования / Под науч. ред. Л. В. Рычковой. — Гродно, 2017. — 115 с.
- Rychkova, 2014 — Рычкова Л. В. Лексіка рэлігійнай тэматыкі ў беларускамоўных тэкстах СМІ Гродзеншчыны і яе лексікаграфічнае адлюстраванне // Беларуская мова і літаратура ў славянскім этнакультурным кантэксце : Матэрыялы II Рэсп. навук.-практ. канф. (Віцебск, 19–20 лістапада 2015 года) / Редкал.: Г. А. Арцымёнак (адк. рэд.) і інш. — Віцебск, 2015. — С. 134–138.
- Smułkova, 2000 — Рычкова Л. В. Специальная лексика в языке региональных СМИ // Терминология и знание : Материалы IV Междунар. симпозиума (Москва, 6–8 июня 2014 г.) / Отв. ред. С. Д. Шелов. — М., 2014. — Вып. 4. — С. 157–172.
- Smułkova E. Dwujęzyczność po białorusku: bilingwizm, dygłosja, czy coś innego? // Język i tożsamość na pograniczu kultur. — Białystok, 2000. — S. 90–100.

ATTACHMENT

List of newspapers in the RBM distributed by region

Regions of Belarus in alphabetical order	Original newspapers' titles	Transliterated newspapers' titles
Brest region	Заря над Бугом	Zarja nad Bugom
Brest region	Навіны Камянеччыны	Naviny Kamjanjechchyny
Gomel region	Дняпровец	Dnjaprovjets
Gomel region	Светлагорскія навіны	Svjetlagorskija naviny
Gomel region	Светлае жыццё	Svjetlaje zhytstsjo
Gomel region	Хойніцкія навіны	Hojnitskija naviny
Grodno region	Астравецкая праўда	Astravetskaja prawda
Grodno region	Бераставіцкая газета	Bjerastavitskaja gazjeta
Grodno region	Вечерний Гродно	Vjechjernij Grodno
Grodno region	Воранаўская газета	Voranawszkaja gazjeta
Grodno region	Іўеўскі край	Iwjewski kraj
Grodno region	Перспектива	Pjerspjecktiva
Grodno region	Праца	Pratsa
Grodno region	Свіслацкая газета	Svislatskaja gazjeta
Mogilev region	Прыдняпроўская ніва	Prydnjaprowskaja niva
Mogilev region	Родная ніва	Rodnaja niva
Vitebsk region	Герой працы	Gjeroj pratsy
Vitebsk region	Жыццё Прыдзвіння	Zhytstsjo Prydzvinnja

(Grodno, Belarus)

РИЧКОВА Л.В., СТАНКЕВИЧ А. Ю.

СПЕЦІАЛІЗОВАНА МОВНА БАЗА ДАНИХ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕКСТІВ БІЛОРУСЬКИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ГАЗЕТ

У статті описано головні засади створення повнотекстової бази даних, що містить тексти регіональних білоруських ЗМІ і була розроблена як експериментальна основа в межах дослідницького проекту «Функціонування білоруської мови в двомовних регіональних засобах масової інформації». Обґрунтовується вибір двомовних регіональних газет як джерел автентичного мовного матеріалу і висвітлюється система анотування.

Ключові слова: мовні ресурси, білоруська мова, міжмовна взаємодія, регіональні газети, повнотекстова база даних, система мета-анотування, корпус змішаного типу.

ЕЛЕКТРОННИЙ СЛОВОЗМІННИЙ СЛОВНИК ІСПАНСЬКОЇ МОВИ: ЙОГО СТРУКТУРА, ЗМІСТ І ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ

Статтю присвячено розв'язанню головних питань створення словозмінного словника іспанської мови з використанням теорії лексикографічних систем. Зокрема, здійснено класифікацію мовних одиниць іспанської мови за їх словозмінними характеристиками, побудовано концептуальну модель словника та розроблено на її основі структуру бази даних. Визначено лексикографічні параметри опису словозмінної парадигми та обрано інтерфейс.

Ключові слова: Л-системи, іспанська мова, комп'ютерна лексикографія, словозміна, електронний словозмінний словник.

Розроблюваний електронний словозмінний словник іспанської мови (ЕССІМ) передбачається використовувати не лише як інформаційно-довідковий ресурс з питань словозміни іспанської лексики, а й також як складник різних систем опрацювання текстової інформації, у тому числі машинного перекладу, морфологічного аналізу в лематизаторах тощо.

Варто зазначити, що на сьогодні в мережі інтернет наявна численна кількість онлайн-ресурсів, що подають парадигму дієслова: *Conjugador TIP*¹, *Reverso Conjugación*², *Conjugaciones*³, *ElConjugador*⁴, *Onoma*⁵ та ін. Щодо інших частин мови (іменники, прикметники, займенники тощо), то окремі словозмінні характеристики не є предметом лексикографічного опису.

Отже, ми можемо стверджувати, що на сьогодні не існує словозмінного словника (принаймні у вільному доступі), який би подавав парадигму для будь-якого слова або вказував, що воно її не має. Цим зумовлена актуальність нашої розвідки, мета якої — розглянути основні питання створення ЕССІМ для користувачів, що вивчають іспанську словозміну. Для цього необхідно: 1) здійснити класифікацію мовних одиниць за їхніми словозмінними властивостями; 2) побудувати концептуальну модель ЕССІМ з її елементами; 3) створити лексикографічну базу даних; 4) розробити інтерфейс, обґрунтувати структуру словникової статті та вибрати параметри опису граматичних форм іспанських мовних одиниць. В основу створення ЕССІМ по-

¹ tip.dis.ulpgc.es/conjugar-verbo/.

² conjugador.reverso.net/conjugacion-espanol.html.

³ www.conjugacion.es.

⁴ www.elconjugador.com/esindex.php.

⁵ www.onoma.es.

кладено теорію Л-систем⁶, а джерелом формування його реєстру є тлумачний словник іспанської мови⁷.

Головне призначення ЕССІМ — показати словозмінну парадигму слова або вказати, що воно незмінюване. Тому першим питанням стало розподілення всього мовного інвентарю за відповідними класами. Кожний клас об'єднує мовні одиниці за спільними словозмінними характеристиками. Під час класифікації мовних одиниць ми спиралися насамперед на іспанську граматику⁸, а також на теоретичні праці іспанських⁹ та українських¹⁰ дослідників. Перш ніж говорити про класифікацію іспанських мовних одиниць за їх словозмінними характеристиками, вважаємо за необхідне подати формальне визначення словозміни.

Формальна модель словозміни. За теорією лексикографічних систем граматичного типу, слово можна розкласти на постійну і змінювану частини. Першу називають квазіосновою, другу — квазіфлексією. Формально це визначення можна представити так:

$$x = c(x) * f(x), \quad (1)$$

де x — іспанська мовна одиниця в певній граматичній формі, а $c(x)$ та $f(x)$ — відповідно квазіоснова та квазіфлексія. Квазіфлексії можуть охоплювати такі частини слова:

а) звичайні суфікси, що їх набуває одиниця під час словозміни: *comer* — *como, comes, come, comieras, comiera, comiéramos* і т. д.;

б) частину кореня, в якому можуть відбуватися певні зміни (чергування голосних, афереза, епентеза, набуття наголосу тощо): *plegar* — *pliego, pliegas, pliega, plegamos, plegáis, pliegan*;

в) всю словоформу (включаючи також випадки утворення суплетивних форм): *orden* — *órdenes*; *ir* — *voy, vas, va, vamos, vais, van*;

г) закінчення: *gato* — *gatos*, *mesa* — *mesas*.

Перейдемо тепер до формального визначення терміна *словозміна*. За А. А. Залізняка його можна вживати в двох значеннях — вузькому та загальному. У вузькому значенні словозміною певного слова називають його парадигму, тобто сукупність його словоформ. У загальному словозміною певної мови називають відповідність, за якою кожному слову відповідає його пара-

⁶ Широков В. А. Граматика у феноменологічному вимірі // Мовознавство. — 2014. — № 4. — С. 3–27; Широков В. А. Інформаційна теорія лексикографічних систем. — К., 1998. — 331 с.; Широков В. А. Комп'ютерна лексикографія. — К., 2011. — 351 с.; Широков В. А. Феноменологія лексикографічних систем. — К., 2004. — 328 с.

⁷ Diccionario de la lengua española. — 23ª ed. — Madrid, 2014. — 2432 p. (далі — DLE 23)

⁸ Nueva Gramática Española. — Madrid, 2010. — 608 p.

⁹ Alcina J. Gramática Española / J. Alcina, J. Manuel Blecua. — Barcelona, 1975. — 1244 p.; Bello A. Gramática de la lengua castellana destinada al uso de los americanos. — Madrid, 1988. — 5ª ed. — 1024 p.; Bosque I. Las categorías gramaticales. Relaciones y diferencias. — Madrid, 2015. — 238 p.; De Bruyne J. Las preposiciones // Gramática descriptiva de la lengua española/ — Madrid, 1999. — Vol. 1. — P. 657–703; Fernández Ramírez S. Gramática española. — Madrid, 1951. — Vol. 4. — 486 p.

¹⁰ Борисенко Н. С. Граматична омонімія як ознака процесу формування дієслівних перифраз з інфінітивом у сучасній іспанській мові : Дис. ... канд. філол. наук. — К., 1998. — 210 с.; Глушук-Олея Г. І. Дієслівна система іспанської мови: лінгвістичні дослідження та граматичний аналіз. — Херсон, 2015. — 154 с.; Сингаївська Г. В. Семантичні та структурні особливості : Дис. ... канд. філол. наук. — К., 1998. — 187 с.

дигма¹¹. Таким чином, перетворивши рівняння (1) відповідно до визначення А. А. Залізняка, отримуємо формальний вигляд словозміни:

$$[x]=c(x)*[f(x)], \quad (2)$$

де $[x]$ — сукупність словоформ (парадигма) одиниці x , а $[f(x)]$ — набір квазіфлексій, що входять до складу парадигми $[x]$. Символом $*$ позначено конкатенацію квазіоснови з квазіфлексією.

Вважається, що під час словозміни тотожність слова (лексеми) не порушується (тобто ми маємо справу з тим самим словом у різних граматичних формах) на відміну від словотвору, де від одного слова можуть утворюватися інші, відмінні від нього слова¹². Тут ідеться про семантичну тотожність. Якщо ми маємо слово, парадигма якого залежить від лексичного значення, то таке слово в ЕССІМ подаватиметься в двох або кількох словникових статтях з відповідним номером, тобто як омоніми. Інформацію про взаємодію лексичного і граматичного компонентів стану взято з DLE 23. Ураховуючи наявність таких одиниць, формула (2) набуває такого вигляду:

$$[x]^k=c(x)*[f(x)]^k, \quad (3)$$

де $k = 1, 2, \dots$ — відповідний номер омоніма в реєстрі граматичного словника, $c(x)$ — незмінна частина дієслова, а $[f(x)]^k$ — набір квазіфлексій, що відповідає омоніму з номером k . Формула (3) охоплює такі випадки омонімії:

— одна й та сама словоформа належить до різних частин мови і, відповідно, має різну словозмінну парадигму (наприклад, *ser*¹ «бути» має словозміну дієслова, а *ser*² «буття, істота» — словозміну іменника);

— дієслова-омоніми, один з яких має стандартну, а інший — нестандартну словозміну (наприклад, *acostar*¹ «приставати до берега» дієвідмінюється як правильне дієслово, а *acostar*² «укладати спати» — як неправильне);

— дієслова-омоніми, один з яких має повну, а інший — неповну, або дефектну, парадигму (наприклад, *jugar*¹ «виконати свою роль» має лише форми минулого часу, а *jugar*² в усіх своїх значеннях має повну парадигму).

Показовим для іспанських слів, переважно дієслів та деяких іменників, є наявність подвійної парадигми. Так, дієслово *cimentar* може дієвідмінюватися і як правильне, і як неправильне (тобто з утворенням дифтонга *-ie-* в корені). Пор.: стандартна парадигма — *cimento, cimentas, cimenta ... cimentan*; нестандартна парадигма — *cimienta, cimientas, cimienta ... cimientan*. Отже, словозмінну парадигму можна представити в такому вигляді:

$$[x]=c(x)*[f(x)]_{j(l)}, \quad (4)$$

де $j = 1, 2, \dots$ — індекс словоформи, а l — індекс кількості словоформ. Остаточний вигляд іспанської словозмінної парадигми можна представити так:

$$[x]^k=c(x)*[f(x)]_{j(l)}^k. \quad (5)$$

Отже, словозміна — це утворення сукупності граматичних форм однієї і тієї самої лексики шляхом приєднання до її незмінюваної частини (квазіоснови) закінчень (квазіфлексій) з певного набору. Саме набір квазіфлексій визначає належність мовної одиниці до парадигматичного класу, виокремле-

¹¹ Залізник А. А. Русское именное словоизменение. — М., 1967. — С. 3.

¹² Языкознание : Большой энцикл. слов. / Гл. ред. В. Н. Ярцева — 2-е изд. — М., 1998. — 685 с.

ного в межах певної граматичної групи відповідного граматичного класу та парадигматичного типу, про які йтиметься нижче.

Класифікація іспанських слів. Вихідним положенням є те, що всі слова поділяються на змінювані та незмінювані. До перших належать усі повнозначні слова, а також окремі службові слова (артиклі, займенники та деякі сполучники), до других — усі службові слова (прийменники та більшість сполучників), а також прислівники та кількісні числівники. Під час побудови словозмінної класифікації ми враховували такі особливості:

1) слова, що належать до різних частин мови, можуть виявляти однакові словозмінні властивості (наприклад, іспанські іменники та прикметники);

2) слова однієї і тієї самої частини мови можуть мати різні параметри словозміни (так, особові займенники відмінюються за відмінком, а відносні — лише за числом);

3) слова, що змінюються за тими самими параметрами (особа, вид, число тощо), можуть зазнавати певних змін (наприклад, акцентуація, дифтонгізація, афереза тощо).

Зважаючи на зазначене вище, пропонуємо групувати всі іспанські мовні одиниці за парадигматичними класами. На першому етапі множина слів поділяється на класи слів за типом словозмінної парадигми згідно з набором параметрів, що визначають їхню словозміну (ознак, які передаються через граматичні категорії, граматичні значення та форми). Отримані класи слів називатимемо в подальшому парадигматичними типами.

В іспанській мові виокремлюємо такі парадигматичні типи: номінативний, дієслівний, займенниковий, детермінантний та нульовий. Коротко спинимося на основних характеристиках зазначених парадигматичних типів. Для номінативного — словозмінним параметром є *число* (однина або множина). Параметр *рід* у межах цього типу розглядаємо як класифікувальний, а отже, не вважаємо його словозмінним. До номінативного парадигматичного типу відносимо іменники ч. р. і ж. р. (крім *singularia* і *pluralia tantum*), числівник-іменник ч. р. і ж. р. (*uno, una*), прикметники, неозначені займенники-прикметники ч. р. і ж. р. (*alguno, ninguno, alguna, ninguna*), підсилювальний займенник-прикметник *tal*, відносні та кличні / питальні ч. р. і ж. р. (*cuánto, cuánta*), неозначені займенники ч. р. і ж. р. (*alguno, otro, propio; alguna, otra, propia*), числівники-прикметники ч. р. і ж. р. (*primero, segundo; primera-segunda*). Дієслівний парадигматичний тип характеризується словозмінними параметрами *час* (теперішній, минулий недоконаний, минулий доконаний, майбутній), *спосіб* (дійсний, умовний, наказовий), *особа* (перша, друга, третя), *число* (однина, множина), *стан* (активний, пасивний). До дієслівного парадигматичного типу належать усі дієслова (з регулярною, нерегулярною, унікальною та неповною парадигмами). Словозмінним параметром займенникового парадигматичного типу є *відмінок* (називний, знахідний, давальний, місцевий). Мовні одиниці, що змінюються за цим параметром і, відповідно, мають займенниковий парадигматичний тип, — особові та зворотні займенники. Детермінантний парадигматичний тип характеризується словозмінним параметром *число*. Представниками цього парадигматичного типу є означені та неозначені артиклі, вказівні займенники. Незмінювані мовні одиниці, якими є прийменники, прислівники, частки, кількісні числівники та іменники *singularia* або *pluralia tantum*, мають нульовий парадигматичний тип.

У межах кожного парадигматичного типу виокремлюємо *граматичні класи* (ГК) як сукупності слів за ознакою належності до певної частини мови та (в деяких випадках) за додатковими класифікувальними ознаками, що різняться залежно від того, до якої частини мови та парадигматичного типу вони належать. Скажімо, мовні одиниці номінативного парадигматичного типу поділяються на граматичні класи так: спочатку іменники, прикметники-порядкові числівники, прикметники-присвійні займенники, прикметники-іменники за ознакою роду поділяються на відповідні підкласи, після чого отримані підкласи (іменники ж. р., іменники ч. р., прикметники ж. р. і т. д.) об'єднуються в один клас за типом закінчення, тобто залежно від того, якою є остання літера у слові — буквою на позначення голосного чи приголосного звука. У результаті номінативному парадигматичному типу було приведено у відповідність два граматичних класи — ГК1 «З кінцевим голосним» та ГК2 «З кінцевим приголосним». Дієслівний парадигматичний тип охоплює три граматичні класи — «Правильні дієслова», «Неправильні дієслова» та «Дієслова з безособовими формами». При цьому для виокремлення граматичних класів дієслівного парадигматичного типу бралися до уваги такі параметри: схема дієвідмінювання (стандартна чи нестандартна), та наявність або відсутність особових форм. До ГК «З безособовими формами» віднесено дієслова, словозмінна парадигма яких складається лише з безособових форм. У займенниковому та детермінантному парадигматичних типах граматичні класи виокремлюємо за функцією відповідних мовних одиниць у тексті.

У свою чергу граматичні класи розділяються на *граматичні групи*, що репрезентують певні особливості словозмінної парадигми. Розподіл іспанських мовних одиниць за парадигматичними типами, граматичними класами та граматичними групами наведено нижче в таблиці (див. табл.1) ¹³. Номери 1, 2, 3 та 4 у ній позначають, відповідно, номінативний, дієслівний, займенниковий і детермінантний парадигматичний тип.

Таблиця 1

Розподіл іспанських слів			
№	Мовні одиниці	Граматичні класи	Граматичні групи
1	Іменники, прикметники, прикметники-порядкові числівники, прикметники-присвійні займенники, прикметники-іменники чоловічого, жіночого та спільного роду	ГК1 «З кінцевим голосним»	Гр.1 «ГОЛ.»
		ГК2 «З кінцевим приголосним»	Гр. 1 «ПРИГ.»: регул. Гр. 2 «ПРИГ.»: акц.

¹³ У таблиці використано такі скорочення: ГК — граматичний клас, Гр. — група, ГОЛ. — голосний, ПРИГ. — приголосний, П.Д. — правильні дієслова, ОРФ. — орфографічний, АКЦ. — акцентуаційний, МОРФ. — морфологічний, КОМБ. — комбінований, БЕЗОС. — безособовий.

2	Дієслова	ГК 1 «Правильні дієслова»	Гр. 1 «П.Д.» повні Гр. 2 «П.Д.» неповні
		ГК 2 «Неправильні дієслова»	Гр. 1 «ОРФ.» повні Гр. 2 «ОРФ.» неповні Гр. 3 «АКЦ.» повні Гр. 4 «АКЦ.» неповні Гр. 5 «МОРФ.» повні Гр. 6 «МОРФ.» неповні Гр. 7 «КОМБ.» повні Гр. 8 «КОМБ.» неповні
		ГК 3 «Дієслова з безос. формою»	Гр.1 «БЕЗОС.» повні Гр.2 «БЕЗОС.» неповні
3	Особові та зворотні займенники	ГК. 1 «Особові займенники»	Гр.1 «Перша особа» Гр.2 «Друга особа» Гр. 3 «Третя особа»
		ГК. 2 «Зворотні займенники»	Гр.1 «Перша особа» Гр.2 «Друга особа» Гр. 3 «Третя особа»
4	Вказівні займенники; означені та неозначені артиклі	ГК1 «Детермінанти»	Гр.1 «Артиклі» Гр.2 «Вказ.займ.»

Наприклад, у граматичному класі неправильних дієслів можемо виокремити такі граматичні групи: 1) «орфоепічні повні» і «орфоепічні неповні», що містять дієслова, в основі яких відбуваються орфоепічні зміни (с → q, g → gu);

2) «акцентуаційні повні» і «акцентуаційні неповні», що об'єднують дієслова, в основі яких з'являється наголос (і → í, u → ú); 3) «морфемні повні» та «морфемні неповні», які представляють зміни в основі, такі як утворення дифтонга, зміна голосної, випадіння голосної тощо; 4) «комбіновані повні» та «комбіновані неповні», в яких відбувається комплекс мовних змін, представлених у перелічених вище групах.

Відповідно до словозмінної моделі (1) – (5) граматичні групи поділяються на парадигматичні класи, що об'єднують лексеми з однаковим набором квазіфлексій. Принцип розподілу слів іспанської мови на парадигматичні типи, граматичні класи, граматичні групи та парадигматичні класи представлено такою схемою (див. рис. 1):

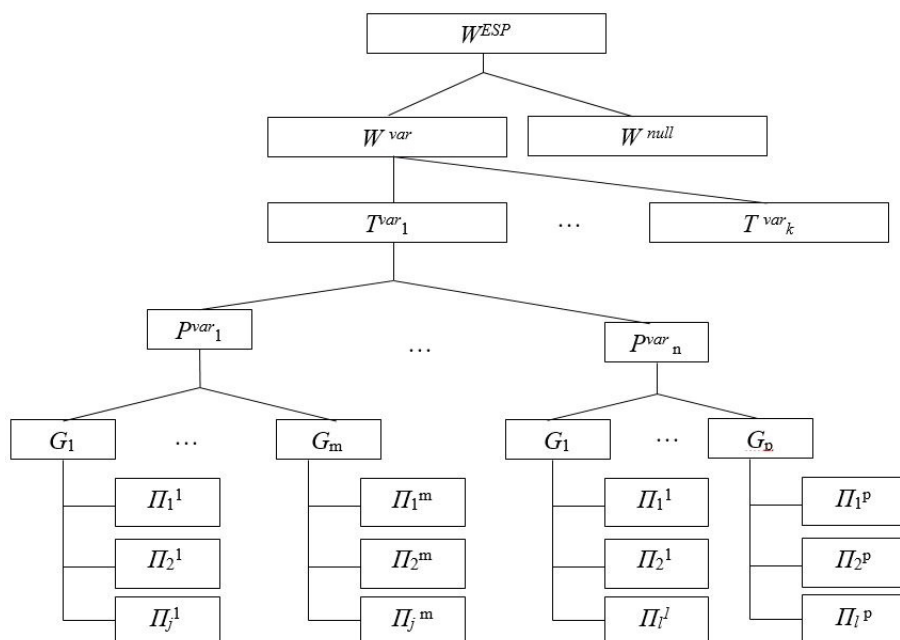

Рис. 1. Схема розподілу слів іспанської мови

За схемою, весь лексичний склад іспанської мови W^{ESP} поділяється на змінювані W^{var} та незмінювані W^{null} . У свою чергу змінювані слова за своїми властивостями входять до того чи іншого парадигматичного типу T^{var} . Далі, у межах парадигматичного типу слова розподіляються за граматичними класами (P^{var}) і групами (G_m) та парадигматичними класами (Π_j^m), ураховуючи окремі словозмінні параметри.

Нижче для кожного з парадигматичних типів подаємо схеми розподілу мовних одиниць згідно з описаним принципом. На рис. 2 подано класифікацію мовних одиниць номінативного парадигматичного типу. Цьому типу словозміни відповідають два граматичних класи. Як видно зі схеми, граматичний клас «З кінцевим голосним» представлено однією граматичною групою. У межах цієї групи за наборами квазіфлексій виокремлено вісім парадигматичних класів (ПК). Граматичний клас «З кінцевим приголосним» представлено двома граматичними групами — Гр. 1 з регулярною парадигмою та Гр. 2 з акцентуаційними особливостями парадигми. У першій групі виокремлено сім парадигматичних класів, у другій — 21.

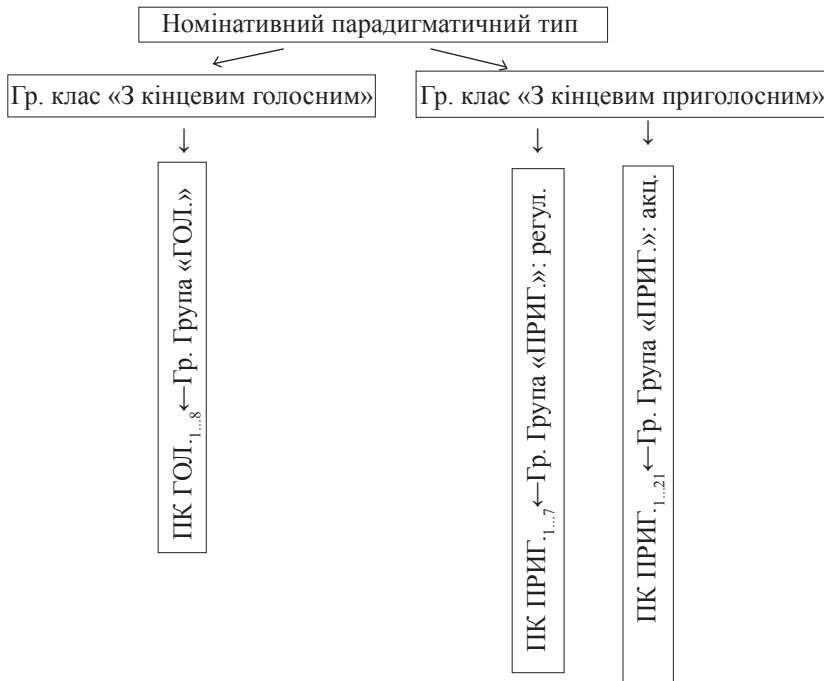

Рис. 2. Класифікація мовних одиниць номінативного парадигматичного типу

Склад та особливості утворення словозмінної парадигми в кожному граматичному класі розглянемо детально на прикладі номінативного ПТ.

Граматичний клас «Слова з кінцевим голосним» містить одну граматичну групу, яка складається з восьми парадигматичних класів (ПК), позначуваних відповідною сигнатурою¹⁴:

01.01.01.01 ПК ГОЛ. — слова з квазіфлексіями {-a,-as}: 1) іменники жіночого роду *agua, barba, cama, gorra, mariposa, pata, tienda, válvula* тощо; 2) іменники чоловічого роду *águila, cura, dilema, diploma, oligarca, programa, karma* тощо; 3) іменники спільного роду *academista, atleta, astronauta, periodista, taxista, vocalista* тощо; 4) прикметники-іменники спільного роду *alpinista, antagonista, finalista, protagonista* тощо; 5) прикметники жіночого роду *atómica, bella, colaboracionista, dura, guapa* тощо; 6) прикметники-іменники жіночого роду *cómica, didáctica, graciosa, preciosa* тощо; 7) числівники-прикметники *una, primera, segunda, tercera* тощо; 8) прикметники-неозначені займенники жіночого роду *alguna, ninguna*; 9) прикметники-присвійні займенники жіночого роду *mía, tuya, suya, nuestra, vuestra*;

01.01.01.02 ПК ГОЛ. — слова з квазіфлексіями {-e,-es}: 1) іменники невизначеного роду *arte, chalote, pelambre, lente, linde* тощо; 2) прикметники *acertante, alegre, ardiente, carente, docente, dulce, licitante, salvaje* 3) прикмет-

¹⁴ Для зручного впорядкування лексем у межах парадигматичних типів вводиться сигнатура словозмінної парадигми, що складається з набору чотирьох чисел: перше число відповідає номеру парадигматичного типу (Т), друге — номеру граматичного класу (Р), третє — номеру граматичної групи (G), четверте — номеру парадигматичного класу (П). Діапазони значень номерів відповідають кількості Т, Р, G і П.

ники-іменники спільного роду agente, asistente, cantante, forense, viajante; agente, asistente, cantante, forense, viajante; 4) прикметники-іменники чоловічого роду afluyente, brillante тощо; 5) прикметники-іменники жіночого роду dominante, tangente; 6) іменники чоловічого роду accidente, cobre, instante, frente, intendente, padre; 7) іменники жіночого роду frente, fiebre, madre, mente;

01.01.01.03 ПК ГОЛ. — слова з квазіфлексіями {-é,-és}: 1) іменники чоловічого роду, у тому числі запозичені з інших мов, abecé, bebé, bidé, bufé, buqué, café, carné, comité, glasé, té; 2) іменники жіночого роду matiné, koiné; 3) прикметники boboré, fané; 4) прикметники-іменники чоловічого роду calé, capitoné, chané, suflé; 5) іменник спільного роду nené; 6) іменник невизначеного роду acmé;

01.01.01.04 ПК ГОЛ. — слова з квазіфлексіями {-o,-os}: 1) прикметники bello, bonito, crudo, brusco, limpio, mamífero, serio, terco тощо; 2) прикметники-іменники чоловічого роду cómico, claro, feo, gordo, gracioso, loco, malo, perezoso, seco тощо; 3) прикметники-числівники uno, primero, segundo, tercero тощо; 4) прикметники-неозначені займенники чоловічого роду alguno, ninguno тощо; 5) прикметники-присвійні займенники mío, tuyo, suyo, nuestro, vuestro;

01.01.01.05 ПК ГОЛ. — слова з варіативною парадигмою {-í,-ís/-íes}: 1) прикметники-іменники чоловічого та спільного роду abadí, abasí, azerí, andalusí, guaraní, iraquí, jabalí тощо; 2) іменники чоловічого роду bigudí, colibrí, esquí тощо;

01.01.01.06 ПК ГОЛ. — слова з варіативною парадигмою {-ú,-ús/-úes}: 1) прикметники-іменники спільного роду hindú, vudú, zulú; 2) іменники чоловічого роду marabú, tabú;

01.01.01.07 ПК ГОЛ. — слова з парадигмою {-y,-yes}: 1) іменник жіночого роду ley; 2) іменники чоловічого роду ay, geu;

01.01.01.08 ПК ГОЛ. — слова з парадигмою {-y,-is}, переважно запозичені з інших мов: gay, jersey.

Граматичний клас «3 кінцевим приголосним» становлять дві групи, у яких парадигматичні класи містять мовні одиниці, форма множини яких утворюється: 1) без появи наголосу на передостанньому складі; 2) з акцентуаційними змінами. Отже, перша граматична група представлена такими парадигматичними класами:

01.02.01.01. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-d,-des}: 1) іменники жіночого роду amistad, bondad, hermandad, pared, salud, sed, virtud тощо; 2) іменники чоловічого роду abad, áspid, apartheid, caid, talud тощо; 3) іменник неозначеного роду azud; 4) прикметник-іменник чоловічого роду ardid;

01.02.01.02. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-j,-jes}: 1) іменники чоловічого роду alioj, cambuj, carcaj, erraj, reloj тощо; 2) іменник жіночого роду troj; 3) прикметники-іменники чоловічого роду chuj, itzaj, sij;

01.02.01.03. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-l,-les}: 1) іменники чоловічого роду árbol, ángel, caracol, cardenal, dócil, fiel, papel, píxel, sol тощо; 2) іменники жіночого роду col, hiel, miel, piel, sal тощо; 3) іменники спільного роду albanil, cónsul, corresponsal тощо; 4) прикметники actual, ambiental, cruel, cultural, decimal, fiel, legal, real тощо; 5) прикметники-іменники спільного роду capital, final; 6) відносний займенник cual; 7) питальний займенник cuál;

01.02.01.04. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-r,-res}: 1) іменники чоловічого роду actor, amor, entrenador, grosor, espesor, horror, señor тощо; 2) імен-

ники жіночого роду *flor, labor, mujer*; 3) прикметники *aficionado, anterior, consentidor, multiplicador, posterior, peor, seductor* тощо; 4) прикметники-іменники чоловічого роду *comedor, operador, regulador, director, ordenador* тощо;

01.02.01.05. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-s,-ses}: 1) прикметник-іменник чоловічого роду *gris*; 2) іменники чоловічого роду *gas, mes, país*;

01.02.01.06. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-z,-ces}: 1) іменник жіночого роду *actriz, cicatriz, dejadez, escasez, emperatriz, nariz, nuez* тощо; 2) іменники чоловічого роду *alcastraz, aprendiz, arroz, barniz, juez, pez*; 3) прикметники *saraz, eficaz, tenaz*;

01.02.01.07. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-n,-nes}: 1) іменники чоловічого роду *bien, don, tren* тощо; 2) відносний займенник *quien*.

Наступну групу другого граматичного класу становлять парадигматичні класи, представлені словами, у яких відбуваються акцентуаційні зміни при утворенні форми множини (поява, зміщення або втрата наголосу на передостанньому складі):

01.02.02.01. ПК ПРИГ. представлений іменником чоловічого роду *carácter*, який втрачає свій наголос над *a* під час утворення множини {*ácter, -acteres*};

01.02.02.02. ПК ПРИГ. — іменники чоловічого роду з квазіфлексією однини *-amen*: *examen, flamen, dictamen, foramen*, що мають парадигму {-*amen, -ámenes*};

01.02.02.03. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-án,-anes}: 1) іменники чоловічого роду *afán, atamán, bacán, bumerán, caimán, capitán, huracán, imán, patán, refrán* тощо; 2) прикметники-іменники чоловічого роду *alemán, catalán, cofán, galán* тощо;

01.02.02.04. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-ás,-ases}: 1) іменники чоловічого роду *anapás, compás, biogás* тощо; 2) іменник жіночого роду *añas*;

01.02.02.05. ПК ПРИГ. представлено одним іменником чоловічого роду *espécimen* з парадигмою {-*écimen, -ecímenes*};

01.02.02.06. ПК ПРИГ. представлено одним іменником чоловічого роду *régimen* з парадигмою {-*égimen, -egímenes*};

01.02.02.07. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-én,-enes}: 1) іменники чоловічого роду *aerotrén, almacén, andén, edén, retén, sostén* тощо; 2) іменник спільного роду *rehén*; 3) іменник жіночого роду *sartén*; 4) прикметник *zahén*; 5) прикметник-іменник чоловічого роду *veinticuártén*;

01.02.02.08. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-és,-eses}: 1) іменник чоловічого роду *arnés*; 2) прикметники-іменники чоловічого роду *aragonés, cortés, danés, inglés, marqués* тощо;

01.02.02.09. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-igen,-ígenes}: 1) іменник чоловічого роду *orígen*; 2) прикметник-іменник чоловічого роду *aborígen*;

01.02.02.10. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-imen,-ímenes}: іменники чоловічого роду *crimen, discrimen, himen, limen*;

01.02.02.11. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-ín,-ínes}: 1) іменник чоловічого роду *sojín, maletín, patín* тощо; 2) прикметник-іменник чоловічого роду *bailarín*;

01.02.02.12. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-ís,-íses}: 1) іменники чоловічого роду *anís, berberísestriptís* тощо; 2) прикметник-іменник чоловічого роду *kirguís*; 3) іменник спільного роду *chirís*;

01.02.02.13. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-omen,-ómenes}: іменники чоловічого роду *abdomen, cognomen, velicomen*;

01.02.02.14. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-ón,-ones}: 1) іменники жіночого роду acción, administración, evolución, preparación, preservación, razón тощо; 2) прикметники-іменники чоловічого роду abipón, marrón; 3) іменник чоловічого роду abejón, algodón, cucharrón, campeón тощо;

01.02.02.15. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-órden,-ordenes}: іменники чоловічого роду contraorden, desorden, suborden;

01.02.02.16. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-ós,-oses}: іменники чоловічого роду adiós, intradós;

01.02.02.17. ПК ПРИГ. представлений прикметником joven з парадигмою {-oven,-óvenes};

01.02.02.18. ПК ПРИГ. представлений іменником чоловічого роду margen з парадигмою {-argen,-árgenes};

01.02.02.19. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-ós,-oses}: 1) іменники чоловічого роду resumen, volumen; 2) прикметник-іменник чоловічого роду monovolumen;

01.02.02.20. ПК ПРИГ. представлений іменником чоловічого роду lumpen з парадигмою {-umpen,-úmpenes};

01.02.02.21. ПК ПРИГ. — слова з парадигмою {-ún,-unes}: 1) іменник чоловічого роду atún; та 2) прикметник-іменник чоловічого роду común.

Сукупність мовних одиниць дієслівного ПТ поділяється на три граматичні класи, у першому з яких виокремлюється дві граматичні групи, у другому — вісім граматичних груп, у третьому — дві. Виокремлені в межах кожної граматичної групи парадигматичні класи подано на схемі з указівкою їхньої кількості. У трьох граматичних групах — Гр. група «АКЦ.» неповні, Гр. група «КОМБ.» неповні, Гр. група «БЕЗОС.» повні — не виділено жодного парадигматичного класу через те, що в мові не виявлено дієслів-представників з відповідними властивостями у словозміні. Ці групи дієслів на рівні парадигматичних класів позначено знаком питання. Класифікаційну схему розподілу мовних одиниць дієслівного парадигматичного типу див. на рис. 3.

Класифікаційна схема мовних одиниць займенникового парадигматичного типу подається на рис. 4. Розподіл мовних одиниць за граматичними класами, групами та парадигматичними класами для детермінантного парадигматичного типу представлено на рис. 5. На всіх схемах подаються кількісні показники щодо наповненості граматичних груп парадигматичними класами.

Загалом в іспанській мові ми виявили 235 парадигматичних класів та розподілили їх за 8 граматичними класами, 23 граматичними групами в межах 5 парадигматичних типів.

Розроблену класифікацію іспанських мовних одиниць застосовано для створення лексикографічної системи ECCIM.

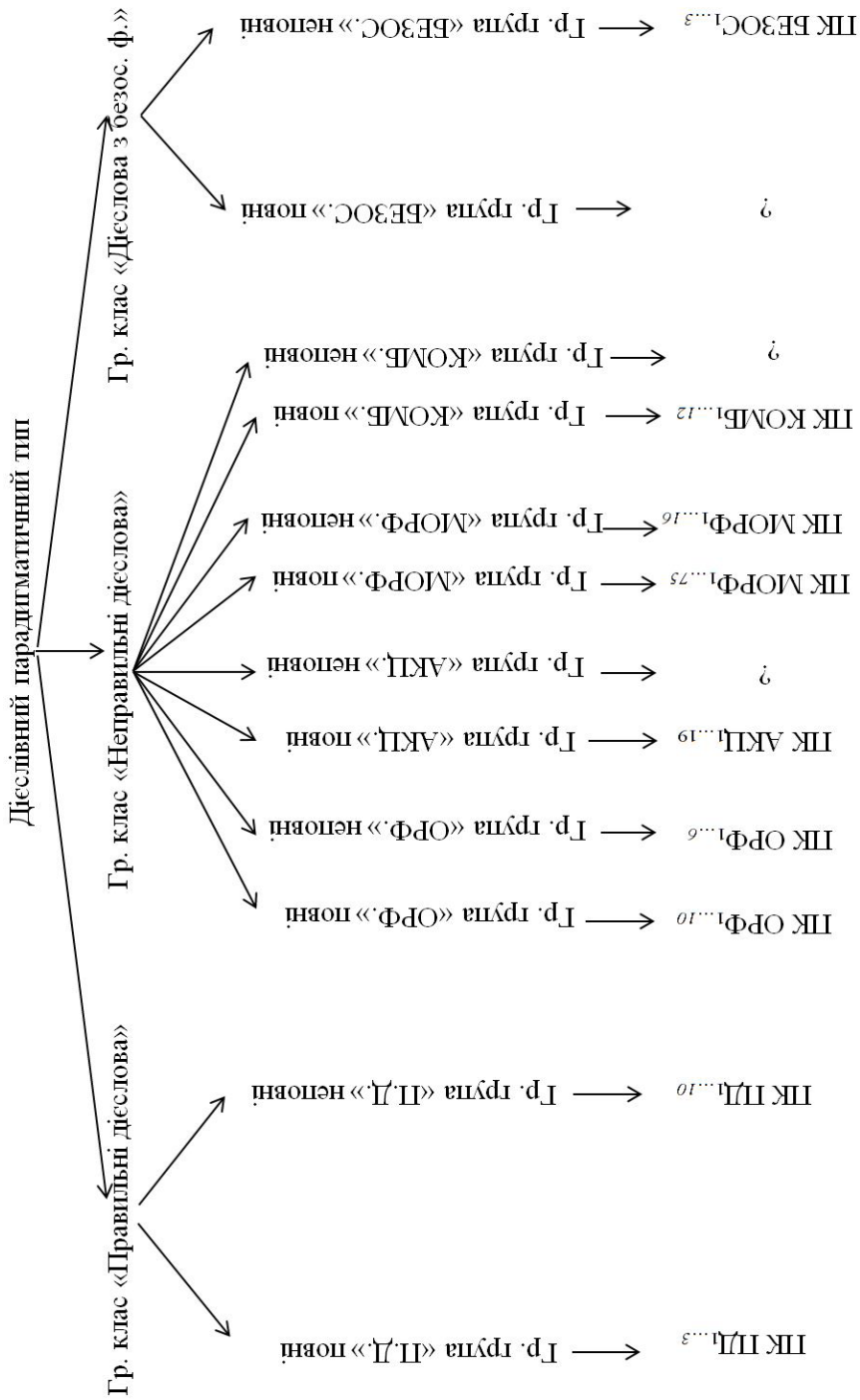

Рис. 3. Класифікація мовних одиниць дієслівного парадигматичного типу

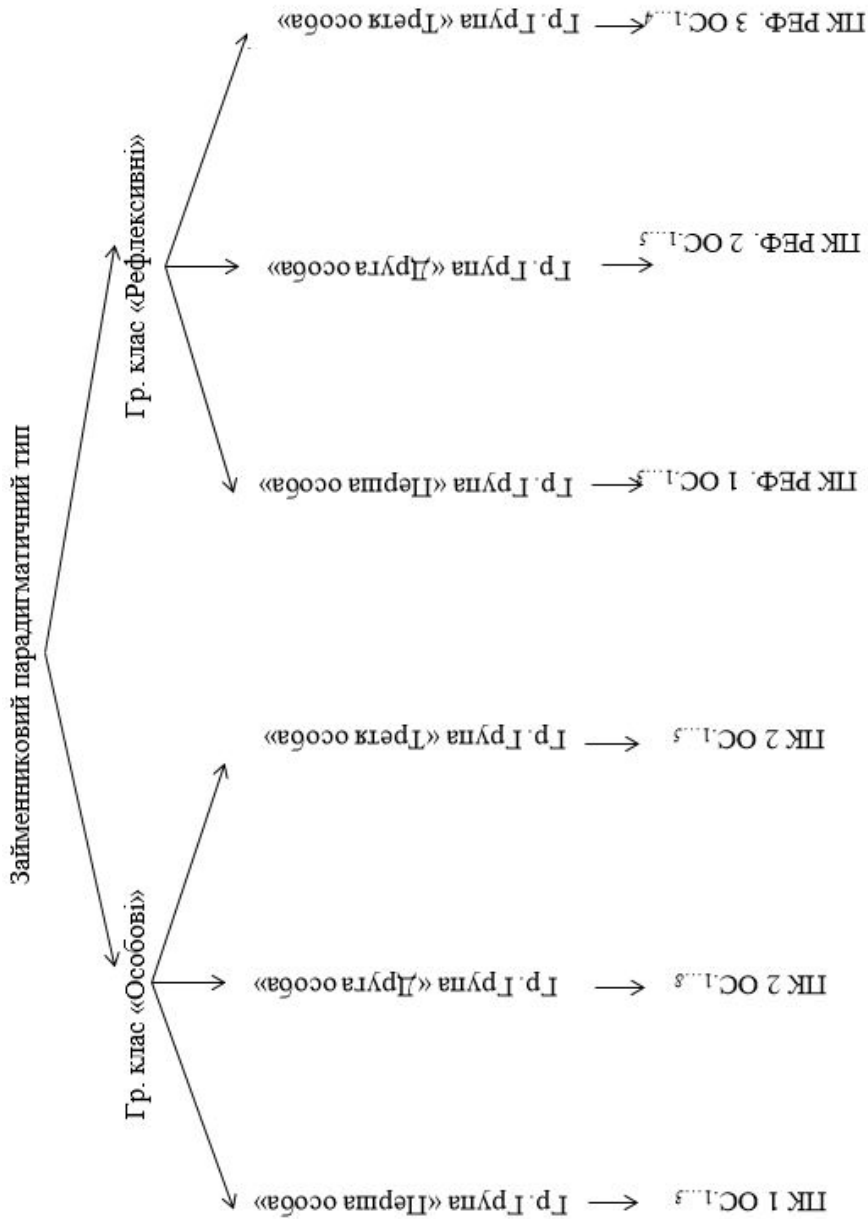

Рис. 4. Класифікаційна схема займенникового парадигматичного типу

Рис. 5. Класифікаційна схема мовних одиниць детермінантного парадигматичного типу

Структура ЕССІМ. У відповідності до викладеної вище формальної моделі (1)–(5), структуру словника представимо в такому формалізованому вигляді (у вигляді Л-системи):

$$\{I^D(PAR), V(PAR), \beta, \sigma[\beta], H^{PAR}, H^{LEM}\}, \quad (6)$$

де $I^D(PAR)$ — сукупність усіх мовних одиниць іспанської мови, $V(PAR)$ — множина лексикографічних описів (словникових статей), β — елементи лексикографічного опису, $\sigma[\beta]$ — структури, утворювані на $V(PAR)$, H^{PAR} та H^{LEM} — оператори парадигматизації та лематизації. За методологією теорії Л-систем парадигматичну лексикографічну систему можна представити так:

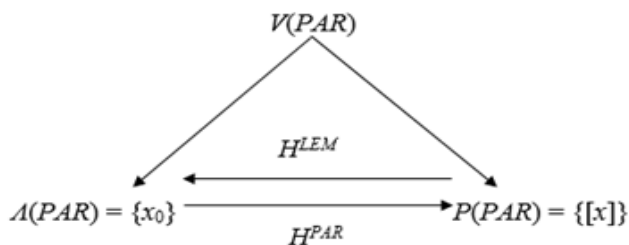

Рис. 6. Загальна структура Л-системи ECCIM

У наведеній схемі вказані елементи структури Л-системи мають таку інтерпретацію: 1) $V(PAR)$ — множина словникових статей Л-системи ECCIM; 2) $*(PAR)$ — множина лівих частин словникових статей, що містить одиниці в канонічній формі $\{x_0\}$; 3) $P(PAR)$ — множина правих частин словникових статей, яку складають всі словозмінні парадигми $\{[x]\}$; 4) H^{PAR} — оператор парадигматизації, що дає змогу побудувати парадигми для будь-якого слова, заданого канонічною його формою x_0 ; 5) H^{LEM} — оператор лематизації, що перетворює будь-який елемент парадигми $[x]$ у канонічну форму x_0 . У свою чергу множину $V(PAR)$ становлять інформаційні елементи, які в теорії Л-систем називають β -структурами, а набір значень, яких вони можуть набувати, — доменами. Для ECCIM передбачено такі набори:

- 1) $Dom\beta_1 = \{x_0 \in X\}$ — сукупність усіх реєстрових слів;
- 2) $Dom\beta_2 = \{T^N, T^V, T^P, T^D\}$ — домени парадигматичних типів, де T^N — номінативний, T^V — дієслівний, T^P — займенниковий і T^D — детермінантний парадигматичний типи;
- 3) $Dom\beta_3 = \{P_1, P_2, \dots, P_{N(Ti)}\}$ — домени граматичних класів у межах парадигматичних типів;
- 4) $Dom\beta_4 = \{G^1, G^2, \dots, G^{N(Ti)}\}$ — домени граматичних груп, утворюваних усередині кожного граматичного класу;
- 5) $Dom\beta_5 = \{\Pi^1, \Pi^2, \dots, \Pi^{N(Ti)}\}$ — домени парадигматичних класів, належних певним граматичним групам;
- 6) $Dom\beta_6 = \{\omega_0^i, \omega_1^i, \omega_2^i, \dots, \omega_{N(Ti)}^i\}$ — домени словозмінних параметрів, притаманних тому чи іншому парадигматичному типу;
- 7) $Dom\beta_7 = \{f_0^k, f_1^k, f_2^k, \dots, f_{N(Ti)}^k\}$ — набори квазіфлексій відповідних парадигматичних класів Π_j .

У результаті дії оператора σ на множині $V(PAR)$, яку утворюють елементи β , отримуємо набори всіх словникових статей. Формальна структура статей має такий вигляд:

$$\sigma[\beta] = \{\lambda[\beta], \rho[\beta]\}. \quad (7)$$

Структура $\lambda[\beta]$ лівої частини визначається множиною кортежів, заданих на декартовому добутку $\{Dom\beta_1, Dom\beta_2, Dom\beta_3, Dom\beta_4\}$, а структура правої частини $\rho[\beta]$ — $\{Dom\beta_5, Dom\beta_6, Dom\beta_7\}$. Усі елементи структури та їхні домени формально визначені (крім $Dom\beta_7 = [F]^k$). Множини $[F]^k$ ми отримали відповідно до положень теорії Л-систем словозмінного типу¹⁵. Застосував-

¹⁵ Любченко Т. П. Лексикографічні системи граматичного типу та їх застосування в засобах автоматизованого опрацювання мови : Автореф. дис. ... канд. техн. наук. — К., 2011. — 19 с.

ши до (7) обмеження $|_{(x0)}$, отримуємо словникову статтю до конкретної реєстрової одиниці x_0 :

$$\sigma[\beta] |_{(x0)} = \{\lambda[\beta], \rho[\beta]\} |_{(x0)}. \quad (8)$$

Відповідно до розробленої концептуальної моделі ЕССІМ створено лексикографічну базу даних (ЛБД) на основі реляційної моделі даних. А отже, лінгвістична актуальна інформація в ЛБД подається за допомогою таблиць (відношень), а зв'язки між таблицями відтворюють відношення між елементами структури словника. Обсяг реєстру ЛБД ЕССІМ містить близько 100 тис. мовних одиниць іспанської мови.

Для роботи з ЛБД словника (пошук реєстрових слів, введення нових словникових одиниць або видалення певних одиниць, побудова словозмінної парадигми обраного з реєстру слова, формування вибірок за певними граматичними параметрами тощо) передбачається створення користувацького інтерфейсу. Інтерфейс ЕССІМ будується за стандартами, розробленими в Українському мовно-інформаційному фонді при створенні лексикографічних систем граматичного типу та опробованими для кількох мов, зокрема української, російської, німецької та турецької. Загальний інтерфейс представляє головне вікно програми, поділене на три основні зони: 1) функціональну, 2) реєстрову та 3) лексикографічної інформації. Функціональна зона — це загальне меню, інструментарій для створення нових парадигматичних класів, а також інтерфейс для пошуку слів та формування вибірок за допомогою SQL-запитів. Загальне меню становлять пункти для відображення тих чи інших елементів керування, таких як панель інструментів, рядок стану, для сортування словникового реєстру (прямий або зворотний), відображення словникових статей, а також для виведення частини реєстру слів, належних до певного парадигматичного типу, граматичного класу, граматичної групи та парадигматичного класу.

Передбачається, що при обранні певного парадигматичного типу можливими будуть вибірка за граматичним класом, а в межах граматичного класу — вибір частини реєстру певної граматичної групи і в ній — парадигматичних класів. Так, після вибору певного парадигматичного типу розкривається список, який містить перелік граматичних класів, що належать до цього парадигматичного типу. Наприклад, обравши «Номінативний парадигматичний тип», користувач отримає перелік мовних одиниць граматичних класів «3 кінцевим голосним» та «3 кінцевим приголосним». Далі можна обрати певний граматичний клас і побачити інформацію щодо граматичних груп цього класу та перелік відповідних слів у реєстровій зоні. Для кожної граматичної групи отримуємо інформацію щодо відповідних парадигматичних класів (перелік, їх кількість та відповідні сигнатури «парадигм. тип→грам. клас→грам. група→парадигм. клас»).

Реєстрова зона містить власне реєстр мовних одиниць. Поряд з реєстровим словом наводиться номер парадигматичного класу, до якого належить це слово. Якщо реєстрова одиниця не є словозмінною, номер парадигматичного класу не наводиться (нуль). Реєстрові одиниці, які є лексичними омонімами, супроводжуються номером омоніма.

Зона лексикографічної інформації призначена для відображення інформації зі словозміни обраного з реєстру слова (повна словозмінна парадигма). Передбачається вивід інформації: частина мови, парадигматичний тип, граматичний клас, граматична група, парадигматичний клас (сигнатура па-

радикального класу), словозмінна парадигма, стисле тлумачення (якщо є омоніми), стилістичні ремарки.

Електронний словозмінний словник іспанської мови можна буде використовувати під час лінгвістичних досліджень та навчального процесу. Щодо перших, на ЕССІМ є можливість вивчати: 1) закономірність змін, що відбуваються під час утворення парадигми (зсув наголосу тощо); 2) вплив лексичного значення на реалізацію іспанськими одиницями словозмінної парадигми; 3) явища омографії, тобто одиниць, що збігаються одна з одною за своєю граматичною формою, але належать до різних парадигматичних класів. У навчальних цілях словник може подавати парадигму для конкретного слова, надавати перелік слів, що відмінюються за однаковими правилами, вказувати на відмінності словозміни слів, які належать до одного граматичного класу або групи. Розроблені моделі та структура словника уможливають використання ЕССІМ у програмах для автоматичного формування повної словозмінної парадигми для будь-якої реєстрової одиниці словника (формування всіх варіантів його словозмінних форм), у програмах автоматичного морфологічного аналізу текстових словоформ та лематизації довільної текстової словоформи.

YE. V. KUPRIYANOV, T. P. LUBCHENKO

ELECTRONIC INFLECTIONAL DICTIONARY OF SPANISH: STRUCTURE, CONTENTS, AND LEXICOGRAPHIC PARAMETERS

The present article is devoted to the resolution of main issues related to the compilation of Spanish inflection dictionary, by using the theory of lexicographic systems. Based on L-systems theory, the Spanish words by their inflection properties were classified, conceptual model of the dictionary and database structure were defined. The information elements for representing word inflection in the entry were selected and the dictionary interface was developed.

Keywords: L-systems, Spanish language, computer lexicography, inflection, electronic inflection dictionary.

Скляренко В. Г.

ДОСЛІДЖЕННЯ З ЕТИМОЛОГІЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ЛЕКСИКОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ : ДО 80-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

К. : Наук. думка, 2018. — 687 с.

Науковий доробок видатних учених здебільшого є різноплановим за своєю тематикою: такі вчені рідко обмежуються якоюсь однією науковою дисципліною, предметною областю чи проблемою. Ця «різновекторність» наукового пошуку становить характерну ознаку їхнього індивідуального наукового методу, їхньої творчої лабораторії, збагачуючи насамперед їхнє бачення й осмислення досліджуваного ними матеріалу, а відтак і отримані в ході цього дослідження результати. Це підтверджує і наукова творчість академіка В. Г. Скляренка, у якій виразно вимальовуються два крила: історична акцентологія та історико-етимологічне вивчення лексики української мови. У першій царині його перу належить низка праць, у число яких входять і п'ять фундаментальних монографій. У другій В. Г. Скляренко виступає як один з укладачів та редакторів «Етимологічного словника української мови» (де йому належить понад дві з половиною тисяч статей), а також як автор численних публікацій з етимології та історії українського слова, серед яких є як статті в періодичних виданнях, так і дві монографії — «Темні місця в Слові о полку Ігоревім» (К., 2003) і «Русь і варяги. Історико-етимологічне дослідження» (К., 2006). Ці публікації і становлять основу рецензованої монографії.

Нова книга В. Г. Скляренка складається зі вступу «Від автора» (с. 5–8), чотирьох розділів, списку умовних скорочень та приміток, де містяться відомості про ті попередні публікації, що лягли в основу розділів рецензованої монографії.

Перший розділ «Русь і варяги: походження назв» (с. 9–158) має два підрозділи: «Походження назви Русь» і

«Походження назви варягів», підґрунтя яких становлять згадана вище книга «Русь і варяги. Історико-етимологічне дослідження» і шість статей, які лягли в її основу, а також іще одна з двох праць з цієї ж проблематики, що вийшли друком пізніше. Актуальність звернення автора до дослідження цих питань зумовлена тим, що інтерес до походження назви Русь не вщухає передусім у межах Славії, але також і деінде¹, об'єднуючи (а часом і роз'єднуючи) як науковців різного профілю — лінгвістів, істориків, археологів, етнологів, спеціалістів у галузі палеославістики та історичної географії, так і ширші кола громадськості. З одного боку, ця широка зацікавленість пояснюється комплексністю, інтердисциплінарним характером даної проблематики (це добре усвідомлював згаданий В. Г. Скляренко А. Брюкнер, котрий уважав, що з'ясування етимології слова Русь має ключове значення і для висвітлення історії самого денотата цієї назви). З другого боку, розв'язання цієї проблеми має значення, яке виходить далеко за межі суто наукових дискусій і може набувати характеру аргументу в сучасних геополітичних концепціях та викликаних ними територіальних контроверзах і претензіях. Це, зокрема, стосується антиісторичного за своєю природою ототожнення слів Русь і Россия (і співвіднесення з ними обома прикметника *русский*) у мовленнєвому мисленні росіян. Однокореневість зазначених слів і зумовлена цим їхня зовнішня подібність через дію закономірностей міфологічного мислення виступає в історичній свідомості

¹ Див., наприклад, монографію: Stang H. The naming of Russia. — Oslo, 1996. — 323 p.

росіян як підстава вважати східнослов'янські народи та їхні землі «єдиною і неподільною» Руссю, цілісним етносоціумом, об'єднаним і ствердженим саме цією спільною назвою.

В. Г. Скляренко, окреслюючи свою власну концепцію генези назви Русь як варязьку (але водночас не як норманську), пропонує нове й істотно відмінне прочитання слова *варяг* (*waragъ*) як відсубстантивного іменника, що його було утворено в мові прибалтійських слов'ян з о. Рюген за допомогою суфікса *-agъ* від іменника *warъ*– «захист, охорона». Що ж до давніх русів та їхньої назви, то їх учений співвідносить як із західнослов'янськими русами-варягами, так і зі східнослов'янськими чорноморсько-азовськими русами, історично пов'язаними з антами. У свою чергу і ті й ті він генетично поєднує з кельтами-рутенами, унаслідок чого назва *руси* у глибокій історико-етимологічній ретроспективі отримує слов'яно-кельтське підґрунтя. Саме від східнослов'янських русів Причорномор'я та Приазов'я назва *русь* (*руси*), вважає автор рецензованої монографії, перейшла на воїнів Київської держави, а потім і на саму цю державу.

У своєму дослідженні В. Г. Скляренко дає також власну інтерпретацію традиційним аргументам прихильників норманської теорії, особливо іменам руських князів, послів і купців у договорах Олега й Ігоря з греками, а також давнім найменуванням дніпровських порогів. Автор книги показує, що варязько-руські імена здебільшого мають кельтське походження, інші є естонськими й іранськими, а ще інші є скандинавізмами — наслідками слов'яно-скандинавських контактів у балтійському ареалі. Полемізуючи з норманістами, він також доводить, що руські назви дніпровських порогів походять з ужитку варягів-русів, натомість скандинавські найменування деяких із них учений пов'язує з мовою тогочасних дніпровських лоцманів шведського походження. Крім цих основних положень, В. Г. Скляренко висуває ще цілу низку інших, більш часткових, але від того не менш істотних історичних та етимологічних припущень і пояснень.

Знахідки й висновки, зроблені авто-

ром монографії під час опрацювання зазначеної проблематики, знайшли плідне застосування й подальший розвиток у тих його розвідках, зокрема трьох статтях, опублікованих у журналі «Мовознавство», які лягли в основу другого розділу «“Руські письмена” в Житті Костянтина Філософа» (с. 159–246). Евристичним імпульсом, що скерував наукові пошуки вченого в цьому напрямку, став найтемніший, на думку дослідників, фрагмент у Житті Костянтина (Кирила) Філософа, одного із солунських братів, де йдеться про знайдені ним у Херсонесі Євангеліє і Псалтир, написані «руськими письменами». Установлення того, що означала в цьому контексті кваліфікація письмен як руських, вивело В. Г. Скляренка на істотно вищий рівень проблематики — рівень реконструкції мовної та етнічної історії східних слов'ян, дозволивши йому сформулювати принципово нову, багато в чому революційну гіпотезу про джерело виникнення російської мови та російського етносу. Беручи до уваги важливу теоретико-методологічну засаду історичної змінності семантики етнічних окреслень, дослідник виходить з наявності у слів *руси* (*русини*) у IX ст. чотирьох значень, які він виділяє стосовно лише Київської Русі: 1) варяги-руси з о. Рюген; 2) азовсько-чорноморські руси (Приазов'я та Причорномор'я); 3) прикарпатські і закарпатські русини (Прикарпаття і Закарпаття); 4) київські руси (Середня Наддніпрянина), що отримали свою назву (всупереч Нестору-літописцю) не від варягів-русів, а від русів Приазов'я та Причорномор'я. Встановивши це, автор шукає відповіді на питання, кому з цих русів міг належати знайдений Костянтином у Херсонесі переклад Євангелія і Псалтиря руською мовою. Відмовивши в цьому першим двом, В. Г. Скляренко зосереджує увагу на ще одному причорноморському угрупованні русів, які теж отримали свою назву від кельтів-рутенів згідно з реконструйованою ним моделлю семантичного переходу «професійні вояки у складі певного етносоціуму > самий цей етносоціум». Цим угрупованням була Дунайська Русь, населення якої становили літописні «тиверці-толковини». Автор наводить низку аргументів-свідчень про те, що тиверці були болгарським племен-

нем і саме в їх середовищі було здійснено ранні біблійні переклади (записані глаголицею), які згодом і потрапили до рук Костянтина Філософа. З'ясувавши це, дослідник переходить до наступного питання про те, якою ж була подальша доля тиверців та їхньої руської мови, і дає на це питання революційну за своїм змістом відповідь: тиверці і споріднені з ними улчі під тиском кочових племен переселилися в Закарпаття (чим і пояснюються значні за кількістю закарпатськоукраїнсько-південнослов'янські ізоглоси), а потім, розділившись, мігрували в різних напрямках, у тому числі й на Київщину і ще далі — на території майбутньої Росії (Ростово-Суздальська земля, потім гирло Волхова і Помор'я). Наслідком (і через це також свідченням) цих міграційних процесів стали не лише назви північноросійських міст Тверь і Углич і зміст билин про Володимира та його богатирів, а й сама російська мова, зокрема ті численні риси подібності на всіх її структурних рівнях, що пов'язують цю мову, у тому числі і її діалекти, з церковнослов'янською (староболгарською).

У коло наукових інтересів В. Г. Складенка, як і його вчителя Л. А. Булаховського, входить і дослідження «Слова о полку Ігоревім». Ним було опубліковано двадцять вісім статей на цю тему (чотирнадцять у журналі «Мовознавство», а також одна монографія, яка містила в собі перші десять статей, надрукованих у «Мовознавстві»). Ця монографія і ще чотири статті у цьому ж журналі сформували третій розділ рецензованої книги «“Темні місця” у “Слові о полку Ігоревім”» (с. 247–494). Усього вченим було висвітлено 56 таких місць; окремий підрозділ присвячено встановленню фрагментів «Слова», які являють собою цитату прямої мови Бояна. До складу розділу увійшов і цілісний переклад «Слова», здійснений В. Г. Складенком з урахуванням проведеного ним аналізу тексту пам'ятки, а також зведений список «темних місць», запропонованих автором кон'єктур і його перекладів відповідних фрагментів українською мовою. Не можна не погодитися з думкою вченого про те, що з'ясування «проблемних» місць «Слова» входить передусім до компетенції мовознавців. Зміст цього розділу пере-

конливо свідчить, що саме кваліфікація й ерудиція його автора як славіста-компаративіста, етимолога та акцентолога надали йому унікальні можливості в цій сфері. Така кваліфікація помітна й тоді, коли фахівець пропонує нові текстологічні рішення, наводить аргументи на користь уже існуючих версій або просто підтримує такі версії. Аргументуючи свої гіпотези, В. Г. Складенко реалізує власний текстологічний аналіз у компаративно-етимологічному контексті, широко використовуючи релевантні відомості слов'янських та індоєвропейських мов, наводячи генетичні й типологічні паралелі, спираючись на здійснені ним та іншими вченими реконструкції праформ, їхніх семантем і узагальнених схем смислових переходів. У свою чергу, опрацювання ним «темних місць» дає результати, що виходять за межі вивчення «Слова», становлячи інтерес для дослідників слов'янської етимології та історичної лексикології. Так, аналізуючи фрагмент «а мои ти Куряни свѣдомикъ мети», Складенко не лише підтримує витлумачення слова *къмети* як «воїни», і не лише доповнює цю вже традиційну інтерпретацію суттєвою вказівкою на те, що йдеться саме про професійних вояків (піших і кіннотників). Він також супроводжує свій аналіз етимологічним етюдом про походження цього, за його словами, «майже загальнонослов'янського» слова — опосередкованого запозичення з латини, указуючи, як на мову-посередника, на мову кельтів-рутенів, що у своїх міграціях після завоювання римлянами Галлії дійшли через слов'янські ареали аж до о. Рюген (див. також вище). Він реконструює значення, якого це латинське запозичення набуло в кельтських рутенів, і відновлює його подальший смисловий розвиток уже на ґрунті окремих слов'янських мов, ставлячи останній у залежність від того, у який час, воєнний чи мирний, цей розвиток здійснювався (у першому випадку кінцевою семантемою було значення «воїн, ратник», а в другому — «селянин, безземельний селянин»). Підхід В. Г. Складенка до пошуку можливих кон'єктур відзначається, з одного боку, винахідливістю, а з другого, — прагненням до логічної переконливості і правдоподібності. Цей підхід ураховує і тогочасні історичні реалії, і властиву

авторові «Слова» міфологічну картину світу, і художньо-поетичний характер тексту «Слова», водночас він не залишає місця оцінкам у душі *licentia poetica*. Усе це яскраво демонструє, наприклад, прочитання автором фрагмента з розповіді Святослава про свій сон «На болони бѣша дебрь Кисаню, и не сошлю къ синему морю» як «На болони бѣша дебрье и(с) сан(ь)ю, и несоша(с)ъ къ синему морю», зокрема пояснення загадкового *Кисаню* як наслідку неправильного прочитання давнім переписувачем первісного ї як *к*, що «приховало» подальший орудний відмінок однини збірного іменника *сань* «змій, дракони»; автор ототожнює цих змій із Святославового сну з половцями, підкреслюючи, що онірична семантика змій є саме такою.

Останній розділ монографії «Етимологічні розвідки: походження “темних слів” української мови» (с. 495–676) присвячено «темним словам» української мови. Зауважимо, що окреслення цих слів як українських у його назві слід сприймати *cum grano salis*, оскільки опрацювання автором відповідних етимологічних сюжетів виходить за межі й української, і слов'янської історичної лексикології та етимології, сягаючи рівня індоєвропейської прамови. Питанням, порушеним у цьому розділі, учений попередньо присвятив 27 своїх публікацій, у тому числі і 12 статей у ж. «Мовознавство», і саме ці останні і стали основою розділу. У своєму етимологізуванні автор не обмежується т. зв. *Vurzeletymologie*, а прагне дати праформам у його власних реконструкціях також дериваційну і семантико-мотиваційну характеристику, зокрема встановити їхню подальшу значеннєву еволюцію. При цьому дослідник використовує не лише суто мовні, а й релевантні позамовні (культурно-історичні, етнографічні, міфологічні) відомості, виявляючи скрупульозність і точність в опрацюванні не лише загальної ідеї, а й деталей, які її втілюють і доводять. Іще однією методологічно істотною рисою етимологічного підходу В. Г. Складенка є встановлення ним рефлексії одного й того самого етимона одночасно в кількох його континуантах і, як наслідок, локалізація відповідних лексем у межах спільного для них історико-етимоло-

гічного гнізда, пор., наприклад, аналіз укр. *чоловік* та його когнатів (таких, як укр. *челядь*, *челюсть*, *човен*, *чоло*, діал. *чолопок* «вершина гори», а також *коліно*, *коло*); пор. і висвітлення ним походження укр. *павук* та *омела*, яке показало наявність у них спільного кореня **om-*, а також і факт впливу, що його вони зазнали у пізньопраслов'янську добу з боку спорідненого **jeti*.

Установлення внутрішньої форми етимологізованих лексем і її екстралінгвістичної мотивації дозволяє авторові вийти у своєму аналізі за межі лексики; пор. запропоноване В. Г. Складенком у підрозділі «Зубр, зубрити» пояснення фразеологізмів укр. *знати* (*вивчити*) *на зубок*, *ні в зуб* (*ногою*), пов'язаних з виведенням ним дієслова укр. *зубрити* та його відповідників із псл. **zqbriti*, у свою чергу утвореного від псл. **zqbrъ* «людина, яка за допомогою зубів (зубців) наносила на дощечку-ніс певну інформацію» (фразеологічним свідченням існування таких дощечок є вирази на зразок укр. *зарубати* (*собі*) *на носі*). Зі свого боку, хотілося б навести, як семантичну паралель, п. *wkuwać* «зубрити», *kujon* «зубрилка», а також зах.-укр. *кувати* «зачувати напам'ять, зазубрювати», *куйон* «школяр, який надто сумлінно вчиться, постійно зазубрює»², де процес наполегливого і почасти механічного навчання теж метафорично уподібнюється до технологічного процесу, який полягає у фізичному впливі на твердий об'єкт з метою надання йому певної форми.

Подібні паралелі, але набагато ширші, викликає і реконструкція псл. **korvaŋj* зі значенням «жертвний бик (зокрема той, що його зарізали під час весільного обряду з метою забезпечення плодючості і процвітання нової родини)», причому особливо значущими тут є згадки про надання весільному короваєві форми бика або ж його голови чи рогів. У цьому плані можна пригадати символічну семантику рога, наприклад, у біблійній мові, де він виступає як символ могутності, честі і слави³, чи

² Хобзей Н., Сімович К. та ін. Лексикон львівський поважно і на жарт. — Л., 2009. — С. 315–316.

³ Библийская энциклопедия. — М., 1991. — С. 606.

вторинні еротичні значення таких слів, як англ. *horn* «ріг», *horny* «рогатий».

Етимологічний аналіз ще одного терміна весільно-обрядової групи лексики, а саме укр. *невістка*, виконаний автором із залученням відомостей як із праслов'янської морфології (стосовно характеру огласовки кореня відповідної праформи), так і з етнографії індоевропейських народів, дозволив йому не лише переконливо відтворити внутрішню семантичну форму даного слова як «невидима», а й пояснити її шляхом реконструкції відповідного елемента індоевропейського весільного ритуалу, мета якого полягала в тому, щоб зробити наречену невидимою, недоступною для споглядання.

Додамо також, що згадана у першому розділі етимологічна інтерпретація рос. *варежка* як зменшувальної форми від *варега*, варіанта *варяга* «те, що захищає від холоду» (< друс. *варь* «захист» + суфікс *-яга*) не виключає, на нашу думку, вторинного паронімічного витлумачення шляхом зближення з дієсловом *варить*, уживаним на позначення виварювання прядива.

Окремо слід згадати підрозділ «Україна», що за своїм обсягом значно перевищує інші в цьому розділі. У ньому автор викладає своє бачення походження цього слова, підкреслюючи, що з самого початку його значенням було, на противагу поширеній думці, не «окраїнна територія, околиця, периферія», а «окрема територія, земля, край».

Підрозділи останнього розділу названо за етимологізованими лексемами, що дозволяє орієнтуватись у його змісті. Однак є підстави вважати, що ефективності наукового використання матеріалів і цього розділу, і монографії в цілому дуже сприяла б наявність у її структурі списків показників — як цитованих авторів, так і залучених до аналізу слів. Утім, це зауваження стосується не лише рецензованої праці, а й загальної практики видання лінгвістичної літератури в Україні. Щодо побажань, то хотілося б побачити виданими як окремі публікації, по-перше, здійснений В. Г. Складенком переклад «Слова», а по-друге, той підрозділ, у якому йдеться про походження назви *Україна*, — він особливо заслуговує на те, щоб бути доступним для найширших читацьких кіл, передусім в Україні, але також і деінде, адже його сповнений патріотизму зміст далеко виходить за межі суто лінгвістичних побудов.

Підводячи підсумки, можемо з усією впевненістю сказати, що рецензована монографія В. Г. Складенка, представляючи його доробок у сфері етимології, історичної лексикології української та інших слов'янських мов, порівняльно-історичного вивчення слов'янської лексики, і об'єднуючи його основні праці в цих галузях, має безперечну цінність не лише для вітчизняних і зарубіжних славістів-компаративістів, етимологів та ономастів, а й для ширшого кола гуманітаріїв, які займаються вивченням історії і культури українського та інших слов'янських народів. Більше того: книга написана так, що читання її здатне заронити в душу будь-якого читача любов і повагу до науки про мову, до етимології. Як казав М. В. Тимофєєв-Ресовський, науковою літературою користуються, а не читають. А проте книга В. Г. Складенка попри велику кількість фактичного матеріалу і складність аргументації написана саме захопливо, і це не тільки завдяки прозорості й послідовності викладу. У вступі вчений згадує, що його робота над темними місцями у «Слові о полку Ігоревім» принесла йому «величезне задоволення і насолоду». Можна стверджувати, що і вся рецензована книга в цілому випромінює дух того, що англійською мовою називають *intellectual curiosity*. Справді, саме захоплення інтелектуальним пошуком, покликом незнаного й водночас відчуття сили, широких евристичних можливостей історичної лінгвістики, філологічної науки в цілому — саме це, очевидно, кликало і надалі кличе автора у щораз нову мандрівку до незнаних і незвіданих мовних просторів, скеровуючи його серед безлічі фактів, деталей і думок до оригінальних, виважених і достовірних результатів і висновків.

С. С. ЄРМОЛЕНКО

Просяник О. П.

ФЕРДИНАНД ДЕ СОССЮР: ДЕМІФОЛОГІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ

Х. : Харків. історико-філолог. т-во, 2018. — 276 с.

Що ми знаємо про видатного швейцарського лінгвіста Фердинанда де Соссюра? Безперечним для науковців сьогодення постає факт величчї розуму цієї людини — класика від лінгвістики. Саме він висловив ідею системності мови. Його дослідницький підхід започаткував новий напрям того часу — структуралізм, що сягнув глибин не лише лінгвістики, а й літературознавства, соціології, психології. Ф. де Соссюр диференціював особливості мови й мовлення, потрактовуючи мову як надіндивідуальне, загальне, соціальне явище, а мовлення — як інструмент, що полягає у використанні мови. Учений є автором низки дихотомій (двох понять, що протиставлені одне одному): мови й мовлення, синхронії та діакронії, внутрішньої та зовнішньої лінгвістики. Він розбудував учення про мовний знак, визначаючи останній як двобічну психічну сутність, що пов'язує не річ з її назвою, а поняття й акустичний образ; останній постає психічним відображенням звука. Ця двобічність знайшла втілення в означуваному й означальному, у внутрішній та зовнішній формі — у плані змісту та у плані його відбиття.

Отже, значення монографії О. П. Просяник полягає в тому, що вперше в соссюрології й історії лінгвістики представлено системний, досить повний аналіз поглядів Ф. де Соссюра на основі автентичних автографічних джерел, а не лише «Курсу загальної лінгвістики».

Рецензована праця є цілком самостійним дослідженням. Знайдені 1996 р. і надруковані у 2002 р. оригінали автографічних текстів Ф. де Соссюра, зокрема рукопис праці «De l'essence double du langage», ще не були предме-

том системного дослідження.

У «Вступі» (с. 6–17) представлено історію виникнення «Курсу загальної лінгвістики» та публікації розрізнених автографічних матеріалів, знайдення рукопису монографії «Про двоїсту сутність мовної діяльності». Розвідка О. П. Просяник містить напрацьовані вітчизняних і зарубіжних учених у цій галузі, а також самостійну роботу із соссюрівськими першоджерелами.

Монографія структурована відповідно до завдань дослідження: реінтерпретація та реконструкція оригінальної концепції Ф. де Соссюра та її переосмислення в контексті сучасних лінгвістичних теорій.

Перший розділ «Langage як основний об'єкт мовознавства в концепції Ф. де Соссюра» (с. 18–62) присвячено переосмисленню проблеми розрізнення мови і мовної діяльності (*langue* vs. *langage*), а також приписаного Ф. де Соссюру визначення мови як системи в собі і як об'єкта лінгвістичних досліджень.

У розділі проаналізовано поняття мовної діяльності, яке визначається терміном *langage*. Авторка монографії крок за кроком пояснює розуміння його швейцарським мовознавцем. Замість традиційного структурного розуміння мовленнєвої діяльності як «мова + мовлення» у власне соссюрівській версії мова і мовлення представлені як «часова» і «буттєва» форми існування цілісного об'єкта — *langage*, які, з одного боку, є абсолютно відмінними одна від одної, а з другого, — не можуть існувати одна без одної. Це принципово інше, ніж традиційне, за «Курсом загальної лінгвістики», розуміння як мови, так і мовлення. Новаторським (нетрадиційним) є положення Ф. де Соссюра

про три сфери досвіду: долінгвістичну, лінгвістичну семіотичну і лінгвістичну несеміотичну (фонетичну), з яких тільки середня становить, власне, суть мовної діяльності, оскільки це єдина сфера, в якій, на думку науковця, немає позитивних одиниць. Твердження, що сутністю лінгвістичної сфери є відсутність позитивних одиниць, повністю виключає соссюрівську концепцію як із позитивістської, так і з феноменологічної наукової парадигми, що істотно змінює традиційне уявлення про його концепцію.

Другий розділ «Аналіз фундаментальних понять концепції Ф. де Соссюра: *langue* — *parole* — *discours* (*le discoursif*) та ревізія їхнього традиційного розуміння» (с. 63–127) містить критичний аналіз фундаментальних понять наукової концепції Ф. де Соссюра (*langue* — *parole* — *discours*).

Дослідження фундаментальних понять соссюрівської концепції проведено всебічно й ретельно, з урахуванням різних аспектів. Так, наприклад, мова представлена як антропоцентричне і ментальне явище, як психосоціальний семіотичний інструмент, як цільова функція людського досвіду. Це явно суперечить традиційному розумінню мови в концепції Соссюра як номенклатури субстанціальних за своєю природою знаків, що об'єктивно існує незалежно від людської особистості. На великому корпусі даних О. П. Просяник доводить принциповий антропоцентризм і функціоналізм соссюрівської концепції в питанні сутності мови. У цьому ж розділі досягнуто мету принципового розмежування, раніше невідомого дослідникам мовної теорії Соссюра, — мовлення як одиничного акту волі (усного висловлювання) і мовлення як комунікації (власне мовлення). Перше визначається відомим терміном *parole*, друге — терміном *discours*, який раніше не згадувався при аналізі концепції Ф. де Соссюра. Це розмежування має велике значення, оскільки дозволяє, з одного боку, відокремити одиничні акти мовленнєвих висловлень від комунікації як соціальної інтеракції, а з другого, — пояснити семіотичні і психофізіологічні механізми мовної поведінки конкретного носія мови і психосоціо-

логічні аспекти міжособистісних інтеракцій. Про цю відмінність давно знали в мовознавстві, проте виявилось, що її ще раніше передбачав Ф. де Соссюр. Можливо, якби про це було відомо і потім правильно сприйнято його учнями й укладачами «Курсу загальної лінгвістики», динаміка розвитку світового мовознавства була б якісно іншою. Вельми цікавим спостереженням О. Просяник є те, що Соссюр принципово не розрізняв як у понятті *parole*, так і в понятті *discours* процедури і результату (мовного матеріалу в термінології Л. В. Щерби). На її думку (і з цим цілком можна погодитися), Ф. де Соссюр вважав, що текст висловлення існує реально тільки в момент висловлювання, а будь-яка спроба відірвати результат від процесу веде до створення метафізичних сутностей. Це суто функціональне і прагматичне розуміння мовлення. Міркування про нерозривність мовленнєвого акту та його результатів спричиняють розгляд кожної мовленнєвої одиниці, що постала внаслідок певного мовленнєвого акту, крізь призму її породження або сприйняття конкретним носієм мови і конкретним учасником мовної інтеракції.

Основні постулати концепції швейцарського мовознавця у світлі їхньої мовознавчої рецепції розглянуто у третьому розділі монографії (с. 128–199). Проаналізовані базові онтологічні характеристики мовної діяльності (*langage*) та засади соссюрівської семіологічної концепції. Ціла низка так званих реляційних понять, таких як відношення, відмінність, опозиція, різноманітність і значеннєвість (цінність), об'єднана спільною ідеєю негативності або ж відсутності позитивних одиниць. Як вважає авторка, незаперечність цих понять пронизує чи не всі автографічні матеріали Ф. де Соссюра. Це не може бути випадковістю: про який би елемент мови або мовлення не писав мовознавець, усі вони представлені як негативні сутності, як відношення відмінності й тотожності, і, що найважливіше, визначальним видом відношень для них є їхня значеннєвість (цінність). У ряді підрозділів О. Просяник, використовуючи фрагменти текстів автографів лінгвіста, розкриває зміст кожного з пе-

рахуваних понять. Суттєві корективи в розуміння концепції Ф. де Соссюра вносить підрозділ про лінгвістичну семіотику, зокрема розуміння знака. Як виявив аналіз, проведений дослідницею, термін «знак» у тому розумінні, яке масово приписують Соссюрові, не має нічого спільного з його концепцією. Абсолютно новим є представлення четвіркових (тетричних) семіотичних відношень на протизагу традиційному розумінню знака як поєднання поняття й акустичного образу, особливо з огляду на те, що сам Ф. де Соссюр рішуче не погоджувався з простим білатеральним розумінням знака. Цікавим є також те, що замість звичного акустичного образу в Соссюра пропонується нова одиниця — вокальна (голосова) фігура як акустико-артикуляційна єдність. Це розуміння набагато ближче до розуміння фонетики І. О. Бодуеном де Куртене.

В останньому розділі «Проблема філософсько-методологічних основ і джерел концепції Ф. де Соссюра» (с. 200–256) на особливу увагу заслуговує фрагмент аналізу дослідницької методики лінгвіста, адже він постає

вагомою підставою для твердження, що Ф. де Соссюра аж ніяк не можна вважати автором дихотомії синхронії й діакронії. Більше того, виявилось, що й сам термін «діакронія» не має нічого спільного з відомою концепцією і постає здебільшого як винахід укладачів «Курсу загальної лінгвістики» разом з низкою інших термінів (*image acoustique, signe, parole, signifié* або *signifiant*), уведених до наукового обігу або переосмислених А. Сеше та Ш. Баллі.

Рецензована монографія О. П. Просяник містить значний за обсягом корпус оригінальних даних (французькою мовою). Авторка доволі обережно звіряє його з іншими фрагментами текстів соссюрівських автографів, а також здійснює критичний аналіз матеріалів, перекладених російською мовою.

Отже, праця О. П. Просяник «Фердинанд де Соссюр: деміфологізація концепції» є суттєвим внеском у загальнолінгвістичну та історіографічну теорії сьогодення. Тому згадана в ній деміфологізація постає як шлях до уникнення суперечностей у межах класичної теорії Ф. де Соссюра.

Н. ДЬЯЧОК
(Дніпро)

Войцехівська Н.К.

КОНФЛІКТНИЙ ДИСКУРС: СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ І КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ

К. : Видавн. дім Дмитра Бурого, 2018. — 404 с.

У сучасному українському науковому дискурсі мова нерідко постає об'єктом комплексних міждисциплінарних студій, підґрунтя яких формують не лише філологічні, а й енциклопедичні знання. Здобутки сучасної лінгвістичної когнітології, аксіології, соціо- та прагмалінгвістики, лінгвокультурології, лінгвоконфліктології, теорії мовної комунікації, дискурс-аналізу уможливають новий, екстралінгвальний, підхід до потрактування мовних явищ, коли поняттєві образи в мовній свідомо-

сті кваліфікують невіддільно від психологічних, соціальних, культурологічних тощо феноменів. Саме в такому річизі виконано й монографію Н. К. Войцехівської, у якій запропоновано цілісну концепцію конфлікту як когнітивного та лінгвокультурного явища, вербально оформленого згідно з нормами українськомовного дискурсу.

Щоб усеохопно проаналізувати конфліктний дискурс, дослідниця визначає низку амбітних завдань. Зокрема, вона намагається сформу-

вати теоретичні засади лінгвістичної кваліфікації конфліктного дискурсу, виявити природу й типологію мовленнєвих конфліктів, визначити фактори, що зумовлюють зародження, розвиток і розв'язання суперечностей на різних етапах діалогу. Н. К. Войцехівська досліджує мовні засоби, які репрезентують мовленнєві стратегії, тактики та прийоми конфліктного дискурсу, аналізує соціально-рольові характеристики мовної конфліктної особистості, з'ясовує роль особистісних якостей індивіда та його емоційного стану в розгортанні та розв'язанні конфлікту. Авторка не обійшла увагою й основні сценарії дисгармонійного спілкування, моделі комунікативної поведінки в ситуаціях конфліктного типу, висвітлила структурні, процесуальні та квалітаивні ознаки конфліктної взаємодії тощо.

Наукову достовірність цієї праці забезпечує, зокрема, її джерельна база: етимологічні, історичні, тлумачні та спеціальні словники, філологічні енциклопедії, а також вузькоспеціалізована література з досліджуваної проблематики як вітчизняних, так і зарубіжних авторів.

Структура рецензованої монографії послідовна, струнка, її формують вступ, сім розділів, висновки та бібліографія.

У першому розділі, традиційно присвяченому систематизації теоретичних засад дослідження, авторка узагальнює сучасні досягнення вітчизняної та зарубіжної лінгвістики, літературознавства, психології, соціології та інших соціогуманітарних наук щодо сутності конфлікту, окреслює ознаки й причини комунікативно-дискомфортного діалогу, а також визначає роль комунікативних бар'єрів у виникненні конфліктного дискурсу. На особливу увагу заслуговує етимологічний аспект дослідження слова «конфлікт», звернення до порівняльної характеристики його походження в слов'янських та неслов'янських мовах, що посприяло ґрунтовнішому аналізу конфлікту як мовносоціального феномену. У цьому розділі також зроблено спробу відшукати коректний термін для означення дисгармонійного напруженого спілкування. Дослідниця наголошує, що крім терміна «конфлікт» наявні й інші («незгода», «спір» / «суперечка»,

«протиріччя», «зіткнення», «конфронтація», «протидія» і под.), які доречні не лише щодо конфліктного спілкування, а й щодо інших різновидів діалогічного мовлення. Однак, на думку авторки, за певних умов ці поняття мають пряме чи опосередковане відношення до конфліктної взаємодії: спір / суперечка / сварка — як її форма; незгода / заперечення — як один з реактивних мовленнєвих актів у процесі розвитку діалогу; непорозуміння / нерозуміння, а також розбіжності / протиріччя комунікантів — як можливі причини конфлікту; протидія, протиборство, зіткнення учасників дискурсу — як його складники (с. 55). Н. К. Войцехівська також розмежовує поняття комунікативного (мовленнєвого) конфлікту та комунікативних невдач, девіацій і дискомфорту, які визначає як порушення умов успішності вербальних інтеракцій та можливі причини міжособистісного конфлікту (с. 36–44).

Матеріал другого розділу монографії стосується аналізу структурно-динамічних і типологічних характеристик конфліктного спілкування, визначення причин конфронтації в діалогічному дискурсі.

Як твердить дослідниця, структурними елементами міжособистісної взаємодії конфліктного спрямування є мовці (а також сторонні учасники) з наявним фондом знань і досвіду (пресупозицією), їхні висловлення стосовно предмета конфлікту як причини протиборства й комунікативна ситуація (конситуація, контекст), що містить фізичні, соціально-психологічні, часові, просторові та інші умови інтеракції, а також характеристики мовців (рольовий статус, взаємини, характер спілкування) (с. 94). Динаміка конфлікту виступає єдністю, як мінімум, трьох взаємопов'язаних стадій: передконфліктної, стадії відкритого протистояння та постконфліктної, у межах яких наявні певні етапи й періоди (с. 62–69). Різновид конфлікту, за переконанням Н. К. Войцехівської, визначають особливості структурних і динамічних елементів. Особливу увагу в монографії зосереджено на класифікації динамічних складників, які диференційовано за сферою, характером і формою ви-

яву, рівнем, тривалістю, спрямованістю впливу, складом, кількістю та взаєминами учасників, спланованістю їхніх дій, наслідками й способом розв'язання, джерелом, цілями, ступенем гостроти суперечностей, реальністю й об'єктивністю подій, значущістю для мовця, а також причинами виникнення. Крім цього, мовне втілення отримують конфлікт у сфері коду, контакту, контексту, конфлікт у формі неслухняності, ігнорування бажань співрозмовника чи їхньої несумісності, а також різні види суперечок (с. 84–87, 91–92). Виокремлено лінгвопрагматичні типи конфліктів (с. 96), комплекс об'єктивно-суб'єктивних причин, сукупність яких зумовлює внутрішні чи міжособистісні суперечності й визначає той чи інший різновид конфлікту. Звернення дослідниці до лінгвістичної конфліктології і теорії ввічливості дало підстави стверджувати, що підгрунтя конфліктів полягає в нерівності соціально-комунікативних статусів. Зокрема, за Н. К. Войцехівською, виникають опозиції «рівний проти рівного» (горизонтальні / симетричні конфліктні ситуації), «вищий проти нижчого» та «нижчий проти вищого» (вертикальні / асиметричні конфліктні ситуації) (с. 87–91). В основі такого поділу перебуває акт погрози «обличчю» співрозмовника та пов'язана з ним вірогідність виникнення конфлікту. Так, ризик того, що мовці конфліктуватимуть, зростає зі збільшенням соціальної дистанції, влади та рівня втручання мовця в права комунікативного партнера.

У третьому розділі «Учасники конфліктного дискурсу» йдеться про статус, типологію, комунікативні ролі й соціальні позиції співрозмовників, моделі комунікативної поведінки в суперечці.

Аналізуючи конфліктний дискурс як зіткнення мовців, стан їхнього протистояння, розбіжність інтересів, думок, комунікативних намірів, різне розуміння й оцінку ситуації та виникнення антипатії один до одного, Н. К. Войцехівська називає учасників сварки комунікативними опонентами, ворогами. Це припущення ґрунтується на тому, що «поняття конфлікту пов'язане з уявленням про удар, побиття, битву, ворожнечу», а тому «його можна тлумачити як своєрідну комуніка-

тивну “боротьбу, битву, війну” зі своїм опонентом — “ворогом”, “недругом”, “чужим” — за свої інтереси, погляди, переконання (протилежні інтересам, поглядам, переконанням мовця-опонента)» (с. 98).

У цьому розділі дослідниця ґрунтовно характеризує гендерні вияви агресії, подає розлогу типологію мовної особистості в дисгармонійному спілкуванні, висвітлює питання класифікації прямих і непрямих учасників комунікативної ситуації «конфлікт». Авторці вдається з'ясувати, що співрозмовники взаємодіють у дискурсі, виходячи зі своїх соціальних, інституційних і психологічних ролей, що впливають на вибір моделі діалогу у форматі ініціативи, а також стратегій впливу на партнера. Залежно від комунікативної інтенції мовці вибудовують дискурс з орієнтацією на бездіяльність, порозуміння чи протидію. Н. К. Войцехівська вважає, що в основі виділення типів, зорієнтованих на комунікативне суперництво мовних особистостей, перебувають певні характерологічні чи ситуативні особливості, етнокультурні, вікові, гендерні фактори, ситуація комунікації та ставлення до мовця-опонента. У рецензованій праці конфліктні мовні особистості також класифіковано за специфікою нервової системи, типом / рисами характеру, темпераментом, психологічною стійкістю, саморегуляцією та настановою; за манерою комунікативної поведінки, у тому числі за обдуманістю / спонтанністю мовленнєвої поведінки, використовуваними стратегіями, тактиками й прийомами; а також за роллю в дискурсі (с. 123–132).

Моделі комунікативної поведінки проаналізовано в четвертому розділі монографії. Тут основну увагу зацентовано на власне понятті «сценарій» конфліктного спілкування, висвітлено його різновиди — сценарій залагодження конфлікту (розв'язання суперечностей, урегулювання, загасання й усунення конфронтації) та сценарій розгортання суперечки. Сфокусовано увагу й на проміжних моделях урегулювання конфлікту. Теоретичні викладки проілюстровано прикладами з художньої літератури, проте такі ілюстрації видаються занадто розлогими на тлі невеликої кількості

фактичного матеріалу.

П'ятий розділ «Емоційний стан співрозмовників у конфліктному дискурсі» присвячено емоціям, які переживають мовці в процесі напруженого дискомфортного спілкування. Окреслюючи загалом коло негативних емоційних станів і вербальних / невербальних форм їхнього вияву, основну увагу дослідниця зосередила на так званій тріаді ворожості — деструктивних емоціях гніву, відрази й презирства, що найчастіше виникають у конфліктному дискурсі та впливають на його перебіг. Послуговуючись напрацюваннями в галузі лінгвокогнітивістики загалом і теорією когнітивної (концептуальної) метафори зокрема, Н. К. Войцехівська висновує, що негативні емоції у свідомості людини звичайно асоціюються з гарячою водою (газом), вогнем чи полум'ям, а поведінка розгніваного мовця — з небезпечним звіром.

У шостому розділі досліджено вербальні мовні засоби вираження агресії й ворожості до комунікативного партнера, що умовно поділяються на спеціалізовані (типові) та неспеціалізовані (нетипові), експліцитні й імпліцитні. Засоби деструктивної комунікативної поведінки проаналізовано на лексико-семантичному, морфологічному, словотвірному та граматичному мовних рівнях, а також з урахуванням комунікативної стратегії, у межах якої ними послуговуються (йдеться про стратегії дискредитації, самопрезентації, маніпуляції, агресії й співробітництва).

На нашу думку, дослідження набуло б логічної завершеності, якби було проаналізовано фонетичні ознаки мовлення вороже налаштованих співрозмовників; конкретизації потребують також і засоби оцінної модальності конфлікту.

У сьомому розділі «Конфлікт як зрежисована комунікативна гра» визначено поняття комунікативної / мовленнєвої маски та ввічливої брехні, схарактеризовано висловлення формальної та удаваної згоди, напівправди, наведено авторське бачення системи категорій «істина» — «правда» — «брехня».

Загальні висновки вмотивовані й компактні, повною мірою відображають зміст праці, однак їм дещо бракує проблемності викладу. На наш погляд, якість висновкової частини посилили б і статистичні аргументи.

Попри цю незначну хибу переконані, що рецензована праця теоретично й практично значуща: інвентаризований та систематизований матеріал може бути використаним у вищих навчальних закладах у межах курсів і спецкурсів із соціолінгвістики, теорії комунікації, прагмалінгвістики тощо. Дослідження варте й того, щоб бути опублікованим у форматі посібника чи підручника з лінгвоконфліктології.

Насамкінець зауважимо, що монографія Н. К. Войцехівської — не лише успішна спроба дослідження мовного фонду міжособистісного конфлікту, що має різні лінгвальні та екстралінгвальні вияви, а й вагоме поповнення бібліотеки української мовознавчої літератури.

Л. КОВАЛЬ
(Вінниця)

ХРОНІКА

20–27 серпня 2018 р. в столиці Сербії Белграді відбувся XVI Міжнародний з'їзд славістів, який за кількістю учасників перевершив попередні з'їзди: майже тисяча науковців приїхала з 43 країн світу — Австралії, Австрії, Англії, Білорусі, Естонії, Італії, Литви, Македонії, Німеччини, Норвегії, Польщі, Росії, Румунії, Сербії, Словаччини, Словенії, Чехії та багатьох інших. У складі делегації України були вчені Національної академії наук та національних університетів України з Києва, Львова, Чернівців, Черкас — академік НАНУ О. С. Онищенко, члени-кореспонденти НАНУ А. П. Загнітко, О. О. Тараненко, Л. І. Шевченко, проф. В. П. Пономаренко, доц. В. І. Ярмач, доц. Л. І. Даниленко та ін. Усього на славістичному форумі Україну представляли 30 науковців.

Відкриття конгресу відбулося в залі філологічного факультету Белградського університету. У ньому взяли участь представники уряду Республіки Сербія, Сербської академії наук і мистецтв, філологічного факультету університету в Белграді, Міжнародного комітету славістів, духовенства та інші офіційні особи. Учасників з'їзду славістів у своїй резиденції прийняв Президент Сербії Александар Вучич. У вітальних промовах наголошувалося на важливій ролі гуманітарних наук у сучасному світі, зокрема славістики, у зміцненні наукових і культурних контактів між слов'янськими народами.

Міжнародні з'їзди славістів, започатковані майже 100 років тому (перший відбувся у Празі 1929 р.) — це великі наукові форуми, на яких славісти з усього світу обговорюють проблеми розвитку слов'янських мов, літератур, фольклору та етнографії, історії славістики. Спеціальними темами з'їзду цього разу були «Александр Белич — сербський лінгвіст століття» та «Сербський словник Вука Караджича: 200 років першого видання».

Після урочистого відкриття з'їзду відбулося два пленарних засідання, на яких було виголошено п'ять доповідей:

Н. Милошевич Джорджевич «Сербська національна література у світлі Вукового Словника», Г. Кайперта (Німеччина) «Теза Празького лінгвістичного гуртка про церковнослов'янську мову (1929 р.) та її тлумачення в славистиці», С. Николової (Болгарія) «Сучасні кирило-мефодіївські дослідження в Європі — напрями, результати, перспективи», Є. Бартмінського (Польща) «Мова в контексті культури, або що означає метафора “Європейський дім”?»», П. Піпера «Про сербську лінгвістичну славистику другої половини XX ст.».

Протягом семи робочих днів з'їзду працювало 115 секцій, відбулося засідання 32 тематичних блоків (з них 20 з проблем лінгвістики), 9 круглих столів. Так, Україна виступила організатором круглого столу «М. Костомаров і П. Куліш в історії та культурі слов'ян: до 200-ліття з дня народження».

Традиційно найчисельнішою на з'їзді була лінгвістична секція, яка мала 28 підсекцій, де обговорювали питання за такими темами: праслов'янська мова, етимологія, історія слов'янських мов, вплив міжмовних контактів на розвиток слов'янських мов, діалектологія, ономастика, граматики слов'янських мов, теоретичні та методологічні аспекти викладання граматики слов'янських мов, міжслов'янська мовна інтерференція і граматична взаємозалежність слов'янських і неслов'янських мов, семантика і прагматика, лексика і лексичні взаємозв'язки, лексикографія, фразеологія, лінгвістика тексту, стилістика, прагматика, міжмовна інтерференція, термінологія і термінографія, порівняльне вивчення сучасних слов'янських мов, соціолінгвістика, мовна політика, мультилінгвізм, лінгвокультурологія, етнолінгвістика, Інтернет-ресурси слов'янських мов, комп'ютерна і корпусна лінгвістика, стандартизація та унормування слов'янських мов, слов'янські літературні мікрмови. Програма робочого дня з'їзду містила в кожній із підсекцій в середньому по 12–14 до-

повідей. Усього на з'їзді було виголошено понад 800 доповідей на секціях, круглих столах і тематичних блоках. 20 доповідей було представлено у формі постер-рефератів.

У багатьох доповідях на з'їзді слов'янських порушувалися проблеми сучасних слов'янських літературних мов. Так, О.О.Тараненко (Україна) у своєму дослідженні «Зміни у співвідношеннях між тенденціями до аналітизму / до синтетизму на межі ХХ–ХХІ ст. (українська мова на загальнослов'янському тлі)» констатував, що в українській літературній мові новітнього періоду активізувалися тенденції як до аналітизації, так і, навпаки, до синтетизації її структури на різних мовних рівнях. Автор дійшов висновку щодо дії таких чинників, як демократизація та лібералізація мовної діяльності суспільства, впливи мовної глобалізації, посилення прескриптивних тенденцій «національного» характеру в її коригуванні, а також певною мірою посилення присутності «жіночого фактора» в суспільному житті. У центрі уваги А.П.Загнітка (Україна) були лексикографічні технології тлумачення граматичної семантики. Зокрема, учений подав розгорнуту характеристику теоретичних засад словникарства — лінійності позиційності, системності, структурованості, симетричності, внутрішньословникове дотримання яких визначає рівень і вичерпність тлумачення лексем.

Головне питання, сформульоване у доповіді Г.Хентшеля (Німеччина) «Білоруська трасянка та український суржик: структурно-кількісні подібні та відмінні риси», — якою мірою трасянка та суржик сформувалися під впливом національних білоруської та української мов, чи, навпаки, вони зазнали впливу російської мови. Автор провів аналіз соціолектів на різних структурних рівнях — фонетичному й фонологічному, морфологічному, морфосинтаксичному, лексичному.

Свою спільну доповідь «Синтетичні форми минулого часу в сучасній сербській мові у загальнослов'янському і ширшому компаративному контексті» В.І.Ярмак і В.П.Пономаренко (Україна) присвятили актуальному питанню граматики сучасної сербської

мови — редукованості парадигми претеритальних форм дієслова. На великому матеріалі літературної мови й діалектів автори доводять, що синтетичні форми минулого часу перебувають на стадії зникнення, свої висновки порівнюють з відповідними темпоральними формами інших слов'янських, а також новогорецької й романських мов.

У доповіді Л.І.Даниленко (Україна) представлено результати дослідження українських прислів'їв і приказок у збірнику Фр. Л. Челаковського «Mudrosloví národu slovanského ve příslovích» (1852), виявлено нові лексикографічні праці та художні твори, які досі не фіксувалися як джерела відомого в слов'янському світі прислів'я *Терпи, козаче, отаманом будеш*.

Новий аспект у дослідженні фразеології окреслено в доповіді О.Біріха (Німеччина) «Німецькі фразеологічні запозичення в російській мові». Для вивчення фразеологічних германізмів автор вважає за необхідне описати фразеологічні кальки з німецької мови в російську та навести їх функціонування в текстах XVIII–XIX ст. Інтерес слухачів викликала доповідь О.Є.Корольової (Латвія) «Паремії старообрядців Латгалії (триста років у чужомовному оточенні)». Авторка понад 40 років записувала у старовірів Латгалії фольклорний і діалектний матеріал, а у своїй доповіді зосередила увагу на етнічних характеристиках сусідів, що «законсервувалися» в пареміях.

У межах гендерної лінгвістики П.М.Хілл (Німеччина) і К.Колева (Болгарія) аналізували питання граматичного роду та природної статі у сербській та болгарській мовах.

Незмінним залишається інтерес науковців до проблем старослов'янської і церковнослов'янської мов та їх впливу на формування слов'янських літературних мов. Так, доповідь В.Чермака (Чехія) «Старослов'янські та церковнослов'янські лексеми з погляду теорії мовного центру та периферії (моравізми, богемізми, праслов'янізми)» присвячено класифікації лексем-моравізмів, богемізмів, праслов'янізмів, використання яких у пам'ятках, як правило, є територіально обмеженим, проте вони також наявні в інших

слов'янських стародруках, походження яких не можна пов'язати з цією територією, часом виникнення або літературною школою. На цій самій секції було виголошено доповідь Л.П.Гнатюк (Україна) «Церковнослов'янська мова в східнослов'янському лінгвокультурному просторі XVI–XVII ст.: акцентуаційні особливості редакцій». Про специфіку етимологічного аналізу лексики старослов'янської мови (на матеріалі Словника старослов'янської мови) доповідали його автори І.Янишкова та Г.Карликова (Чехія).

Історичну лексику продовжує досліджувати О.В.Прискока (Україна). У своїй доповіді «Формування і розвиток української історичної лексикології в загальнослов'янському контексті» вчений аналізував виникнення та розвиток лексики української мови в зіставленні з аналогічним процесом у польській та російській мовах і дійшов висновку, що кожна з них різною мірою пройшла періоди глос, ранньої лексикографії, етюдів XIX–XX ст., сучасних досліджень на системному рівні.

Питання великої теоретичної ваги поставили у своїй спільній доповіді «Праслов'янська фразеологія: міф чи реальність?» Х.Вальтер (Німеччина) та В.М.Мокієнко (Росія). Назва доповіді є певною алюзією на статтю В.М.Мокієнка «Історична фразеологія: етнографія чи лінгвістика?» (1973 р.). Значний теоретико-практичний доробок доповідачів дозволив їм цього разу констатувати: попередні спроби реконструкції праслов'янської фразеології показали, що «суто» слов'янської фразеології в ретроспективі майже не існує, бо її ареал зазвичай виходить за межі Славії — в слов'яно-балтійський, слов'яно-німецький або слов'яно-тюркський мовний простір. Автори доповіді запропонували відповідь на питання, винесене в назву доповіді: праслов'янська фразеологія — не міф і не реальність, а мовний та лінгвокультурологічний конструкт, що отримується шляхом структурно-семантичного моделювання.

Лінгвісти визначають усе нові й нові аспекти досліджень у межах проблемного міждисциплінарного поля «Мовна картина світу». Жвавий відгук

серед колег викликала доповідь В.Хлебди (Польща) «Як історія відкладається в пам'яті, як пам'ять впливає на мову?», виголошена в межах тематичного блоку «Історична пам'ять у мові», організованого Є. Бартмінським. В.Хлебда окреслює мережу складних взаємовідносин між такими явищами, як «історія-1», «історія-2» — «пам'ять» (передусім колективна) — «мова» та визначає свою головну мету — показати на кількох прикладах, як один і той самий відрізок «історії-1» по-різному інтерпретується та оцінюється «історією-2» (історіографією), пам'яттю спільноти і мовою (мовною картиною світу).

Серед доповідей, присвячених аналізу дискурсу, можна згадати доповідь Й.Газди (Чехія) «Формування взаємних образів і міжкультурних стереотипів росіян і чехів в умовах сучасної неофіційної інтернет-комунікації». Матеріалом дослідження слугували масмедійні тексти суспільно-політичного змісту. На думку доповідача, сучасні мас-медіа відіграють роль каталізаторів щодо укріплення негативних етнічних стереотипів, формують культурні та етнічні упередження.

На з'їзді в Белграді було заслухано й обговорено доповіді на 20-ти лінгвістичних тематичних блоках, успішно започаткованих як один із видів обговорення деяких наукових проблем на з'їзді у Кракові (1998 р.). Умовою організації тематичного блоку є участь не менше шести доповідачів з різних країн. Цього разу мовознавчі блоки були присвячені таким темам: 1. Глобалізація і слов'янський словотвір. Модератори О. І. Коряковцева (Польща), О. О. Лукашанець (Білорусь); 2. Слова-мігранти: германізми у східнослов'янських мовах, що мають відповідники в польській мові. Модератор Г. Хентшель (Німеччина); 3. Категорія багатозначності в теорії і практиці термінографії. Модератор В. Л. Іващенко (Україна); 4. Медіакультура і стиль. Модератори С. Гайда (Польща), Н. І. Клушина (Росія); 5. Кітабістика — теорія і практика. Модератор Ч. Лапич (Польща); 6. Бібліографія слов'янської лінгвістики в цифровому просторі. Модератор З. Рудник-Карватова (Польща); 7. Історична пам'ять у мові. Модератор Є. Бартмінський

(Польща); 8. Літургійні мови Slavia Orthodoxa в Новий і Новітній час. Модератор О. Г. Кравецький (Росія); 9. Альтернативні шляхи формування російської літературної мови в доломосівський період: діяльність іноземних учених і перекладачів. Модератор С. Менгель (Німеччина); 10. Семантична деривація. Модератор М. Маркович (Македонія); 11. Лінгвістична та культурна спільнота слов'янського села. Модератори Є. Шерочук, Й. Конш (Польща); 12. Модальні предикати у слов'янських мовах: історичні та актуальні процеси. Модератор Л. Голетіані (Італія); 13. Ономастика і сучасна культура. Модератор А. Галковський (Польща); 14. Балканський морфосинтаксис у комунікативних ситуаціях. Модератор Г. В. Шаллер (Німеччина); 15. Душа у слов'янському фольклорі та фразеології. Модератор А. Б. Мороз (Росія); 16. Клаузальні актанти й актантні сполучники — методологія для порівняльного аналізу в синхронії та діахронії. Модератори Б. Бйорн (Німеччина), Б. Зонненхаузер (Швейцарія); 17. Слов'янські літературні мови: від теорії до практики. Формування мовної свідомості та ставлення до мови. Модератор Г. Гладкова (Чехія).

Цей перелік свідчить про багатоаспектність лінгвістичних тем, учасники з'їзду постійно мігрували з аудиторії в аудиторію, намагаючись потрапити на всі виступи, які їх цікавили. Доповіді, репрезентовані на з'їзді, викликали численні запитання, активні обговорення й дискусії. Вони засвідчили актуальність як класичних для лінгвістики проблем, так і виявили нові, мало досліджені питання. На жаль, деякі відомі вчені за станом здоров'я не змогли приїхати на з'їзд, активну участь у роботі славистичного конгресу взяли молоді дослідники.

Важливим заходом на з'їзді стала презентація нових славистичних видань. Так, від України учасникам було представлено фундаментальну «Шевченківську енциклопедію» в 6-ти томах (К., 2012–2015), від Білорусі — факсимільне видання «Книжкова спадщина Франциска Скорини» (10 томів), Чехія представила 5-ий том «Словника старослов'янської мови», Сербія — «А. Белич — сербський лінгвіст століття» та ін.

На з'їзді було традиційно розгорнуто книжкову виставку. Кожна країна привезла нову славистичну літературу з мовознавства, літературознавства, фольклору, етнографії, історії славистики, видану за останні п'ять років. На жаль, організатори виділили для цієї виставки дуже малу площу, що завадило масштабному її розгортанню. За правилами форуму, всі книжки після закриття з'їзду передано в Національну бібліотеку Белграда. Діяла також цікава виставка «Сербська лексикографія від Вука до сьогодні».

Цікавою була культурна програма. Нікого не залишив байдужим концерт хору слов'янської пісні «Лучинушка», на якому прозвучали народні пісні сербів, білорусів, росіян, словаків, чехів, болгар та українців, зокрема «Ой чорна я си чорна» та «Сонце низенько». Загалом слід відзначити хорошу організацію з'їзду, дружню та приязну атмосферу, створену господарями.

На заключному пленарному засіданні було підведено підсумки роботи найвищого славистичного форуму, обрано нове керівництво Міжнародного комітету славистів та оголошено про проведення наступного XVII Міжнародного з'їзду славистів у 2023 р. в столиці Франції Парижі на базі Сорбонни.

Л. ДАНИЛЕНКО

Любомир Омелянович Белей
(18.03.1962–12.05.2018)

12 травня 2018 року помер Любомир Омелянович Белей, мовознавець, педагог і громадський діяч, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови філологічного факультету Ужгородського національного університету, засновник і директор науково-дослідного Інституту українистики ім. Михайла Мольнара, відомий широкому колу українських і зарубіжних учених.

Любомир Белей народився 18 березня 1962 р. в селищі Войнилів Івано-Франківської області. У 1983 р. він закінчив українське відділення філологічного факультету Ужгородського державного університету та вступив до аспірантури за спеціальністю «загальне мовознавство». У 1986 р. захистив кандидатську дисертацію «Варіантність антропонімів на різних рівнях української мови», а в 1997 р. — докторську дисертацію «Українська літературно-художня антропонімія кінця XVIII–XX ст.». З 1986 по 2000 рр. Л. О. Белей працював викладачем, доцентом, а згодом професором кафедри загального і слов'янського мовознавства, з 2000 р. — професором кафедри української мови Ужгородського національного університету, у 2005–2007 рр. — проректором з навчально-виховної роботи УжНУ.

Л. О. Белей досліджував українську та слов'янську ономастику, історію української літературної мови, питання соціолінгвістики й мовної політики, мову та культуру українців поза межами української держави. Він мав чималий доробок у сфері лексикографії та перекладу. Праці вченого лягли в основу багатьох дипломних і дисертаційних робіт. Під його керівництвом виконали й захистили кандидатські дисертації семеро науковців. Широке визнання в Україні та за її межами отримали монографії, словники, підручники Л. О. Белей, зокрема «Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст.» (1995), «Старослов'янсько-український словник» (2001), «Нова українська літературно-художня антропонімія» (2002), «Українські імена колись і тепер» (2010), «Ім'я дитини в українській родині» (2011), «Не минаючи ані титли... Лінгвобіографія старослов'янської мови» (2015), «“Русинський” сепаратизм: націєтворення in vitro» (2017). Він підготував до друку та опублікував маловідомі або рідкісні в Україні праці Д. Дорошенка, Ю. Шевельова, Є. Маланюка, А. Животка, Ф. Тихого, М. Мольнара.

Окремої згадки заслуговує останнє монографічне дослідження вченого «“Русинський” сепаратизм: націєтворення in vitro», що вийшла друком менше, як за рік до його смерті. У ньому автор дав різнобічний аналіз усіляких виявів «русинського» сепаратизму в Закарпатській області України та на суміжних теренах сусідніх держав. «До кінця XIX — початку XX ст. усі мешканці Галичини, Буковини, Закарпаття були русинами. <...> Усі ми — русини. Франко говорив, що він виходуванний твердим руським хлібом <...>. Це наше велике лихо, що від нас украли самоназву», — вважав Любомир Белей.

Очолуваний професором Л. О. Белеєм Інститут українистики ім. М. Мольнара за порівняно нетривалий час видав друком понад два десятки наукових праць, наукових пам'яток, підручників і словників. Учений підтримував тісні наукові стосунки з українознавчими й славистичними осередками в Словаччині, Чехії, Сербії, Польщі, співпрацював з Інститутом мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, брав участь у наукових конференціях, що відбувалися в інституті, публікувався в збірниках наукових праць і журналах «Мовознавство».

З душевним болем усвідомлюємо, якої втрати зазнало українське мовознавство й університетська освіта зі смертю цього багатогранного науковця, прекрасного викладача, доброго товариша. Світла пам'ять про Любомира Омеляновича Белей не згасне в серцях усіх, хто його знав, любив і шанував.

Бацевич Ф. С. Недиспозиційність і модальність як категорії одивненого художнього тексту	1
Васильєва Л. П. Термінологічні дослідження в південнослов'янських країнах: напрями, перспективи	1
Васильєва Л. П. Роль сучасних українсько-південнослов'янських двомовних словників у створенні української національної лінгвістичної інфраструктури	6
Вербич С. О. Кельтська гідронімія в басейні Дністра.	5
Богущий В. М., Голубовська І. О. Мовні моделі простору як національно-культурний феномен.	5
Даниленко Л. І. Слов'янські джерела чеської пареміології: український вимір	2
Дель Гаудіо С. Діалектні картини Італії та України: спроби порівняння	6
Єрмоленко С. С. Лінгвістичний опис епонімії: параметри і проблеми	4
Загнітко А. П. Лексикографічні технології тлумачення граматичної семантики	3
Іваночко К. М. Становлення суфіксальної акцентуації дієслів першого структурного класу в південно-західних говорах української мови	5
Купріянов Є. В., Любченко Т. П. Електронний словозмінний словник іспанської мови: його структура, зміст і параметризація	6
Межжеріна Г. В. Неофіційні антропоніми XII ст.: <i>Добрыня Долгыи, Иванко Степанович, Матѣи Шибутовичь</i>	4
Мойсієнко А. К. Фонічний компонент у експресивній системі поетичного тексту	4
Олександрук І. В. Дефініція в логіко-лінгвістичній системі тлумачного словника	1
Палінська О. М. «Українськість» vs. «суржик»: українська культура у сприйнятті носіїв українсько-російського змішаного мовлення	1
Пиц Т. Б. Німецька назва конвісара у дзеркалі польських, українських і білоруських пам'яток	1
Пономаренко В. П. Етніміка сучасних європейських мов і проблема національних стереотипів.	6
Прискока О. В. Формування і розвиток української історичної лексикології в загальнослов'янському контексті.	2
Присяник О. П. Наукова концепція Ф. де Соссюра у світлі нових автографічних матеріалів	5
Радзівська Т. В. Критико-аналітичний компонент у дискурсі історико-філологічних студій XIX ст.: текстотворення і прагматика.	2
Радчук О. В. Учення П. О. Лавровського крізь призму когнітивно-дискурсивного аналізу	4
Ричкова Л.В., Станкевич А. Ю. Спеціалізована мовна база даних з використанням текстів білоруських регіональних газет	6
Селігей П. О. З історії пуризму в англійській літературній мові. III.	1
Селігей П. О. Про джерела і найдавніші етапи німецького пуризму	5
Симоненко Л. О. Українське термінознавство кінця XX —початку XXI ст.: стан і перспективи розвитку.	3
Скляренко В. Г. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім». 15	5
Тараненко О. О. Зміни у співвідношеннях між тенденціями до аналітизму / до синтетизму на межі XX–XXI ст. (українська мова на загальнослов'янському тлі)	2
Тимочко Б. В. Назви свояцтва в українсько-молдавських грамотах XIV–XV ст.	4

Тищенко О. М. Комісія словника живої української мови у справі СБУ: Григорій Костянтинович Голоскевич	4
Франчук В. Ю. Другий південнослов'янський вплив у «Слові о полку Ігоревім» і «Задонщине»	2
Шведова М. О. Становлення присвійного займенника третьої особи множини в українській літературній мові	4
Шевченко Л. І., Дядищева-Росовецька Ю. Б. Проблеми наукової школи в харківській славистиці середини XIX ст.: О. О. Потебня і П. О. Лавровський	6
Шевченко Л. Л. Семантична основа моделювання системності концептосфери Нового Завіту.	3
Яворська Г. М., Чмир О. Р. Семантика війни і миру в сучасних слов'янських мовах: історико-типологічний аспект	3
Ярмак В. І., Пономаренко В. П. Синтетичні форми минулого часу в сучасній сербській мові у загальнослов'янському і ширшому компаративному контексті	3

РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

Биховець Н. Національна пам'ять у філології: спадщина професора Юрія Олексійовича Жлуктенка	3
Дячок Н. В. Просяник О. П. Фердинанд де Соссюр: деміфологізація концепції	6
Єрмоленко С. С. Дзера О. Біблійна інтертекстуальність і переклад: англо-український контекст	3
Єрмоленко С. С., Ярмак В. І. Семантика і прагматика темпоральності у сербському літературно-художньому дискурсі: структурні, стилістичні та компаративні аспекти	5
Єрмоленко С. С., Скларенко В. Г. Дослідження з етимології та історичної лексикології української мови : До 80-річчя від дня народження	6
Єрмоленко С. С., Stamper K. Word by word: secret life of dictionaries.	1
Коваль Л. Войцехівська Н. К. Конфліктний дискурс: структурно-семантичний і комунікативно-прагматичний аспекти	6
Коцюба З. Дочу А. Р. Мовні контакти і запозичення як чинник формування тематичних груп лексики	3
Михальчук О. Колесник Н. С. Онімія української народної пісні	1
Селігей П. Черненко Г. А. Мовленнєвий вплив на ціннісні системи: діапазон імовірностей	4
Тараненко О. О. Скларенко В. Г. Історія українського наголосу. Дієслово	1
Ущина В. Кудрявцева Н. С. Лінгвістична відносність і проблеми перекладу філософської термінології: лінгвокогнітивний підхід.	3

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Хроніка	1—6
Любомир Омелянович Белей	6
Іван Григорович Матвіяс	1
Микола Петрович Савицький	5
Михайло Григорович Сенів	3
Зміст журналу «Мовознавство» за 2018 рік	6